

ŽENA Na raskrižju ideologija

UREDILA: ANA PERAICA



Majkama naših majki, onima koje smo srele i onima koje nismo...



ŽENA NA RASKRIŽJU IDEOLOGIJA

(zbornik tekstova uz izložbu Žena na raskrižju ideologija, 20. siječnja - 20. veljače, Stara gradska vijećnica, Kinoteka Zlatna vrata, Salon Galić i Klub Kocka, Split, 2007.)

UREDNIKA:

Ana Peraica

TEKSTOVI:

Vanda Božičević, Jadranka Polović,
Dijana Dijanić i Iva Niemčić, Marina Gržinić

INTERVJUI:

Nenad Cambi, Breda Beban, Stevan Vuković,
Martha Rosler i Miroslav Radman (razgovore
vodili Ana Peraica, Siniša Jović, Ana Jerković
i publika grada Splita)

AUTORSKE STRANICE:

Andreja Kulunčić, Kristina Restović, Renata Poljak,
Sandra Sterle, Neli Ružić, Tanja Ravlić-Čelić,
Tanja Ostojić, Sanja Iveković, Zlatan Dumančić

FOTOGRAFIJE:

Lala Raščić, Sol Aramendi i Zoran Krpetić, te autori

PRIJEVODI S ENGLESKOG:

Marija Barbić

TRANSKRIPTI OKRUGLIH STOLOVA:

Andrea i Moira Orlić

AUDIOZAPISI:

Hrvoje Cokarić

DIZAJN:

Jurana Puljić

TIRAŽA:

310

IZDAVAČ:

HULU, Split

DISTRIBUCIJA:

Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH

ZA IZDAVAČA:

Mateo Perasović

Split, 2007.

Sadržaj

Predgovor

Ana Peraica	6
-------------	---

Raskrižja

Andreja Kulunčić: Indeks žene (autorske stranice)	11
Jadranka Polović: Ravnopravnost spolova u Hrvatskoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji (esej)	18
Nasilje u obitelji - Jadranka Polović, Julijana Stipišić, Ljiljana Stipišić (okrugli stol), pitanja publike	38

Polazište

Tanja Ravlić-Čelić: Kapucijo (autorske stranice)	44
Akademik Nenad Cambi: Dioklecijanove žene Valeria i Prisca (razgovarala Ana Jerković)	47
Pitanja publike	49
Ana Hušman i Ana Šerić: Unakrsno stablo (2004)	52
Ana Peraica: Regionalnost ženske umjetnosti - potraga za identitetom	55
Sanja Iveković: Gen xx (autorske stranice)	73
Iva Niemčić i Dijana Dijanić: Sjećanje - ženske životne priče	76

Strategija bijega

Kristina Restović: O prstenima, zaručničkim i vjenčanim (autorske stranice)	88
Nomatkinje, iseljenice, povratnice: Renata Poljak, Tanja Ravlić-Čelić, Sol Aramendi, Lala Raščić, Neli Ružić, Ana Peraica i Sandra Sterle (okrugli stol)	104
Olja Savičević - Ivančević: nomatkinje (esej)	119
SMS komentari (zabilježila Neli Ružić)	122

Između

Lala Laščić: U Kninu, iz ciklusa Nevidljivi general (autorske stranice)	124
Vanda Božičević: Kako zaroniti u ideološku močvaru, a ne prestati disati (autobiografski esej)	125

Sandra Sterle: Na otoku (autorske stranice)	136
Istodobni razgovori (pitanja Marthi i Renati, Ana Peraica)	139
Martha Rosler: Ženski problemi - žensko problematiziranje javnog prostora (esej)	140
Renata Poljak: Autobiografija (autorske stranice)	146

Putevi

Neli Ružić: Majka šije kćeri reproduktivni sistem	155
Miroslav Radman: Muškarci su donori sperme (razgovarao Siniša Jović)	156
Pitanja publike	159
Damir Pilić: Smrt intuitivne žene	172
Zlatan Dumanić: Sto tisuća žena na vrhu Mosora	174
Muškarac i feminizam: Mirjana Kučer (Domine), Stevan Vuković, Zlatan Dumanić, Ana Peraica (okrugli stol)	177
Stevan Vuković: Libidinalna ekonomija rodni podjela na Balkanu (razgovarala Ana Peraica)	187
Breda Beban: Žena je i carica i robinja (razgovarala Ana Jerković)	197
Marina Gržinić: O dramtizaciji performansa od strane ženski performerera na prostoru bivše Jugoslavije (esej)	200
Literatura referirana u tekstovima	216
Bibliografija projekta „Žena na raskrižju ideologija“	223
Popis autorskih foto i grafičkih radova	227
Popis dokumentarnih fotografija	228
Popis tabelarnih prikaza	231
Indeks tema i pojmova (komparativni unosi)	232



↑
Otvoranje događaja "Žena na raskrižju
ideologija": Stara gradska vijećnica
fotografija Zoran Krpelic





Kino Zlatna vrata

Predgovor

Ana Peraica

Mjesec dana trajala je strka oko teksta. Tražio se upravo ovaj uvod koji tek sada pišem... Na trenutke mi je, priznajem, kao teoretičarki, bilo izuzetno teško oduprijeti se teoretizaciji, proanalizirati, prosuditi, pustiti svoj glas. No, da sam to učinila, zagušila bih sve one koji će se pojaviti u zborniku autoritetom interpretacije. To sve zajedno i jest bila upravo - teorija, začudo, to je primijetio samo jedan student i to za okruglim stolom u kavani, vrlo demonstrativna teorija. Navodila sam, do zadnjega teksta knjige, vrstom „turističkog aranžmana“ kroz odabrane teme suvremene umjetnosti i njene teorije.

Jedna literarna digresija, te opet neka vrsta istoga aranžmana. Kad sam spomenula „okrugli stol,“ koji naposljetku i jesmo kuriozno imali baš u toj formi, na zadnjem okupljanju imobiliziran, umotan u role toaletnog papira, u ovome se zborniku pojavljuje na nekoliko mjesta; jedan je onaj formalni, odakle izlaze transkripti moderiranih diskusija, drugi je onaj na kojega upućuje [Stevan Vuković](#), kavanski, a koji je u vrijeme ovoga projekta bio u 3 Volta, te zadnji, koji se da vidjeti u radu [Tanje Ravlić-Čelić](#), onaj daleko, u Zagori. Za njim tri starije žene raspredaju... I ovaj se projekt, formalno, raspredao, kroz vrijeme, a zbornik se radi unazad, od samih krajeva koji su dokumentirani i dostupni. Pretpostavka je, naime, da neke dijelove, napose onoga što se dogodilo nakon otvaranja Brede Beban u Salonu Galić, nećemo znati nikada. To da je rad sniman mobitelima, jer je bilo izričito zabranjeno kopiranje, doznala sam neki dan te uspjela doci do kopije. Glad za erosom nije poznavala granicu loše rezolucije.

No, prije cijele knjige „unazad“, nešto o organizaciji. Stvar je vrlo jednostavna: uzmete temu, novinari je najave, pustite sve da se izderu, no drugi dan uzmete još kompliciraniju, na pripremljen teren. Ponekad je sve zajedno izgledalo kao veliki, moderirani TV spektakl, drugih dana kao napušteno dječje igralište. Nekada je bilo nekoliko stotina ljudi, na noćnim diskusijama tek dvadesetak. Iz dinamike bi se dalo izvući par zaključaka: splitska publika pokazivala je veliki interes za predavanja i okrugle stolove, a manji za projekcije. Uglavnom - grad kojega često uspoređuju s uličnom pozornicom je, opet, htio na svjetlo. No, moram priznati, bila je to i jedna od najkomunikativnijih publika koje sam srela, nije marila ni za tuđa prava na replike, a kamoli ulogu predavača, no ponekad ni za teme okruglih stolova uopće. Mjesto izlagača doslovno se „kralo“, publika postajala pozornica.

Umjetnik [Zlatan Dumančić](#) svojim je performansima uspio potjerati dio publike, što je relevantan dio „pokretanja umjetnosti“, posljednjih desetljeće možda i nazastupljeniji, no uslijedila je vrlo pikantna reakcija teoretičara, a od publike na blogovima. Iz drugih diskusija povukli su se upravo umjetnici, koji kao da su se sramili, no time dokazali i upravo ono što je akademik Radman postavio - znanje može biti barijera. Nakon nekog vremena formirale su se grupe koje reagiraju kao na

seminarima, uglavnom feministkinja, udruga trudnica i, vrlo sramežljivo, no nadasve pohvalno, gay aktivista, koji su pridonijeli uvođenju novih tema. I neki individualni glasovi postali su vrlo jasni...

Među njima, svakako, treba izdvojiti dvoje mladih novinara, Sinišu Jovića i Anu Jerković, koji su postavljali briljantna pitanja gostima i velikom brzinom objavljivali odgovore u novinama. Vrlo živ doprinos okruglome stolu o nomadizmu dao je i [Andrija Anko](#), koji je preuzeo iz publike ulogu moderatora stola, a novinski tekst drugoga dana napisala književnica [Olja Savičević-Ivančević](#). Drugi komentar, vrlo humorističnoga naslova dao je [Damir Pilić](#). No, bilo je i manje vidljivih komentara, primjerice SMS poruka koje je sačuvala Neli Ružić, a također ih donosim u zborniku.

Anonimna publika bila je vrlo humoristična, stoga namjesto cijelih predavanja dajem u ovome zborniku samo dijelove pitanja i odgovora. Čak i kod ozbiljnih tema, poput nasilja u obitelji, pitanja su bila - sponzoruje, mogu li žene ugnjetavati muškarce, a neki su pitali zna li itko tko im glavu nosi na drugim predavanjima. U humoristične komentare, slučajne ili namjerne, spada i omaška preimenovanja glavnoga organizatora u ženu, koja je demantirana dan poslije. No, također, i ja sam imala svoj dio - nakon petnaest dana moderiranja okruglih stolova, simultanoga prevođenja, jedan student mi je rekao kako je na plakatu Andreje Kulunčić trebala biti moja fotografija.

Drugi nivo reakcija bio je u izravnim intervencijama u program. Izvan njega prikazan je film Žemsko, prve žene koja je završila kultnu splitsku Filmsku školu, [Dunje Ivanišević](#), nakon gotovo 20 godina, a razlog prikazivanja bio je to što se autorica osjećala diskriminirano, jer njen rad nisu htjeli prikazivati svojedobno njene kolege. Na otvaranju Male ženske čitaonice pjesnikinja [Ičica Barišić](#) iznenadila nas je pjesmom na čakavštini koja govori o preoblačenju u muškarca.

Treba li tome dodati da je jedna gospođa plela u publici za vrijeme okruglih stolova, uklapajući se u koncept same izložbe na kojoj su postavljeni video i ručni radovi. No, i dalje od želja za uključivanjem u projekt, postojale su reakcije koje se nisu mogle zabilježiti, uza sve napore tehničkog tima. Dvije žene, koje kao da su pripadale samome videu o Ciganima u Guči, raspitivale su se o radu [Brede Beban](#). Začudo, suočene s videoinstalacijom, nisu se raspitivale o mediju i o tekstu...Zanimalo ih je gdje je snimano, je li to stvarno bio Šaban Bajramović, ima li još takvih radova i naposljetku su požurile odgledati glavnu izložbu.

Sve je to, dakle, bila - kao što je student ispravno zamijetio - teorija. I, uostalom, to je bio i (meta) tekst. No, on je spadao u domenu analize, prije negoli interpretacije, domenu kulturalne analize, a ne izložbene produkcije. Razlog je vrlo jednostavan i gotovo ga se da deducirati iz zadnjega

primjera: dvije žene ulaze u Salon Galić i „znaju sve što treba znati“ o umjetnosti.

Umjetnost je završila u kriptičnim tekstovima, najčešće besmislicama. Stoga među 70 sudionika, isključivši Marinu Gržinić i mene, nije bilo povjesničara umjetnosti. Namjesto toga sijaset različitih struka spaja se sa radovima, dajući mjesta interpretacijama.

U ovome zborniku, upravo zato, postoji nekoliko nivoa govorenja. Uglavnom su to tri glasa: osobni ili znanstveni umjetnica i umjetnika, teorijske i novinarske interpretacije, te dodatan glas publike, onaj pitanja i odgovora s okruglih stolova, ili novinskih komentara. Jednako tako slažu se i slike, originalni radovi za medij tiska (fotografije i dizajn), stilovi (koji prikazuju sekvencu rada), te fotografije sa samih događanja, koje su snimili umjetnici, teoretičari i publika. Oni su, opet, uređeni na način da malo sugeriraju, a više otvaraju prostor čitanja i gledanja za svakoga u publici

Nešto više o temi... U akademskom svijetu Istočnoeuropski studiji (Eastern European Studies) privedeni su institucijama, a na tržištu postkolonijalnih identiteta trend su već cijelu dekadu postsocijalistički studiji.¹ Ovaj cijeli projekt spada u upravo tu domenu.

Nažalost, u tome području dio znanstvenika nema iskustvo upitnoga vremena i prostora, te su skloni mistificiranju i mitologizaciji, nastaloga iz prioriteta „vlastite perspektive,“ često producirajući komercijalnu egzotičnu sliku.² Ovaj zbornik je sastavljen na način da se daju perspektive iznutra i izvana, te one nastale dinamikom premještanja.

Ova knjiga, dakle, nastaje kao bilješka o nestanku svjetova, kroz jednu temu. Za samo nekoliko godina stare bake u crnini, postfederalna društva Dalmatinske zagore, postat će prošlost pred agrarnim reformama Europske Unije, jednako kao što su to već postali rafinirani znanstveni časopisi za žene socijalizma, ustupivši mjesto komercijalnim. Taj sloj, još dublji i izvorniji od onoga kojega obrađuju postsocijalistički studiji, društvo ograničenih slika: baka, naramak, magarac, maslina, golet, već se upisuje u melankolije iseljenica, no na nešto drugačiji način nego reklama koja se ismijava Dalmatinkama na televiziji, u slikama navlačenja bake i magarca u kojoj pobijedi magarac.

1 *Istočno europski studiji, domena post-socijalistički studiji, nastaju pod Post-sovjetskim studijima; vidi unos Payne, M. and H. L. G. J. Savjet urednika: Simon Frith, David A Rasmussen, Janert Todd and Peter Widdowson, ur. (1996). A Dictionary of Cultural and Critical Theory. Oxford Massachusetts, Blackwell Publishers Ltd., Post-soviet studies, str. 432*

2 *Vidi pr moj tekst Peraica, A. (2006). A corruption of grand narrative of arts. East Art Map. IRWIN. London / Los Angeles, Afterall Publishing MIT Press Distribution: 500 pp., 192.*

- 3 *Toma Bebić, poznati kantautor, tako pjeva:
„U Italiju me bacilo more,
ukrca san se za ne prosiš, pa u Čile!
Puste godine rada u rudniku!
Nevera, Nevera, Nevera!...“
(album Oya - noya, 1980)*

- 4 *Vidi Ana Peraica u intervjuu: Tatjana
Gromača: Progledaj dom svoj anđele (Feral
Tribune, 19. siječnja 2007, str 41 - 42)*

„Žensko iseljništvo“, koje je bilo temom središnje izložbe i okruglih stolova, vrlo je zanimljiv fenomen devedesetih. Za svijet jeftinih avionskih karata, turističke konzumacije, putovanja i kratkoročne selidbe i nisu nešto šokantno, no za dalmatinsku, sjedilačku kulturu, kojoj je uvijek „najljepše doma“ u „najljepšem gradu na svitu“, koja opjevava dalmatinskim zbje govima u Argentinu, Čile povratak da se umre doma, iseljavanje je - osobna tragedija, s obzirom na to da ponire iz ekonomskih tragedija, a ne iz želje za seljenjem.³ Ona je povod kulturalnoga *pathosa*. Od ranih devedesetih iz Splitsko-dalmatinske županije odlaze žene, napose - umjetnice i znanstvenice.

Možemo pretpostaviti da su u pitanju opći problemi poslijeratnoga doba; osiromašenje, korupcija, veliki postotak nezaposlenosti, s kojima stižu i lošiji radni uvjeti za žene i u uspješnijim branšama od kulture. O njima govori prvi tekst zbornika, politologinje [Jadranke Polović](#), a na okruglom stolu o nasilju dodatno [Julijana i Ljiljana Stipišić](#). Situaciju na terenu ispituje umjetnica [Andreja Kulunčić](#), vrlo sustavnom anketom koja prodire u same motive ovog projekta. Iz njenoga rada daju se deducirati i osnovni problemi. Naime, i laičkom je oku vidljivo da su rezultati ankete na ulici i putem anonimnih poziva vrlo drugačiji, što običan zdrav razum može vrlo lako interpretirati. Sram je duboko upisan u kulturu i vjerojatno je veći problem od svih navedenih nedaća.

Toliki broj žena ne odlazi iz Zagreba. Razlog je, dakako, centralizam moći, koji se dogodio i u svijetu umjetnosti. Stoga je ovaj projekt regionalan, ali internacionalan.⁴ Drugo poglavlje ovoga zbornika čine specifične teme nasljeđa, počevši od antičkoga u predavanju akademika [Cambija](#), (post) feudalnoga o kojem crtica daje [Tanja Ravlić-Čelić](#), socijalističkoga kojem pristupaju [Dijana Dijanić](#) i [Iva Niemčić](#), te moga teksta o umjetnosti i identitetu.

Društva koja egzistiraju paralelno, i za vrijeme socijalizma, u svome nestanku provociraju temu mase anonimnih i tek rijetkih imenovanih žena. Heroine Valeria i Prisca vrlo su slične onima koje u radu poziva [Sanja Iveković](#). Iako imenovane, i socijalističke i antičke heroine ostaju nepoznate. Tema imena i prezimena provlači se kroz cijelo poglavlje, u radu fikcionalne genealogije [Ane Hušman](#) i [Ane Šerić](#), ispitanica u tekstu Dijanić i Niemčić, koje nemaju prezimena, te mom tekstu o razvodima umjetnica i gubicima kontinuiteta autorstva.

Treće poglavlje govori o strategijama, nomadizmu, iseljavanju, upravo temom okrugloga stola na kojem sudjeluju Lala Raščić, Neli Ružić, Sol Aramendi, Sandra Sterle, Renata Poljak i Tanja Ravlić-Čelić. Ono donosi paralelno dvije priče, onu o tradicionalnom scenariju bijega udajom, kroz rad Kristine Restović, i onu o iseljavanju.

Četvrto poglavlje spaja vrlo daleke interpretacije. Tako estetičarka Vanda Božičević daje doprinos u vidu autobiografskog zapisa o četiri ideološka sistema koja ne završavaju. Svoje crtice bilježe i Renata Poljak, kojoj Martha Rosler daje protusliku ili sliku koja je na istim temama, preko oceana, postala „zamišljanje drugoga.“ Među njima je i rad Sandre Sterle u kojem je zamišljanje drugoga postalo zamišljanjem sebe u vrlo tradicionalnoj ulozi žene na otoku, kroz vizualni *layout* suvremenih časopisa za žene, u kojem nijedna funkcija ne izgleda životno.

Zadnje poglavlje prekoračuje, zapravo, kapacitet sredine i unosi (nazad) iz svijeta teme... Neke od njih, poput teme virdžina i zakletih djevica ukorijenjene su kulturalno. Okrugli stol Muškarac i femnizam demonstrira seksizam, upisan i u radu Zlatana Dumančića, ali i uvodi temu muškoga feminizma na mjestu gdje je „feminizam“ pejorativan pojam. Radikalne *common sense* i vrlo kozmopolitska teorije akademika Miroslava Radmana uzbudile su duhove u gradu izjavama kako su muškarci banke sperme, a ženska erotika prvi je put dobila mjesto u radu Brede Beban. Zadnje poglavlje je *queer* tematika Marine Gržinić.

I, naposljetku, gdje je ta teorija? Različitost nasljeđa te multiplicitet mišljenja, njihovo razilaženje u javnom i tajnome govoru, no i razne verzije medijacije ideja između njih mogu se pronaći u zadnjem dijelu knjige, u indeksu tema. Zašto baš tu? Razlog nije samo to što urednica zapravo najviše voli čitati indekse, ili „od indeksa“, nego i mogućnost da se ideje koje se povezuju tijekom cijeloga projekta formuliraju na najjezgrovitiji način te umreže u komparativne odnose. U njima je mapa misli, različitih interpretacija.

1. Raskrižja



Andreja Kulunčić: Indeks žene

Indeks žene umjetnice Andreje Kulunčić, u produkciji HULU-a Split, kolaborativni je umjetničko-znanstveni projekt kojim se registriralo, tijekom cijeloga projekta, kako svoju poziciju osvještavaju žene u Splitsko-dalmatinskoj županiji.

Pozivom na besplatni telefon 0800 7879, sa statičnih telefona s pozivnim brojem 021 (za grad Split) te mobilnih telefona, pristupalo se anonimnoj anketi. Automatska sekretarica bilježila je ženske glasove koji izgovaraju kako definiraju svoju poziciju: zadovoljna, diskriminirana, zlostavljana. Drugi dio projekta koji uživo daje statistiku glasova (poziva) dnevno se prikazuje na ekranu u izlogu Salona Galić, u Marmontovoj ulici, tijekom 2 tjedna.

Rad 1

Andreja Kulunčić: Osjećam se...

(interaktivni plakat na ulicama grada Splita, City Lights, dizajn: Jurana Puljić, produkcija HULU Split, u sklopu projekta Žena na raskrižju ideologija, 2007)

OSJEĆAM SE...

ZADOVOLJNA

- ☐ Radim posao koji volim.
- ☐ Plaćena sam adekvatno.
- ☐ Partner me poštuje. Zajedno odlučujemo o novcu i dijelimo obveze.
- ☐ Aktivna sam u društvenom i političkom životu.
- ☐ Slobodno odlučujem o svom načinu života.

ZLOSTAVLJANA

- ☐ Ekonomski sam ovisna o partneru.
- ☐ Doma me vrijeđaju i smalovažavaju.
- ☐ Bojim se partnera.
- ☐ Često sam prisiljena na seks s partnerom.
- ☐ Rad koji obavljam u kući ne cijeni se.

DISKRIMINIRANA

- ☐ Ne mogu napredovati na poslu kao muški kolege.
- ☐ Potplaćena sam.
- ☐ Važnije je kako izgledam nego kako radim.
- ☐ Imam/želim dijete i to me stavlja u lošu poziciju na poslu.
- ☐ Moj stav se ne uvažava u društvu.

AKO SE PREPOZNAJETE U BILO KOJOJ OD NAVEDENIH TVRDNJI, OSTAVITE ANONIMNU PORUKU NA BESPLATNOM TELEFONU:

0800 7879

Nakon zvučnog signala navedite jednu od kategorija: zadovoljna, zlostavljana ili diskriminirana.



Andreja Kulunčić: Indeks žene (vidi anotaciju Rad 1), fotografija: Andreja Kulunčić

Women.index / Index.žene
project results / rezultati projekta

The results of the anonymous toll-free phone poll expressed in percentage / Zbirni rezultati glasovanja na anonimni besplatni telefon, u postocima:

<i>16. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	13%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	13%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	74%

<i>17. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	32%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	11%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	57%

<i>18. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	35%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	9%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	56%

<i>19. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	41%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	7%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	52%

<i>20. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	33%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	15%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	52%

<i>21. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	38%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	13%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	49%

<i>22. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	41%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	7%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	51%

<i>23. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	36%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	12%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	52%

<i>24. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	37%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	12%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	51%

25. January / siječanj

SATISFIED / ZADOVOLJNA	37%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	13%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	50%

<i>26. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	37%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	14%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	49%

<i>27. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	37%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	14%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	49%

<i>28. January / siječanj</i>	
SATISFIED / ZADOVOLJNA	37%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	13%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	50%

In addition to the phone calls, the written street surveys were conducted in the city of Split. Results of the street poll conducted among a random sample of 360 women expressed in percentage / Osim telefonskih, provedene su i pismene ankete na ulicama grada Splita. Rezultati upitnika koji je ispunilo 360 ispitanica u postocima:

<i>women / ispitanica</i>		
SATISFIED / ZADOVOLJNA	217	60%
ABUSED / ZLOSTAVLJANA	43	12%
DISCRIMINATED / DISKRIMINIRANA	100	28%

Rad 1

Andreja Kulunčić: Indeks žene (vidi opis u referenci Rad 2) rezultati telefonske anonimne ankete i pismene ankete koju je ispunilo na 340 ispitanica. Među rezultatima vidljive su razlike anonimne i ankete provedene u javnosti.



Jadranka Polović

Ravnopravnost spolova u Hrvatskoj

Ovaj se tekst prvi put objavljuje, podaci preliminarno izneseni za vrijeme projekta u dnevnim novinama Metro:

Poslodavci bježe od majki, zbog budućeg majčinstva ili majčinskih obaveza žene teže dolaze do posla

(Siniša Jović, Metro Express, utorak, 23. siječnja 2007., Split, str. 04)

Zabilješka autorice:

U ovom tekstu izloženi su samo neki, možda najizraženiji, problemi koji prate provedbu politike ravnopravnosti spolova u Hrvatskoj. Odbor za uklanjanje diskriminacije žena UN-a, u siječnju 2005. u svom izvješću o Hrvatskoj uputio je primjedbe Vladi koje se odnose na nezadovoljavajući položaj žena pripadnica manjina i onih s invaliditetom u društvu, probleme u pravosuđu koje nije osposobljeno za vođenje sudskih sporova temeljem diskriminacije po spolu, uporno održavanje spolnih stereotipa u nastavnim planovima i udžbenicima te nepostojanje statističkih pokazatelja koji prate kretanja vezana uz jednakost spolova. U procesu približavanja EU hrvatska će Vlada ne samo kroz usklađivanje svoje legislativne s pravnom stečevinom EU, nego i kroz konkretne programe trebati dokazati svoju posvećenost standardima ravnopravnosti spolova.

Sineau, Mariette (2003) Ravnopravnost - VE i sudjelovanje žena u političkom životu (Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, 2003), izvornik: Mariette Sineau: Genderware - the Council of Europe and the Participation of Woman in Political Life.

1

Vidi šire Herman, Vilim i Mario Vinković (1999) Ravnopravnost spolova - ogledi o izabranim pitanjima europskog i hrvatskog radnoga prava, (Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb)

2

Druga polovica 20. stoljeća, zahvaljujući brojnim socioekonomskim promjenama koje su zahvatile suvremeni svijet, preobrazila je živote žena i znatno unaprijedila njihov položaj u društvu otvarajući im svijet nekad nezamislivih prava i mogućnosti. Uz političke pretpostavke njihove ravnopravnosti u društvu, žene su postigle napredak bez presedana u obrazovnom i društvenom smislu, prisutne su u svim područjima života. Formalno samostalne u emocionalnom i egzistencijalnom izboru, vlasnice bankovnih računa i kreditnih kartica, automobila, ali znatno rjeđe vrijednih nekretnina, zaposlene, često na top-pozicijama, politički aktivne ili samo društveno angažirane, svakodnevno u susretu s majčinstvom, obiteljskim i radnim obvezama..., osjećaju da još uvijek postoji niz društvenih prepreka koje je kao žena teško savladati.¹ Zapravo, suvremena žena, u spoju modernog načina življenja i tradicionalnih uloga koje joj nameće društvo, sve više osjeća raskorak između onoga što - zahvaljujući svojim sposobnostima - želi i može napraviti, i onoga što - u danim životnim okolnostima - uspije realizirati.

Diskriminacija žena, koja je i danas prisutna u procesu političkog i javnog odlučivanja, na tržištu rada ili u različitim oblicima nasilja nad ženama, prisutna je (u većem ili manjem obimu) u gotovo svim državama suvremene Europe, u bogatom zapadnom dijelu ili na mnogo siromašnijem istoku kontinenta. U većini država članica Vijeća Europe žene su znatno podzastupljene u lokalnim, regionalnim i nacionalnim tijelima u kojima se donose političke odluke. Na europskoj razini žene čine samo 18% parlamentarnog članstva, što je zasigurno nespojivo s načelima predstavničke demokracije koju su europske zemlje redom prihvatile.

Posljednjih desetljeća vidljiva je usmjerenost međunarodne zajednice na konkretne programe suzbijanja diskriminacije žena. Uvođenje rodne analize u teoriju i praksu ljudskih prava otvorilo je raspravu u sklopu međunarodnih organizacija koja je rezultirala nizom značajnih međunarodnih političkih dokumenata kojima se štite ljudska prava žena, osuđuje njihovo kršenje i promovira politika ravnopravnosti spolova. Upravo ove političke ideje Europska unija postavlja kao središnje pitanje pri kreiranju svojih politika. Ravnopravnost spolova zauzima posebno mjesto ne samo u brojnim direktivama Europske unije nego i u samim osnivačkim ugovorima, kao fundament nastanka i kasnije evolucije Europske zajednice u Europsku uniju.²

Pod snažnim utjecajem međunarodne zajednice, Hrvatska je, tijekom posljednjih nekoliko godina, usvojila cijeli niz zakonskih akata i osnovala nekoliko državnih tijela s ciljem promicanja ravnopravnosti spolova i prevladavanja različitih oblika diskriminacije žena u društvu.

Na ovim prostorima upravo je socijalizam radikalno promijenio društveni položaj žena donijevši im pravo glasa, sudjelovanje u političkoj vlasti, mogućnost masovnog obrazovanja i zapošljavanja. "Žensko pitanje" u razdoblju socijalizma nije se postavljalo izdvojeno, ono je promatrano samo kao dio problematike klasnih nejednakosti u društvu, a mijenjanje društvenih odnosa zahtijevalo je snažnu društvenu intervenciju. Socijalistička Jugoslavija - politikom poticanja izlaska žena na tržište rada i uopće njihova pojačanog društvenog angažmana - mijenjala je okoštali patrijarhalni

Laniert - Novosel, Smiljana (1999): Žene na pragu 21. stoljeća, TOD & EDAC, Zagreb

3

mentalitet, koji je u najvećoj mjeri bio prijetnja promjeni društvenog položaja žena, te uspostavljala nove trendove u društvu.³ Idealna obitelj postala je ona u kojoj i muškarac i žena zarađuju za život, a razvoj mreže društvenih usluga (dječji vrtići, poludnevni boravci u školama, starački domovi) postavljen je kao prioritet. U promijenjenom društvenom okružju žene su postale odgovorne za prihod obitelji, ali, naravno, nisu i rasterećene kućanskih i obiteljskih obveza. Stoga su društveni servisi (ipak nedovoljni) bili istinska podrška ženi u odluci da bude zaposlena i društveno angažirana. Formalnopravna jednakost, često ugrožena dvostrukim opterećenjem žena, bila je temelj za zakonsko reguliranje reproduktivnih prava (Zakon o pobačaju 1978), ali i niza drugih prava (poput plaćenog porodiljskog dopusta, zaštite trudnica i zaposlenih majki te sigurnosti zaposlenja nakon poroda) čija je provedba danas, šesnaest godina poslije, u Hrvatskoj znatno otežana.

Socijalistička ideologija koja ženu postavlja isključivo u javnu sferu, uključuje ju u politiku i svijet rada kao ravnopravnog subjekta društvenih promjena, feministička stajališta o ulozi žene u društvu, sve više prisutna i na našoj društvenoj sceni, doživljavala je kao ekskluzivne, elitne ideje intelektualke, ali uvijek i kao dio građanske ideologije prema kojoj je socijalizam neprestano iskazivao podozrivost. Iako se danas, uglavnom s feminističkog stajališta, nastoji prevrednovati društveni položaj žena u vrijeme socijalizma, činjenica je da je politika društvene intervencije - kojom je uspostavljena jednakost školovanja, masovnog obrazovanja i zapošljavanja žena, formalno jednakih plaća, kao i mogućnost njihova društvenog i političkog angažmana - značajno utjecala na promjenu društvene svijest te, posebice, na samosvijest žena koje su formalnopravnu jednakost, ali i obrasce življenja, nastojale zadržati i nadograđivati - što se svakako reflektira i na percepciju društvenog položaja žene u suvremenoj Hrvatskoj.

Publicist Božo Novak o Savki Dabčević-Kučar, Robert Bajruši: Najznačajnija Hrvatica je Savka Dabčević-Kučar (Nacional, 08.08.2005, Zagreb) online izdanje, <http://www.nacional.hr/articles/view/19731>

4

Prema anketi časopisa Nacional, od 08. kolovoza 2005. godine, upravo je jedna političarka iz doba socijalizma, Savka Dabčević-Kučar, proglašena najvažnijom ženom u hrvatskoj povijesti. Savka Dabčević-Kučar nesporno je političarka s istinskom karizmom kakvu hrvatska moderna politika u šesnaest godina nije uspjela "proizvesti" iako je "proizvodila" karizmatične muškarce. Vizionar-ka s osobnošću, za koju kažu da se odlikovala istinskim profesionalizmom i sposobnošću brzog razumijevanja problema, ostavila je neizbrisiv trag u kolektivnoj svijesti nacije koja je naviknuta pamtili, prihvaćati i poštovati autoritarne lidere Tita i Tuđmana, ali jednako tako i ženu s jasnim političkim stavovima.⁴ Možda treba podsjetiti da je prije 35 godina, tada na čelu hrvatske politike, osobno i promišljeno branila svoj politički koncept, što ju je 1971. godine stajalo sjajne političke karijere. Nikada poslije hrvatske političarke, bez obzira na vrlo visoke i važne državne dužnosti koje su obnašale, nisu bile u situaciji da odlučuju i samostalno donose najvažnije političke odluke, a niti jedna nije iskazala osobne političke stavove na kojima je insistirala do kraja.

Ratne godine, kao i dugotrajna, ali i mukotrpa politička te ekonomska tranzicija, obilježili su položaj žene u suvremenoj Hrvatskoj te iznjedrili brojne probleme u području rodne ravnopravnosti, osobito izražene u značajnoj podzastupljenosti žena u političkom, gospodarskom i javnom životu,

Prema jedinstvenom registru hrvatskih branitelja i članova njihovih obitelji, braniteljska populacija (u kojoj gotovo i nema žena) ostvaruje brojne beneficije temeljem statusa - od trajnih novčanih prava, prava iz zdravstvenog, mirovinskog i invalidskog osiguranja, pravo na posebni staž, na zapošljavanje, dionice bez naplate, stambeno zbrinjavanje itd. Žene poneka od tih prava mogu ostvariti tek kao članovi obitelji, odnosno kao vjenčane ili nevjenčane supruge i majke.

5

Vlada RH - 3. Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova, 2006. (Narodne Novine, broj 114/06, 2006, Zagreb)

6

Lainert - Novosel. op.cit

7

visokoj nezaposlenosti i učestalosti nasilja nad ženama. Retrogradni trend povratka tradicionalnom konceptu uloge žene u društvu, koji je vraća u sferu privatnosti, majčinstva i obitelji, tijekom devedesetih suprotstavio se konceptu društvene angažiranosti žena koji je promovirao socijalizam.

Stvaranje hrvatske države u ratnim okolnostima bio je izrazito muški projekt koji je većina žena bila u prilici podržati glasujući na izborima.⁸ Neke druge, prioritetnije teme, poput stvaranja samostalne države i borbe za njenu cjelovitost, marginalizirale su potrebu rješavanja pogoršanog položaja žena u društvu, zapravo, otvorile put nagomilavanju problema u području rodne ravnopravnosti kroz cijelo desetljeće. Žene nisu sudjelovale niti u kreiranju državne politike niti u procesu donošenja najvažnijih političkih odluka - početkom devedesetih bilo ih je iznimno malo u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti. Žene su, zapravo, bile tek kolateralne žrtve rata, tranzicije, globalizacije i socijalno neosjetljive ekonomske politike koja je u Hrvatskoj bitno reducirala razinu socijalnih prava. Nepoštena i u kriminalu ogrezla privatizacija pomela je radna mjesta i muškaraca i žena, ali gotovo 490.000 muškaraca ostvarilo je svoja egzistencijalna prava kroz status branitelja, na popisu kojih gotovo i nema žena.⁵

Žene su "nestale" i iz političke vlasti - dok je njihov udio prije 1990. varirao između 16 i 18%, prvi sastav hrvatskog Sabora iz 1990. imao je samo 4,6% zastupnica, da bi se taj broj povećao na 7,1% na parlamentarnim izborima 1995. godine.⁶ Izrazito niska zastupljenost žena na svim razinama zakonodavne i izvršne vlasti, tijekom devedesetih, jedno je od obilježja hrvatske politike tog vremena. Ipak, posebno je porazan njihov broj u gradskim i općinskim vijećima, kao i u županijskim skupštinama, te uopće njihova participacija u vlasti na lokalnoj razini. Tako je, primjerice, prvi saziv Županijske skupštine Splitsko-dalmatinske županije, od 40 vijećnika, imao samo jednu ženu.

Osnovni je razlog ovakvom stanju politička kompeticija koju je razvilo višestranačje, te potpuno napuštanje kvotnog sustava ili bilo kakvog oblika društvene kontrole sudjelovanja žena u politici. U takvim okolnostima žene se suočavaju s unutarstranačkom kompeticijom, tj. borbom za funkcije i mjesta na izbornim listama u vlastitoj stranci, ali i s međustranačkom u kojoj nastoje osvojiti glasove birača. U uvjetima nesmiljenog političkog natjecanja političke stranke ne žele riskirati sa ženama pa stoga izbjegavaju značajnije uvrštavanje žena na izborne liste.⁷

Pod snažnim utjecajem Katoličke crkve koja je isticala važnost obitelji, rađanja i majčinstva, vrijeme tranzicije obilježeno je afirmacijom tradicionalnih, kršćanskih vrijednosti koje su postale vrijednosna orijentacija hrvatskog društva. U svjetlu rasprave o niskom natalitetu i potrebi demografske obnove hrvatskog društva, vladajuća politika nastojala je nametnuti konzervativni, patrijarhalni obrazac uloge žene u društvu. Tijekom devedesetih postojali su pokušaji aktualne vlasti da se obiteljska politika usmjeri oživljavanju tradicionalne obitelji s jednim dohotkom, što stimulira zadržavanje majke kod kuće. Plaćeni trogodišnji porodijski dopust te status majke od-

Izvještaj Ženske mreže za 2005. godinu
<http://www.zenska-mreza.hr>

8

Puljiš, Vlado (2002), Obitelj i socijalna nesigurnost u Hrvatskoj, Revija za socijalnu politiku, Vol 9. No.1 Pravni fakultet - Studijski centar socijalnog rada, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

9

gojiteljice, uz neke druge povlastice, zvučno reklamirane i hvaljene za majke s troje ili više djece, nikada nisu praktično zaživjeli. Međutim, iako je, u uvjetima teških ekonomskih i socijalnih prilika kakve su bile devedesetih godina, bilo zanimanja za prihvaćanje ovakvog retrogradnog i davno prevladanog tradicionalnog modela obitelji, nemogućnost financiranja takvih projekata učinila ih je potpuno nerealnima.

Pitanje pobačaja bilo je, ali i ostalo, "vruće" pitanje oko kojega su se sukobljavali stavovi tradicionalista i modernista u hrvatskoj politici, odnosno desna i lijeva politička opcija. Naime, iako Zakon o pobačaju, donesen 1978, nikada nije ukinut (premda je bilo više najava), činjenica je da je velik broj medicinskih ustanova u državi licenciranih za obavljanje pobačaja samovoljno prestao ga obavljati. Istovremeno, "nestala" su savjetovališta za planiranje obitelji, što je trebalo značiti da je kontracepcija postala nepoželjan oblik kontrole rađanja djece. Danas, od 34 medicinske ustanove u državi (licencirane za obavljanje pobačaja) čak njih 11, ili 33%, ne obavlja takve zahvate. One bolnice koje vrše zahvate prekida trudnoće podatke o pobačajima nemaju, niti podnose izvještaje, što su po zakonu dužne činiti. Iako je u cijenu zahvata uračunata jednodnevna hospitalizacija, od žena se očekuje da najkasnije 2-3 sata poslije napuste zdravstvenu ustanovu. Najveći dio žena pobačaj obavlja ilegalno, u privatnim ginekološkim ordinacijama koje nisu osposobljene za operacijske zahvate. Pobačaj se, zapravo, preselio u sferu sive ekonomije i jedna je od rijetkih zdravstvenih usluga kojoj se cijena slobodno formira na tržištu - od 600,00 kn (Varaždin) do npr. 2.400,00 kuna (Zabok).⁸

Proces individualizacije obitelji, kao i transformacija načina života i vrijednosti, koji je zahvatio suvremena zapadna društva, prisutan je i u Hrvatskoj. Iako je hrvatska obitelj još uvijek jedna od najtradicionalnijih u Europi, evidentan je stalni pad nataliteta, visoke stope divorcijaliteta, raste i broj izvanbračne djece, a sve je više i samohranih jednoroditeljskih obitelji. Vidljivo je da se struktura obitelji nepovratno mijenja, te da država mora preuzeti odgovornost za dobrobit i socijalnu sigurnost određenih kategorija građana.⁹

U takvom okruženju neke nove dimenzije socijalnih podjela postale su iznimno važne. Rodna problematika, posljednjih desetljeća široko raspravljana u sklopu UN-a, EU, te drugih regionalnih međunarodnih organizacija, nameće se kao vrlo kompleksna tema u kojoj se pitanja spolnih/rodni identiteta presijecaju s pitanjima ljudskih prava, što je, poslije 2000. godine, utjecalo na jačanje Vladinog angažmana za promicanje rodne jednakosti i politike ravnopravnosti spolova.

Stoga je u procesu približavanja europskim integracijama ravnopravnost spolova, u Hrvatskoj, formalno postala i značajno političko pitanje. Uz utjecaj međunarodne zajednice, svakako treba naglasiti ulogu nevladinih organizacija koje su svojim višegodišnjim aktivizmom presudno utjecale na otvaranje rasprave o pitanjima ženskih ljudskih prava i statusu žena u društvu, senzibilizirale javnost i predlagale rješenja za javne politike i zakone. Poslije 2003. uspostavljeni su temeljni institucionalni mehanizmi za provedbu politike rodne ravnopravnosti, te uvedene i značajne zako-

Ujesen 2003. g. ustrojeno je Pravobraniteljstvo za ravnopravnost spolova, a 2004. Ured za ravnopravnost spolova kao stručna služba Vlade RH. Pored Zakona o ravnopravnosti spolova (2003), donesen je i Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, ali i neki drugi tzv. antidiskriminacijski zakoni, čime su stvoreni institucionalni preduvjeti za učinkovitiju provedbu politike rodne ravnopravnosti.

10

Pravobraniteljica Mila Jelavić u Branka Valentić: Besplatni odujetnici za utjerivanje alimentacija (Vjesnik, 13.12.2006, Zagreb), online na <http://www.vjesnik.hr/pdf/2006/12/13/04A4.PDF>

11

nodavne promjene.¹⁰ U rujnu 2006. Hrvatska je donijela 3. po redu Nacionalnu politiku za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. - 2010. kao Vladin strateški dokument koji sadrži konkretne mjere za uklanjanje diskriminacije žena i provedbu politike jednakih mogućnosti.

Međutim, unatoč iskazanoj političkoj volji, navedene aktivnosti nisu značajnije otklonile različite oblike političkih, ekonomskih i socijalnih prepreka s kojima se žene susreću u društvu. Različiti oblici diskriminacije žena osobito su izraženi ako se analizira položaj žena na tržištu rada. Stopa nezaposlenosti žena godinama je znatno viša od stope nezaposlenosti muškaraca, s tendencijom stalnog rasta. Trend fleksibilizacije i širenja atipičnih oblika rada - povremenih ili privremenih poslova, koji je degradirao razinu radnih i socijalnih prava u Hrvatskoj, osobito je prisutan u djelatnostima u kojima se najviše zapošljavaju žene, poput trgovine, ugostiteljstva ili turizma, ali sve više i zdravstva, odgoja te obrazovanja. Produljenje radnog vremena, sve veći zahtjevi poslodavaca, stalna nesigurnost radnih mjesta, osjećaj zamjenjivosti, žene je, svakako kao i muškarce, izložio stalnom stresu, najviše zbog vrlo raširene profesionalne i osobne neizvjesnosti. Međutim, za razliku od muškaraca, žene su izložene i dodatnim ograničenjima. Naime, građenje karijere i potreba stalnog napredovanja, ali i dokazivanja, podrazumijeva velik radni angažman, što je ženi vrlo teško uskladiti s obvezama prema obitelji. Kao i u razvijenim zapadnim društvima, i u Hrvatskoj svijet rada ne prepoznaje potrebe obitelji. Obitelj teško opstaje u stresnim uvjetima lošeg standarda i svakodnevnih nastojanja da se osigura egzistencija, unatoč činjenici da se u Vladinim dokumentima (Nacionalna obiteljska politika 2003., Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2001.-2005.) govori o potrebi uspostavljanja nove ravnoteže između zaposlenosti i obiteljskog angažmana, što bi se postiglo uvođenjem olakšica za obitelji s djecom, razvijenim obiteljskim servisima te nekim drugim konkretnim mjerama. Ipak, svega toga u Hrvatskoj nedostaje! Tako je, primjerice, nedostatan broj mjesta u državno financiranim jaslicama i vrtićima, a previsoke cijene drugih oblika čuvanja djece, i preskupi su školski udžbenici koji se, zbog zarade izdavača, mijenjaju svake godine. Nadalje, neke dogovorene mjere ostaju tek mrtvo slovo na papiru - alimentacijski fond koji je predviđen Nacionalnom obiteljskom politikom 2003. zapravo nikada nije osnovan, a sustav je godinama potpuno neučinkovit u naplati alimentacije, zbog čega u Hrvatskoj oko 180.000 djece ne prima uzdržavanje¹¹. Naime, prema postojećim zakonskim propisima, centri za socijalnu skrb dužni su isplaćivati naknadu, a istodobno protiv neodgovornog roditelja pokrenuti sudski postupak. Međutim, samohrani roditelji nisu upoznati s tim pravima jer ne postoji sustav informiranja i podrške, pa tako CZSS gotovo nikad ove zakonske odredbe ne provodi u praksi. Birokratski način rada sudova i CZSS-a, kontradiktornosti i manjkavosti u provođenju sudskog postupka, te često neimplementiranje postojećih zakona, razlog je što su postupci za utvrđivanje, a kasnije i naplatu, alimentacije predugi (najdulji traje već osamnaest godina), dok su iznosi neusklađeni s potrebama djeteta, ali vrlo često i s mogućnostima roditelja (najčešće oca) koji je u obvezi. Primjerice, minimalno dosuđena alimentacija iznosi 10 kn.

*H*rvatski poslodavci žene uglavnom smatraju manje poželjnom radnom snagom. Otpor pokazuju prema mladim ženama zbog mogućnosti majčinstva, prema ženama koje već jesu majke zbog majčinskih obveza, dok žene iznad četrdeset godina na tržištu rada imaju tretman "otpisanih". Prilikom natjecanja za radno mjesto ženama se u pravilu postavljaju diskriminirajuća pitanja - jesu li udane i namjeravaju li imati djecu, a odgovori na njih limitiraju mogućnost dobivanja posla. Iako Zakon o radu naizgled poštuje visoke standarde zaštite zaposlenih majki, u praksi se - manipulirajući institutom ugovora o radu na određeno vrijeme ili jednostavno otkazom - iz radnog odnosa eliminiraju čak i trudnice. Takvu situaciju godinama održava neprimjenjivanje zakonskih sankcija za poslodavce koji krše pozitivne zakonske propise, te potpuno nedjelotvorna sudska zaštita radnih prava.

*I*pak, zbog malih plaća i niskog standarda, u Hrvatskoj je evidentna financijska nužnost rada žene jer obitelj koja raspolaže samo jednim dohotkom vrlo često dolazi u izrazito nepovoljan ekonomski položaj. Dodatno, samohrane obitelji bez zaposlenih članova, uglavnom majki, znatno su više izložene riziku siromaštva.

*Ž*ene se više zapošljavaju u slabije plaćenim djelatnostima - u odgojno-obrazovnim, zdravstvenim te profesijama skrbi i njege, one čine većinu u tekstilnoj industriji, sezonskim ugostiteljskim i trgovačkim uslugama. Manje se zapošljavaju u privatnom sektoru (njihov udio u poduzetništvu nije viši od 30%) i teže "osvajaju" stabilne i dobro plaćene poslove namijenjene visokoobrazovnoj radnoj snazi. Niska je njihova zastupljenost u upravnim odborima javnog i privatnog sektora (na čelnim mjestima 100 najvećih tvrtki u RH ima samo 6% žena). Značajne su razlike i u plaćama - prema istraživanju koje je u proljeće 2006. proveo web-portal Moj posao, žene u Hrvatskoj primaju 20% nižu plaću od muškaraca i, unatoč obrazovanju, teže napreduju.

*O*snovni je problem zaštite žena u radnom procesu neprovođenje Zakona o radu i Zakona o ravnopravnosti spolova, što prati niska vjerodostojnost sankcija. Osobito je izražen problem rada u trgovini, u uslužnoj djelatnosti u kojoj prevladavaju žene, a u kojoj je najviše nelegalnog rada, nelegalnog zapošljavanja, neisplate i najnižih plaće, rada izvan dopuštenog radnog vremena, ali i najmanje političke volje države da sankcionira i zaustavi poslodavce u bezočnom iskorištavanju zaposlenika.

*P*rema podacima Sindikata trgovine Hrvatske za 2005. godinu, u trgovini je bilo zaposleno 180.919 radnika/ica, od čega su 75% žene. Splitsko-dalmatinska županija u ukupnoj zaposlenosti sudjeluje sa 26%, a postotak žena jednak je kao na razini RH.

*N*akon izmjena Zakona o radu, 2003. godine, 85% novozaposlenih ima ugovor o radu na određeno vrijeme, a kao razlog takvog stanja poslodavci navode povećan obujam poslova, bez objašnjenja razloga povećanja i duljine trajanja, što je nezakonito. Radnici koji rade na određeno vrijeme, uz plaće znatno ispod državnog prosjeka (75% žena) zapravo su građani/ke "drugog reda" jer nema-

ju pravo na kreditne kartice i ne mogu dobiti kredit. Indikativan je primjer prodavačice iz Splita, mlade žene zaposlene u velikom trgovačkom lancu, koja je u procesu razvoda, a čije je dijete dodijeljeno ocu jer ona kao radnica na određeno vrijeme nema stalni izvor prihoda.

*P*oseban su slučaj "mali" poslodavci koji u svojim trgovinama zapošljavaju manje od 10 radnika - u Hrvatskoj ih ima oko 25.000 (u Splitsko-dalmatinskoj županiji oko 25%). Žene čine 90% zaposlenih, u 90% slučajeva rade na određeno vrijeme, uz praksu testiranja prvih mjesec dana za koje vrijeme ih poslodavac ne prijavljuje. U skladu s Kolektivnim ugovorom za djelatnost trgovine, prekovremeni, nedjeljni i blagdanski rad se ne plaća, niti zaposlenici dobivaju slobodan dan u narednom tjednu, kako nalaže Zakon o radu, a plaća im je u prosjeku oko 2500 kuna, i to po principu "all inclusive", što znači da moraju raditi sve što im vlasnik naloži: ostajati dulje bez naknade, čistiti, slagati robu i sl. Pravo na zakonom osiguranu stanku (30 min) koristi se vrlo rijetko, a ekstremni su slučajevi poput Getroa u kojem radnice, naročito blagajnice, kradomice brzo doručkuju u WC-u. (podaci Sindikata trgovine)

*M*obing je vrlo raširen - na način da se nadređeni vrlo ružno ophode prema podređenima (radi i šuti, nije tvoje da misliš). Povreda dostojanstva i seksualno uznemiravanje uvelike su prisutni, ali se zbog straha od gubitka radnog mjesta to ne prijavljuje. U Osijeku su radnice trgovine prehrambenom robom bile izložene dugotrajnom maltretiranju neposrednog rukovoditelja koji je tražio da na posao dolaze u tangama i *push up* grudnjacima. (podaci Sindikata trgovine)

*O*ko 15.000 radnica koje rade nedjeljom imaju djecu predškolske dobi, a ni jedan vrtić ne radi nedjeljom, što je majkama velik problem. Neke su priznale da, u eri ekspanzije dječjih prava, zaključavaju djecu i ostavljaju ih samu jer su samohrane i ne mogu plaćati čuvanje dok rade.

*K*od Keruma u Splitu, koji se često medijski neprilično razbacuje svojim bogatstvom, radnici/ce ne smiju prijavljivati nesreću na radu pa, kada se npr. posijeku na mesoreznicu, napuštaju radno mjesto i prijavljuju da su se ozlijedili/e kod kuće. Sindikalno organiziranje kao temeljno ljudsko pravo nije dopušteno u trgovačkim lancima Kerum i Tommy (više od 70% zaposlenih su žene), pa Sindikat trgovine na svom popisu ima tajne članove zaposlene u navedenim trgovinama. (podaci Sindikata trgovine)

*P*rodavači/ce nemaju nedjelje i praznike jer rade prekovremeno, često bez plaćene dnevnice. U većini tranzicijskih država radno vrijeme nije ograničeno, što su zdušno prihvatili inozemni lancii, unatoč drukčijoj satnici u domicilnim državama.

*I*ako Hrvatska posljednjih godina bilježi visok postotak žena koje obnašaju ili participiraju u vlasti na nacionalnoj razini, problem je primjetno manji udio žena u lokalnim predstavničkim i izvršnim tijelima. Poslije izbora 2000. broj žena u hrvatskom Saboru ustalio se na približno 21%. Do najvećeg povećanja političke participacije žena došlo je u obnašanju izvršne vlasti na državnoj razini - zastupljenost žena u Vladi RH kretala se od 10,5% 2000. preko 20% 2002, 29% 2003. do

Vlada RH, op.cit.

12

31% 2005/6. godine. Povećao se i broj žena među dužnosnicama i visokim državnim i javnim službenicama, koji je 2005. iznosio 26,5%, a i broj veleposlanica povećan je na 15% 2005.¹² Ipak, zabrinjavajuće je nizak udio žena u obnašanju vlasti na lokalnoj razini! U Hrvatskoj je samo 10% gradonačelnica, dok u gradskim vijećima i županijskim skupštinama žene zauzimaju tek oko 15% mjesta. Podaci za Splitsko-dalmatinsku županiju možda najbolje ilustriraju koliko su žene podzastupljeni spol u lokalnoj politici.

PREDSTAVNIČKO TIJELO	ŽENA 2001.	ŽENA 2005.
ŽUPANIJA	7,8 %	7,8 %
GRADSKA VIJEĆA (16)	8,44 %	12,88 %
OPĆINSKA VIJEĆA (38)	7,94 %	8,71 %

Podaci Državnog izbornog povjerenstva - Splitsko-dalmatinska županija, izbori za tijela lokalne uprave i samouprave, svibanj 2005.

U gradskim vijećima žene čine prosječno 2,21%. Najviše ih je u Gradskom vijeću Splitske - 6/25 (24%) i Omišane - 5/19 (26%), međutim, postoje i gradska vijeća bez žena - poput Vrgovca i Vrlike.

Zastupljenost žena u općinskim vijećima još je poraznija: u prosjeku 0,91 %, tj. 41,66 % općina nema ni jednu ženu vijećnicu.

Iako u Zakonu o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne samouprave postoji odredba u čl. 15 prema kojoj su političke stranke kao predlagatelji lista dužne voditi računa o ravnopravnosti spolova, a na to ih obvezuje i Zakon o ravnopravnosti spolova, činjenica je da se malo koje vodstvo lokalne političke stranke, u kontinuiranoj borbi za mjesto na kandidacijskoj listi, na to obazire.

Uvođenje kvota kao faktor društvene regulacije sudjelovanja žena u političkom životu u Hrvatskoj postalo je aktualno poslije demokratskih promjena i uvođenja višestranačja. Neke socijaldemokratske stranke, poput SDP-a, ubrzo su je i prihvatile, ali postupno su i druge političke stranke osvijestile važnost broja žena na izbornim listama. Iako kvote, kao oblik pozitivne akcije, nisu prihvaćene, političke stranke pomalo su razvile različite oblike unutarstranačkog interesnog organiziranja (Forum žena SDP-a, Zajednica žena "Katarina Zrinska" HDZ-a) koji su trebali otvoriti prostor artikuliranja ženskih interesa, naravno, u skladu s vrijednosnim odrednicama političkih stranaka. S vremenom, pod utjecajem međunarodne zajednice, pitanje političke participacije žena postalo je i u Hrvatskoj, kao i u EU, vrlo aktualna tema, što je rezultiralo većim brojem žena na nacionalnoj razini.

Međutim, okoštala i nedemokratska struktura političkih stranaka ondje gdje ne mora ne otvara prostor ženama. Većina političkih stranaka ima ne samo malo žena u svom vodstvu, nego i mali broj žena u članstvu uopće. Lokalni političari ne smatraju dovoljno politički važnim pitanje sudjelovanja žena u politici, pa tako godinama broj žena u gradskim i općinskim vijećima te županijskim skupštinama ovisi o senzibilitetu lokalnih podružnica političkih stranaka. Ženama je često teže ući na liste u vlastitoj stranci negoli pridobiti glasove birača. Za Hrvatsku vrijedi još jedna specifičnost! Naime, političke stranke minornog političkog utjecaja i izgleda za osvajanje vlasti u pravilu imaju na svojim listama veliki broj kandidatkinja, što govori o potrebi žena da se politički angažiraju, a za što u etabliranim strankama jednostavno nemaju prostora.

Nasilje nad ženama, sadržano u različitim oblicima fizičkog, seksualnog, ali i vrlo često neprepoznatog i nesankcioniranog emocionalnog i ekonomskog zlostavljanja, predstavlja najteži oblik kršenja ljudskih prava žena. Čak i jedan od najznačajnijih međunarodnih dokumenata koji pravno uređuje područje ženskih ljudskih prava - Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena UN-a, kojoj je Hrvatska pristupila 1991. godine, zapravo ne sadrži nikakve odredbe o obiteljskom nasilju. Korijeni ovog problema, veoma raširenoga, ali u većoj ili manjoj mjeri i toleriranog u suvremenom svijetu, leže u patrijarhalnoj strukturi društava. Nasilje nad ženama prepoznaje se kao gorući problem tek 90-ih godina 20. stoljeća, kada se vode brojne rasprave u sklopu međunarodnih institucija, a pod utjecajem nevladinih organizacija koje se bave problematikom ženskih ljudskih prava. Rezultat je UN-ova Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama (1993) koja aktivnosti u prevladavanju ovog problema, koji narušava temeljna ljudska prava članova obitelji, ali i prosperitet društva, svrstava u prioritetna područja djelovanja u promicanju ravnopravnosti spolova.

Obiteljsko nasilje, kao i, uostalom, u drugim zemljama naše regije, do prije desetak godina bilo je smješteno u sferu privatnosti i zakonski nesankcionirano. Međutim, snažnim zalaganjem nevladinih udruga, koje su nasilje nad ženama apostrofirale kao najtežu povredu ženskih ljudskih prava, alarmirana je javnost koja je uskoro postala iznimno senzibilna za slučajeve nasilja nad ženama i djecom. Prva skloništa osnovana su u okrilju nevladinog sektora koji je prvi počeo, već ranih devedesetih, pružati zaštitu i psihosocijalnu pomoć žrtvama obiteljskog nasilja, te gotovo presudno utjecao na usvajanje nove zakonske regulative i provedbu iste. Obiteljsko nasilje polako je iz sfere privatnosti prešlo u javnu sferu, pa je i sama Vlada, shvaćajući da se radi ne samo o osobnom, obiteljskom, nego i o iznimnom društvenom problemu, postala snažno angažirana u rješavanju nagomilanih problema.

Tek novi Obiteljski zakon koji se u Hrvatskoj primjenjuje od 1999. prvi put u zakonodavstvo uvodi termin "nasilje u obitelji", a od 2000. izmjenama Kaznenog zakona uvedeno je i novo kazneno djelo "nasilničko ponašanje u obitelji". Ipak, ubrzo je postalo vidljivo da su postojeće odredbe nedovoljne pa je 2003. donesen Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji koji je proširio definiciju obiteljskog nasilja, podrazumijevajući pod njim fizičko, psihičko i seksualno nasilje, dok su izostavljeni vrlo

V. Jukić, ravnatelj bolnice Vrapče, u Branka Valenti: *Sporna primjena Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji* (Vjesnik, 12.07.2004., Zagreb) online članak na: <http://www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/pressclipping/mjesec7/pc7-6.htm>

13

prisutni oblici ekonomskog nasilja. Ono što ga čini posebno značajnim jesu odredbe koje sankcioniraju prijetnju nasiljem, povredu dostojanstva, ograničavanje komunikacije i kretanja, dakle, dobro poznate i često korištene načine kontrole žrtve. Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji 2005-2007. s pripadajućim Protokolom o postupanju u slučajevima obiteljskog nasilja usvojena je 2005. godine. Značajna je novost utvrđivanje sasvim jasnih pravila postupanja za socijalne radnike, zdravstvene, odgojne i obrazovne djelatnike, te policiju i pravosudna tijela u procesu pružanja pomoći i zaštite osobama izloženima nasilju u obitelji. Međutim, iako su ostvarene značajne izmjene materijalno-pravnih propisa i kroz dokumente Vlade jasno izražena politička volja da se stane na kraj zlostavljanju u obitelji, problema u provedbi ima napretek. Česti su propusti u prepoznavanju obiteljskog nasilja kao rodno uvjetovanog nasilja, što ukazuje na nedovoljnu educiranost stručnjaka koji bi trebali implementirati usvojene zakone, nadalje, njihova kolizija s kaznenim zakonodavstvom, nedostatak istraživanja i statističkih podataka, ali i nedostatak logističke podrške u psihosocijalnoj pomoći. Zakonodavac je predvidio da sudovi mogu počinitelju nasilja u obitelji, uz niz drugih zaštitnih mjera, izreći i mjeru udaljavanja iz zajedničkog stambenog prostora u trajanju od jednog do tri mjeseca. Naši sudovi suočeni s objektivnim okolnostima, ali vrlo često i vođeni subjektivnim stavovima sudaca, uglavnom ne koriste ovu mogućnost. Nadalje, iako je zakonodavac prihvatio nužnost psihosocijalnog tretmana ne samo žrtve, nego i nasilnika, zbog nepostojanja provedbenih propisa i specijaliziranih ustanova u kojima bi se provodila psihosocijalna terapija, ona se ne provodi. Naime, sam termin psihosocijalnog tretmana potpuno je nejasan jer obiteljski zlostavljači uglavnom nemaju prethodnu psihijatrijsku dijagnozu, a smješta ih se na psihijatrijske odjele po odluci suca, koji, prema mišljenju psihijatar, definitivno nisu kompetentni za takvu procjenu.¹³ U svakom slučaju, nedostaju posebne institucionalizirane ustanove koje bi država trebala ponuditi kao alternativu skloništima za žene žrtve obiteljskog nasilja. Takva skloništa, nažalost vrlo prihvaćen model rješavanja nasilja u obitelji i u nas i u svijetu, pomažu održavanju stereotipa žene patnice i žrtve.

Bez obzira na jasne upute Protokola o postupanju u slučaju nasilja u obitelji, koordinacija poslova između državnih institucija vrlo je slaba. Dok policija uglavnom odraduje posao, česti su prigovori na sudove i osobito CZSS. Naime, sudovi uglavnom ne koriste postojeće zakonske mogućnosti te rijetko izriču kazne zatvora, a CZSS posebno je trom i neučinkovit aparat koji se organizacijski, ali i mentalno, nije pripremio za ulogu koju mu je država namijenila u rješavanju obiteljskog nasilja. Nevladine organizacije, umjesto države, servisiraju smještaj (skloništa), pružaju psihosocijalnu podršku žrtvama, osiguravaju besplatno pravno savjetovanje i zastupanje žena, žrtava obiteljskog nasilja.

Upravo u preporukama Odbora za uklanjanje diskriminacije žena UN-a, od siječnja 2005. godine, od hrvatske se Vlade, uz ostalo, traži da ženama olakša pristup pravnoj pomoći, jer su izrazito visoki troškovi zastupanja pred sudovima često prepreka da žene žrtve nasilja traže zaštitu putem pravosudnog sustava. Tom zahtjevu, nažalost, još uvijek nije udovoljeno.

*P*rvo istraživanje o nasilju nad ženama u Hrvatskoj, koje je provela Autonomna ženska kuća Zagreb (2004), pokazalo je da je svaka peta žena u Hrvatskoj bila žrtva nekog oblika fizičkog nasilja koje je izvršio njen partner.

*I*straživanje je pokazalo da su žene, žrtve nasilja, uvelike ovisne o partneru, što je bitan razlog zbog kojega su prisiljene trpjeti nasilje. Od ispitanih čak 79% nema primanja ili zarađuje manje od prosječne hrvatske plaće. Samo 4 % posjeduje vlastiti stan, što ukazuje da se pred žrtvama nalazi vrlo težak izbor između slobode u siromaštvu te egzistencijalnoj nesigurnosti i ostanka u nasilnom odnosu.

*P*rema podacima Ministarstva unutarnjih poslova (za 2002. godinu), zlostavljači su u najvećem broju slučajeva supruzi, zatim očevi, te sinovi, i na četvrtom mjestu izvanbračni partneri.

*Z*lostavljanje ostavlja duboke posljedice na žrtvin osjećaj samopoštovanja, međutim, nasilje u obitelji predstavlja i veliki, konkretno mjerljivi, ekonomski teret za cijelo društvo. Naime, dugotrajna izloženost zlostavljanju proizvodi kod žena tjelesne ozljede, uključujući i mogućnost smrti, probleme s mentalnim zdravljem, poput anksioznosti, depresije, stresa, seksualnih poremećaja, PTSP-a, povećan rizik od zloporabe sredstava ovisnosti, ali i samoubojstva, utječe na radni učinak i izostajanje s posla. Država, s druge strane, izdvaja znatna sredstva za osiguranje usluga policije, socijalne skrbi, zdravstva, pravosuđa, ali i financiranje (dijelom) nevladinih organizacija koje se bave pružanjem pomoći i zaštite zlostavljanim ženama.

*U*z emocionalni stres, prijetnje i nastavak nasilja koje traje i nakon razdvajanje od nasilnog partnera, žene često, zbog nedostatka socijalne mreže i podrške, proživljavaju i osobne drame vezane uz značajno sniženje životnog standarda, a poseban problem uvijek ostaju teškoće i povećani stres koji prati samohrano roditeljstvo.

*M*euđu samohranim obiteljima pet je puta više majki nego očeva, tj. 12,5% svih hrvatskih obitelji čine majke s djecom, a 2,5 % očevi su s djecom. Slično je stanje i u Splitsko-dalmatinskoj županiji, u kojoj ima ukupno 14,94 % jednoroditeljskih obitelji, od toga majki s djecom 12,41%, a očeva s djecom 2,53%.¹⁴

*Z*apravo, radi se o velikom broju obitelji, a najveći broj samohranih roditelja u našem društvu čine žene. Jednoroditeljstvo je snažno povezano sa životom u siromaštvu, a konkretni problemi s kojima se ove obitelji susreću su nezaposlenost, financijska nesigurnost te općenito teška ekonomska situacija u kojoj se nalaze, ali i loši državni programi potpore koji nisu prilagođeni specifičnim potrebama samohranih roditelja.

*I*ako će 2006. godina ostati u Hrvatskoj zapamćena i po iznimno brutalnim slučajevima nasilja nad ženama koji su mogli biti spriječeni da su nadležne institucije reagirale pravovremeno i u skladu sa zakonom, ipak treba reći da se postupno mijenja mentalitet u kojem društvo tolerira ovaj problem. Javnost je nepovratno senzibilizirana, a čini se da neke od najnovijih sudskih presuda ipak

Podaci Udruge za unapređenje kvalitete življenja, prosinac 2006.

mijenjaju dosadašnju praksu prekršajnog kažnjavanja obiteljskih nasilnika. Tako je bivši hrvatski veleposlanik u Belgiji i glavni tajnik Europskog pokreta Ljubomir Čučić na Općinskom sudu u Zagrebu nepravomoćno osuđen na bezuvjetnu kaznu zatvora zbog nasilničkog ponašanja u obitelji. Zatvorska kazna od godinu i dva mjeseca pet je mjeseci dulja od kazne koju je tražilo Općinsko državno odvjetništvo. Pri obrazloženju presude sudac Marko Benčić istaknuo je da je Čučić dugotrajno maltretirao suprugu te da je riječ o čovjeku iznadprosječne inteligencije koji je predstavljao Hrvatsku u drugoj državi.

*I*pak, rastavljati se, dijeliti bračnu imovinu ili samo tražiti zaštitu od obiteljskog zlostavljača u Hrvatskoj je vrlo skupo, dugotrajno i često bez stvarne podrške državnih službi koje su dužne pružiti pomoć. Nažalost, posljednjih godina na desetke žena platilo je životom ne samo svoj kobni emocionalni izbor, nego i krajnju nesposobnost službi da ih zaštite. Uz sudove, najviše prigovora odnosi se na CZSS, a žrtvama najčešće ostaje podrška nevladinih organizacija koje uglavnom osiguravaju skloništa (treba reći, ipak, dijelom državno financirana), ali i pravnu pomoć.

*K*ada je riječ o Splitsko-dalmatinskoj županiji, podaci o radu udruge Mirta, nevladine organizacije koja se bavi pružanjem usluga savjetovanja i psihosocijalne pomoći te privremenog smještaja žrtava obiteljskog nasilja, upozoravaju na to kolika je, zapravo, potreba za informiranjem, savjetovanjem, psihosocijalnim tretmanima i besplatnom pravnom pomoći, što je jednostavno gotovo nemoguće dobiti kroz usluge državnih institucija.

*N*aime, tijekom 2005. godine, u sklopu savjetovališta, Mirta je pružila ukupno 1055 usluga, od čega najveći dio besplatnih informativnih, savjetodavnih i pravnih usluga putem SOS telefona (58%) i putem osobnih dolazaka (40%). Psihosocijalni tretmani djece i odraslih osoba koje su žrtve obiteljskog nasilja također su traženi u strukturi usluga.

*V*ećina klijenata Savjetovališta su žene (82%) izložene višegodišnjem psihološkom, fizičkom i/ili seksualnom zlostavljanju odraslih muškaraca u obitelji (najčešće partnera). U većini slučajeva, žene su ekonomski ovisne o partnerima koji ih zlostavljaju. Vrlo često izostaje podrška rodbine i šire društvene okoline, zbog čega se žene, žrtve nasilja u obitelji, u nastojanju da zaštite sebe i djecu suočavaju s nizom poteškoća. Također, prema podacima Policijske uprave splitsko-dalmatinske, u kaznenim djelima i prekršajima nasilja u obitelji u najvećem broju slučajeva oštećene su žene (75%). U odnosu na srodstvo s počiniteljem, najčešće su zlostavljane supruge, kćeri i majke.

*U*druga ima i sklonište na tajnoj adresi koje osigurava privremeni smještaj, tretman, pravnu pomoć te osposobljavanje traumatiziranih osoba da se osnaže i osposobe za samostalan život. Usluge skloništa u 2005. godini koristile su 63 osobe, redom žene (60%) i djeca (40%).

	broj k. d. iz čl. 215 A KZ RH nasilničko ponašanje u obitelji	broj prekršaja iz čl. 4 Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji
2005.	205	955
2006.	337	990

Pregled kaznenih djela i prekršaja za nasilje u obitelji na području Policijske uprave splitsko-dalmatinske

Kao što je vidljivo, iz statističkog pregleda Policijske uprave splitsko-dalmatinske, u 2006. godini znatno je povećanje kaznenih djela nasilja u obitelji na području ove PU u odnosu na 2005. godinu. Ipak, podaci Općinskog državnog odvjetništva naizgled ne govore u prilog tome! U 2005. godini ODO podnijelo je optužni prijedlog protiv 38 osoba (protiv 7 još uvijek u tijeku provođenje istražnih radnji), a u razdoblju od siječnja do listopada 2006. godine protiv 24 (protiv 25 još uvijek u tijeku provođenje istražnih radnji). Kao osobit problem u postupku dokazivanja, navode u ODO-u, jest odluka zlostavljanih žena da kao privilegirani svjedoci koriste zakonsku blagodat nesvjedočenja (često iz straha od zlostavljača i nepovjerenja prema državnim institucijama koje bi im trebale pružiti zaštitu, op. autorice).

Hrvatska je na formalnopravnoj razini ravnopravnosti spolova postigla najviše od svih zemalja u regiji gradeći i jačajući institucionalne mehanizme na nacionalnoj i lokalnoj razini, te usvajajući niz novih zakona koji reguliraju ovo područje. Ona, podjednako kao i države EU, nema problema u temeljnom poimanju ravnopravnosti spolova, nego se suočava s problemima postizanja *de facto* ravnopravnosti u mnogim segmentima društvenog života. Prema izvješću World Economic Forum-a, neovisne međunarodne organizacije, Hrvatska je zauzela 16. mjesto po ravnopravnosti spolova između 115 zemalja. Stanje u područjima političkog odlučivanja, uključenosti u tržište rada, ostvaren stupanj obrazovanja i zdravstvena skrb bili su indikatori za ocjenu. Ovakva je ocjena ohrabrujuća, međutim, upravo izloženi navodi ukazuju na primjere diskriminacije u području političkog odlučivanja i na tržištu rada.

U ovom tekstu izloženi su samo neki, možda najizraženiji, problemi koji prate provedbu politike ravnopravnosti spolova u Hrvatskoj. Odbor za uklanjanje diskriminacije žena UN-a, u siječnju 2005. godine, u svom izvješću o Hrvatskoj uputio je primjedbe Vladi koje se odnose na nezadovoljavajući položaj žena pripadnica manjina i onih s invaliditetom u društvu, probleme u pravosuđu koje nije osposobljeno za vođenje sudskih sporova na temelju diskriminacije po spolu, na uporno održavanje spolnih stereotipa u nastavnim planovima i udžbenicima te na nepostojanje statističkih pokazatelja koji prate kretanja vezana uz jednakost spolova. U procesu približavanja EU hrvatska će Vlada - ne samo kroz usklađivanje svoje legislative s pravnom stečevinom EU, nego i kroz konkretne programe - trebati dokazati svoju posvećenost standardima ravnopravnosti spolova.

*Nasilje u obitelji - Jadranka
Polović, Julijana Stipišić,
Ljiljana Stipišić (okrugli stol),
pitanja publike*

Na okruglom stolu, koji je održan 25.siječnja 2007. u Staroj gradskoj vijećnici sudjelovali su općinska tužiteljica Julijana Stipišić i istražna sutkinja Ljiljana Stipišić te moderatorica Jadranka Polović

Tko su zlostavljači, jesu li oni „s brda“? Postoji li nešto poput „kulture zlostavljanja“?

Julijana Stipišić: Ne znam točno na što mislite, pretpostavljam da pitate je li zlostavljanje češće u određenim područjima - urbanim ili ruralnim. Tu pravila nema, podjednako se zlostavlja i u gradu i na selu, i u obrazovanim i u neobrazovanim obiteljima. Najčešći je problem - alkoholizam. To su učestali modeli ponašanja, međutim, mislim da bi trebalo obratiti pozornost na sam profil zlostavljača, što se često zanemaruje i zapravo se njime nitko ne bavi. Riječ je o osobama koje su same prošle traume u djetinjstvu i najčešće su bile zlostavljane - u 90% slučajeva, njihovi su roditelji bili alkoholičari, i to i otac i majka. Oni sami, kad dođu, plaču, znaju i svjesni su svega, ali se ne mogu otrgnuti od toga. Posrijedi su dugogodišnji konzumenti alkohola, neki piju i po dvadesetak godina, neki su se i više puta liječili na Ugljanu, ali zapravo ne mogu to prekinuti, ne mogu prestati piti. Međutim, problem je i u obitelji koja ne reagira odmah, pravodobno, nego prolaze godine pa, najčešće, prvo bude zlostavljana žena, pa prvo dijete, potom drugo ili njih petero, a onda ta djeca dobiju svoju djecu pa zlostavljači zlostavljaju svoje unuke... i taj se lanac nastavlja sve dok jednom nekome ne pukne film i sve prijavi policiji. No, tada je vrlo teško reagirati, odnosno vrlo je teško postići pravu reakciju i spriječiti nasilje, zlostavljanje, te zlostavljača odvratiti od pića i svega onoga što uzrokuje alkohol. [...]

Jesu li većina zlostavljanih žene?

Julijana Stipišić: Pa naravno! Dvije trećine oštećenih su žene, a jedna trećina muškarci, što je, zapravo, mnogo više nego što svi mi mislimo. Dakle, ima oštećenih i muškaraca... Mi se uglavnom izražavamo u muškom rodu, govoreći: počinitelj, odgajatelj, profesor..., ali to ne znači da osoba osumnjičena za zlostavljanje nije žena - počiniteljica, ili da oštećeni nije muškarac: bez obzira na to kojeg je spola oštećeni a kojeg počinitelj, situacija je potpuno ista. Zakon ne poznaje rod, niti mi kao stručnjaci i profesionalci na to tako gledamo, dapače, posebno u slučajevima u koje su upletena i djecu, sudsko vijeće mora biti sastavljeno od jednog muškog i jednog ženskog člana, uz profesionalnoga suca. Dakle, vidite da i tu zakonodavac vodi računa o tome da svi budu zastupljeni. Uostalom, imamo Zakon o ravnopravnosti spolova, nisu uvijek žene u manjini, katkad su



Nasilje u obitelji (okrugli stol), publika, fotografija: Zoran Krpetić



tome, govorim o nasilju općenito, a ne samo o ženama, pa i samo djelo naziva se 'nasilničko ponašanje u obitelji' - dakle, potpuno je svejedno tko ga je počinio. Kad pišemo pokazatelje za počinitelje, ni kod jednog kaznenog djela ne navodimo je li ga počinio muškarac ili žena, kojeg je spola oštećeni i sl. To samo pratimo u interesu javnosti i države, da bi se vidjelo tko su u većini počinitelji a tko oštećeni - žene ili muškarci, a kao što ste primijetili, raste broj oštećenih muškaraca. Država svakako mora predvidjeti modalitete pomoći oštećenima, i muškarcima i ženama, jer mi ipak po strukturi nismo isti, niti kao počinitelji niti kao oštećeni, kad se javljaju oba spola...[...]

Meni se čini da ima previše toga zlostavljanja u zadnje vrijeme...

Julijana Stipišić: Kad počinitelji dođu i pita ih se jesu li počinili kazneno djelo, oni to uglavnom niječu ili bagateliziraju, u smislu - pa nije to baš tako bilo, samo smo se posvađali... Sad se moram izraziti u ženskom rodu, jer najčešće čujem: "Ona me je non-stop gnjavila, pa ja nju nisam kanio udariti tako jako..." i sl. Dakle, počinitelji uglavnom nastoje podcijeniti težinu svoga djela, pa često govore i: "Ja inače ne pijem, osim katkad pokoje pivo, ali nikad žestoko piće, nisam ja ovisnik, nisam alkoholičar, pa ne drogiram se..." itd. Dakle, uvijek je prisutna apsolutna ili djelomična negacija, nikad nitko nije došao i rekao: "Je, tako je, ja doista zlostavljam

svoju obitelj, jako mi je žao što se to dogodilo, potrudit ću se da se ne ponovi..." pa makar i smanjio tu tenziju i događaje jer nije samo sve na verbalnom zlostavljanju. Baš sam jučer čitala neke spise, jer pripremamo priručnik za edukaciju sudaca i državnih odvjetnika, i uočila sam slučaj mlađeg punoljetnika kojemu mama nije htjela dati mobitel zato što se drogira, a on je htio nazvati nekoga, pa je dohvatio sjekiru i zaprijetio joj da će je ubiti. Onda se upleo otac i rekao: "Dobro, daj mu mobitel da te ne ubije sjekinom", onda on biva priveden istražnom sucu i nalazi se u pritvoru. Ma, što je rezultat toga? Sin ima psihičkih problema, ne zna što će sa sobom, 18 mu je godina, a igra se lego-kockicama. Dakle, iza svega se krije nešto mnogo dublje, ili psihički ili neki drugi razlozi koje moramo utvrditi u postupku koji je katkad prekratak ili nedostatan da bi se riješili svi problemi. Jer ovo što je Jadranka rekla, ja se s tim slažem i već dulje vrijeme govorim da ne treba izdvajati članove obitelji iz svakodnevnog okruženja, djecu iz škole, i mijenjati im mjesto života. Iz obitelji treba izdvojiti zlostavljača, bilo muškarca ili ženu, ne samo zato da bi završio u zatvoru, nego i zato da bi mu se pružila pomoć i omogućilo liječenje. Puno je lakše smjestiti, tj. izmjestiti, jednoga nego četiri ili pet članova obitelji, a i za državu je jeftinije, no žene su često financijski ovisne jer ili nisu zaposlene ili imaju nekoliko djece pa su, nažalost, katkad prisiljene trpjeti i višegodišnje nasilje.

Mogu li žene zlostavljati muškarce psihički...?

Julijana Stipišić: Nemamo te pokazatelje, a da bismo ih dobili, trebali bismo zvati nekoga s Prekršajnog suda. Ipak, sa sigurnošću mogu reći da i žene zasigurno mogu zlostavljati - i to psihički zlostavljati, što i jest oblik psihičkog zlostavljanja kroz prekršaj, no to nikome ne daje pravo da nekoga, zbog psihičkog zlostavljanja, tuče, vrijeđa itd. Uostalom, i muž i žena uvijek imaju na raspolaganju rastavu - koja čak i ne mora biti službena, nego jednostavno ne moraju živjeti zajedno. U svakom slučaju, muškarac može prijaviti ženu za zlostavljanje. Dakle, to jest psihičko zlostavljanje, ali njemu opravdanje da nju fizički zlostavlja, jer to nije nikakvo rješenje. [...]

Ali, neke žene prijavljuju nasilje radi materijalne dobiti.

Jamči li predbračni ugovor ikakvu zaštitu?

Lilijana Stipišić: Predbračni ugovor nema veze s nasiljem u obitelji, a nasilja u obitelji što imamo, zaista vrlo rijetko, ja do sada nisam našla nijedan slučaj da se radi o imovini, zbog toga što to nasilje traje dugo godina u obitelji, a žene se odluče prijaviti tek zadnje tri ili četiri godine. Primjerice, ako mi dođe šezdesetogodišnjakinja kojoj je muž slomio ruku, izbio dva zuba i tako je pretukao da će joj lice ostati unakaženo do kraja života, a nemaju ništa - možda jedino zajednički stan ili kuću u kojoj žive, uistinu ne mogu reći da ga je prijavila zbog imovine. To je ono što se vidi i što je evidentno, takvi slučajevi vjerovatno postoje. Međutim, ne zaboravimo da žrtve obiteljskog zlostavljanja nisu samo muž ili žena, nego i roditelji. Dakle, i djeca mogu biti zlostavljači u obitelji, a najčešće su to ovisnici o drogama koji svoje roditelje tuku i učestalo zlostavljaju. Tako da širok je spektar tih počinitelja.

Može li nasilje biti samo emocionalno?

I može li se prijaviti prijetnja?

Lilijana Stipišić: Nema kategoriziranja, nasilje je nasilje i najčešće svi oblici nasilja idu 'u paketu', jedno s drugim - i fizičko, i psihičko, i emotivno... Vrlo su rijetki slučajevi u kojima nema fizičkog nasilja, no u postupku se ponajprije vještači i fizičko i psihičko, pa se onda donese zaključak o kakvom je nasilju riječ.

Ali, u većini slučajeva nasilnik prvo prijeti, a potom slijede batine, pa još teži oblici zlostavljanja... No, žrtva svakako može prijaviti i samo prijetnju, tj. psihičko ili emocionalno zlostavljanje.

Je li moguće da laže, to nije lako dokazati?

Lilijana Stipišić: Točno, nije baš tako jednostavno dokazati ako vam je kazano u četiri oka, onda treba procijeniti koji je iskaz, osumnjičenikov ili svjedokov, vjerodostojan. Najčešće se može dogoditi ovo što ste vi rekli, da će biti odbačen. Ako je osoba uvjerljiva, sa svojim suradnicima nastojim naći jedno salamonsko rješenje na temelju Zakona o kaznenom postupku. Ona ja smatram da je u konkretnom slučaju i tako pa kažem i svojim zamjenicima da trebaju napraviti jedno salamonsko rješenje koje možemo izvući iz Zakona o kaznenom postupku. Naime, Zakon o kaznenom postupku kaže da osumnjičenik može lagati, ne mora govoriti istinu, ali svjedok to ne smije. Stoga u pretkaznenom postupku primijenimo upravo tu zakonsku odredbu: vjerujemo oštećenome, ali ne vjerujemo osumnjičeniku, što ne znači da će se dogoditi ovo isto što ste vi rekli i to ćemo provjeriti koliko se može koristiti kao vjerodostojan iskaz. Pritom se oslanjamo na pomoć brojnih stručnjaka, primjerice psihologa koji također procjenjuje vjerodostojnost iskaza, ili sudsko-medicinskih vještaka koji donose svoja mišljenja o pojedinim slučajevima. Dakle, ne vjerujemo olako ni jednoj ni drugoj strani u obiteljskom sporu... A što se tiče kazne za zlostavljača, ona može biti i novčana i zatvorska, a za prijetnju je najčešće uvjetna.

Je li ignoriranje zlostavljanje?

Lilijana Stipišić: Nije - u smislu kršenja obiteljskih obveza, što je kazneno djelo. Dakle, bračni partneri dužni su se uzdržavati i međusobno si pomagati, a roditelji su dužni uzdržavati svoju djecu: ako to ne čine, posrijedi je također zapuštanje i zlostavljanje. Počinitelje najčešće pitam brinu li se o djeci, tko kod kuće uči s djecom, tko ih vodi k doktoru, imaju li obuću, odjeću, hranu, kako privređuju, tko zarađuje u obitelji, tko plaća račune itd.

Je li svađa nasilje?

Lilijana Stipišić: Svađa nije ni kazneno djelo ni prekršaj, pa je supružnici moraju riješiti izvan represivnog sistema. Jer, da bi neki slučaj ušao u represivni sistem, mora biti intenzivniji od uobičajenih bračnih svađa. Ne mislim da to jest uobičajeno, jer nije pravilo, ali bračni se parovi, a i svi drugi, pogotovo u Dalmaciji, često svađaju: pa kamo bismo stigli kad bi se sve obitelji u kojima ima svađa raspale? To ne može biti opravdanje, pa nitko zbog toga neće tražiti rastavu braka! Ili, ako je nešto rekao djetetu, a ono ga nije poslušalo, neće ga se zbog toga odreći... No, u slučajevima kada su svađe učestale i dovode nekog člana obitelji, ili više njih, u neizdrživu životnu situaciju, kod nas svatko može podnijeti bilo prekršajnu bilo kaznenu prijavu, a u međuvremenu, ako to ikako mogu, dvije odrasle osobe, razvijene u svakom smislu, moraju pokušati to međusobno riješiti. Ako ne uspijete unutar obitelji, stupa na scenu netko drugi, a u tome vam mogu pomoći centri za socijalnu skrb, brojna savjetovališta... Znam, nije to jednostavno, ali ako kap prelije vašu čašu strpljenja, zlostavljane možete prijaviti policiji. Policija je dežurna 24 sata i po zakonu vam je dužna pomoći kad god vam zatreba, tj. kad je upomoć pozovete.

Mogu li susjedi prijaviti nasilje?

Lilijana Stipišić: Mogu, po istom postupku. Prema našem zakonu, svaki građanin može prijaviti počinjenje kaznenog djela, a za neka djela postoji i obveza službenih osoba, pa i građana, da ih prijave. Znači, ako netko prijavi da je neka osoba počinila kazneno djelo, to nema veze, mi ćemo vršiti progon. Nećemo mi obitelji u kojoj se zlostavljanje događa reći tko ju je prijavio, ali će svjedok zlostavljanja, dođe li do suđenja, biti pozvan na sud da svjedoči o okolnostima i činjenicama. Svjedok je dužan odazvati se svakom pozivu suda, iznijeti sve što zna o slučaju i - ne smije lagati.

Lilijana Stipišić: Dakle, svatko bez ikakvog problema može prijaviti, recimo, kako svakodnevno čuje da susjed u stanu iznad zlostavlja ženu i dvoje malodobne djece...

2. Polazište



Tanja Ravlić-Čelić: Kapučijo

Na selo smo odlazili uglavnom subotom ili nedjeljom.

Subotom bi se pomagalo djedu, a baba bi pripremala peku, dok smo nedjeljom samo jeli i pričali. Najsretniji bismo bili kad se cijela obitelj okupila (četiri sestre i dva brata sa svojim obiteljima). Cijeli dan bismo radili, a na kraju jeli i pili. Alkohol je čudno djelovao na muški dio obitelji.

Iako ne bih shvatila kako je do toga došlo, kad bismo se pripremali za povratak u Split, uvijek je netko od muškaraca bio pijan pa bi se mi djeca, na inzistiranje mama, premjestile u auto onog trijeznog. U stanjima pijanstva njihovo ponašanje naglo bi se promijenilo. Ponekad agresivni, ponekad romantično omamljeni. Mama mi je uvijek govorila da im alkohol, eto, djeluje loše na krv, pa su zato takvi.

Danas nijedan muškarac u obitelji više ne pije, dok žene sve: jer ga, kako one kažu, bolje podnose.

Na selu bih uvijek čula neke zanimljive priče i prepričavanja. Ali, još zanimljivije bilo bi na povratku kući, kad bi mama ispričala svoju verziju.

Ja sam voljela slušati onu o željeznim prozorima. Kad bi se djed napio, često bi bio agresivan prema babi. Jednom je došlo do takve kulminacije da ju je htio ubiti sa sjekirom, ali se ona sakrila u sobu. Nakon par dana ujak je stavio željezne rešetke na prozore.

Te priče sam slušala kad je djed bio izliječen od alkohola tako da ga nisam mogla povezati sa tadašnjim stanjem. Meni je on izgledao pristojan, dobar, poetičniji, dok je baba bila agresivnija.

Kad bi god djeda nešto rekao, ona bi mu rekla da šuti, da ništa ne zna ili slično. Tako sam se često pitala je li ona prigovarala jer je pio ili je on pio prije, jer je ona prigovarala.

Nakon nekog vremena, djed je umro.

Nazvala sam mamu da pitam kako je babi sad bez djeda. Mama mi je odgovorila da je baba, koja je inače uglavnom bila kod kuće ili na tržnici, rekla da je sad slobodna i da ide svaki dan kod sestre pit kapučijo, neki novi napitak.



Rad 2

Tanja Ravlić Čelić: Kapučijo (fotografija Tanja Ravlić-Čelić, 2006)

Akademik Nenad Cambi: Dioklecijanove žene Prisca i Valeria

*Ovaj tekst originalno je objavljen u Slobodnoj Dalmaciji (27. siječnja, 2007, rubrika Kultura)
dostupan i u online izdanju <http://www.slobodnadalmacija.hr/20070127/kultura01.asp>*

Cambi, Nenad (2003) Dioklecijanova žena Prisca i kćerka Valeria. // Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti. 489 (2003.), 42; 1-18 (članak, znanstveni rad).

razgovarala Ana Jerković

Akademik Nenad Cambi održao je predavanje na mini simpoziju u kinoteci 'Zlatna vrata', pod nazivom 'Dioklecijanova žena Prisca i kći Valeria', koji je dio programa projekta 'Žena na raskrižju ideologija'. Akademik je prvi put javno govorio o te dvije iznimne žene o kojima se kod nas zna vrlo malo, a bile su primjer ponašanja i uzori zbog poštivanja etičkih principa te snage karaktera. Cambi je detaljno obradio Valeriju i Priscu u svom radu pri HAZU, a ovom prigodom predstavio ih je kao žene vrijedne svih počasti i divljenja.¹

Kako su stari Rimljani tretirali svoje žene?

Društvo u antici počivalo je na muškarcima. Žene su imale bitnu ulogu u kući, dok u javnom životu manje, osim ako su pripadale vladarskoj obitelji, poput Valerije i Prisce koje su tada bile javne osobe. Žene su imale sva prava - na vlasništvo, imovinu, nasljedstvo, bile su čak i deificirane, no nisu mogle imati političku vlast ni ući u Senat. Međutim, u antici žena prvi put postaje subjekt u punom smislu te riječi, unatoč dominaciji muškaraca. Žene počinju pokazivati individualnost i parirati muškarcima.

Zbog čega su Prisca i Valeria značajne za današnje žene?

To su bile žene pune vrlina: hrabre, snažne, požrtvovne, nesebične, dostojanstvene. Bile su to žene izvanrednih moralnih vrijednosti, čvrstog karaktera, poštovale su tradiciju i današnjim ženama mogu služiti kao modeli ponašanja. Prisca je iz Splita krenula u Solun u prijelomnoj političkoj situaciji da bi bila uz svoju kćer Valeriju kada joj je suprug bio na smrti. S njom je bila u progonstvu i na posljetku s njom i poginula. Valeria je imala i titulu auguste (čast koju joj je odao suprug Galerije, Dioklecijanov suvladar) te mater castrorum, a hrabro se suprotstavljala svim protivnicima, zbog čega je na kraju i stradala od Licinija.

Često se njihova smrt interpretira kao mučenička, zato što su bile kršćanke.

Ima li dokaza o njihovoj vjeroispovijesti?

Nema nikakvih dokaza da su bile kršćanke. Dekapitaciju Valerije i Prisce naredio je Licinije, one su nakon godinu dana skrivanja uhvaćene te ubijene na glavnom trgu u jednom grčkom gradu, a tijela bačena u more.²

Je li Crkva u povijesti dijelom kriva za diskriminaciju žena i njihovo nesudjelovanje u javnom životu?

Svakako da jest, s obzirom na hijerarhijsku strukturu u kojoj moć imaju samo muškarci. Međutim, mislim da se stvari ipak danas kreću u pozitivnom smjeru i da se Crkva modernizira.

Podržavate li prijedlog da se jedna ulica u Splitu nazove po Valeriji i Prisci?

Apsolutno. Odnedavno sam član Komisije za imenovanje trgova i ulica pa ću se sigurno zauzeti za to da Prisca i Valeria dobiju jednu svoju ulicu, jer definitivno to zaslužuju.

*Laktancije, Firmijan (.): O smrtima progonitelja Lucije
Cecilije Firmijan Laktancije (2005;) prijevod: Nenad
Cambi i Bratislav Lučin*

Pitanja publike

Zanima me o usvajanju, kad je Valerija usvojila djecu, je li to bio običaj u to vrijeme ili je to ona prva napravila?

To je bio običaj. Naime, u rimskom pravu adopcija se smatra jednim legitimnim postupkom. Svatko je mogao usvojiti svakoga, sin može usvojiti oca, unuk može usvojiti djeda. To se, naravno, radi iz niza razloga, u prvom redu zbog očuvanja obitelji i zbog očuvanja imetka, da se imetak nakon smrti bez nasljednika ne rastepe, da ode bilo gdje pa čak i u ruke države. Jer, slušajte, Dioklecijanova palača je nakon smrti svih ovih prešla u ruke cara.¹

Car je zapravo onda nasljednik svega, tako da je čitava ova situacija, i s ubijanjem druge djece itd., zapravo posljedica toga da onda sve prijede u ruke države. Inače, pazite, to je jedan legitiman postupak koji u krajnjoj liniji postoji i danas. To je jedna od temeljnih vrijednosti zasada rimskoga društva koje je preraslo i u kasnija vremena. Međutim, interesantno je ono što je ona radila za tu djecu, pazite, ona je mogla na neki način pustiti to sve, dakle nije imala krvne veze s njima.

Je li žena imala pravo na vlasništvo u Dioklecijanovo doba?

Ima, ona ima pravo na vlasništvo, ona je pravni slijednik. Postoji, dakako, oporuka, netko može oporučno ostaviti bilo kome na bilo koji način, ali žena ima pravo kao i svaki drugi, dakle, u tom pogledu nema razlike.

A politička prava?

Politička prava ne postoje.

Imaju li vestalke javno pravo?

Pazite, vestalke su svećenički red, one također imaju određene uloge u religijskom životu, ali praktički nemaju nikakvog utjecaja na državnu politiku i na odlučivanje unutar države. Žene nemaju nikakve političke vlasti, one ne mogu biti članovi Senata, one ne mogu biti članovi upravnih tijela itd.

Premda je bilo slučajeva da su pojedine žene uzurpirale, zapravo, vlast. Malo prije Dioklecijana postoji ta čuvena Zenobija koja se osamostalila u Palmiri, to je jedan čuveni grad u Siriji, danas usred jedne oaze, koja je vladala većim dijelom istočnog dijela, jako dugo, dok je Aurelijan, jedan od prethodnika Dioklecijanovih, nije pobijedio, smaknuo i uništio njezino carstvo. Dakle, toga je bilo, ali u biti neka vrsta uzurpacije. Žene nikad nisu nasljednice trona, nemate na rimskom tronu službeno ni jednu ženu. Dakle, one su pratiteljice cara, one su te koje su prisutne u javnom životu, one su čak deificirane, one su čak postajale i božanstva, posjedovale su imovinu ali nisu imale političke vlasti.

Cambi, Nenad (1997). Diocletian: the person and the personality and his place. Zagreb; Split, Croatian P.E.N. centre.

Kako su onda stari Rimljani doživjeli Teutu?

Gledajte, i to je pitanje iznimno zanimljivo, mogao sam i tu ženu, možda, djelomično obraditi iako nema mnogo izvora, o njoj znamo samo preko Rimljana. Rimljani su Teutu doživjeli kao jednu stravičnu gusaricu koja je pljačkala rimske brodove, tuđe brodove itd. Međutim, u ono doba Rim, naravno, kao velika svjetska sila htio je mir na moru, slobodnu trgovinu, slobodnu plovidbu. Međutim, gusarstvo je bilo oblik, ja bih rekao, zaradivanja privrede, do Rimljana potpuno legitiman. Gusari, znate, nisu napadali svaki brod, puštali su brodove pa su onda nekoga opljačkali, uzeli posjed, uzeli ljude, prodavali itd.

Kad rimski poslanici dolaze Teuti i kažu: - *Prestani s tim*, ona pita: - *Od čega ću ja živjeti?*. Ali ona je u ilirskom društvu, koje je predrimsko i koje se oslanjalo na neke grčke izvore, naslijedila svog muža na vlasti i kad Rimljani, naravno, dva mlada čovjeka - braća Korunkani, inzistiraju i kažu: - *Slušaj mi ćemo uđrit na tebe*, ona ih daje ubiti i baciti u bunar, i sad gledajte što Rimljani rade, taj podatak, interesantno, gotovo nitko ne spominje. Plinije, čuveni rimski pisac koji je napisao jedno djelo, četrdesetak knjiga *Naturalis Historia*, kaže da su braći Korunkani Rimljani podigli spomenik na rimskom Forumu i daje jedan zanimljiv podatak - kaže da su to spomenici ljudima koji su nepravедno ubijeni, jer su Rimljani smatrali da su braća Korunkani ubijeni nepravедno, da ih je Teuta ubila nepravедno i da su se njima radili kipovi koji su bili samo tri stope visoki, to znači manje od metra. Prema tome, Teuta ne postupa brutalno, Teuta ne može uopće razmišljati na drugi način. Ona je dolje na južnom Jadranu i osim gusarstva, nema nikakve mogućnosti za neko normalno privredno egzistiranje, i zato kaže: - *Šta hoćete od mene, to mi je sloboda koju ja uživam, jer je to tradicija*. Naravno, to gusarstvo, znate, možda je druga stvar kad to organizira engleski imperij, on *de facto* isto tako organizira gusarstvo, ali ovo je bilo gusarstvo koje se na Jadranu pojavljivalo endemično svako toliko nakon određenog vremena periodično, znamo npr. senjski gusari i Omišani, i tako se ovdje uvijek to događalo. Gusarstvo se smatralo legalnim. Najveća gusarstva su bila na Jadranu i u Kilikiji. Kilikija je oblast u Maloj Aziji, gdje su ti gusari operirali, ali Rimljani su stalno rezali gusarstvo, tako je tu jasno stradala i Teuta i čitavo ilirsko carstvo došlo je pod rimsku vlast. Opet zanimljiva žena iz ovih krajeva!

Ana Hušman i Ana Šerić: Unakrsno stablo



Butte Montana, 1920

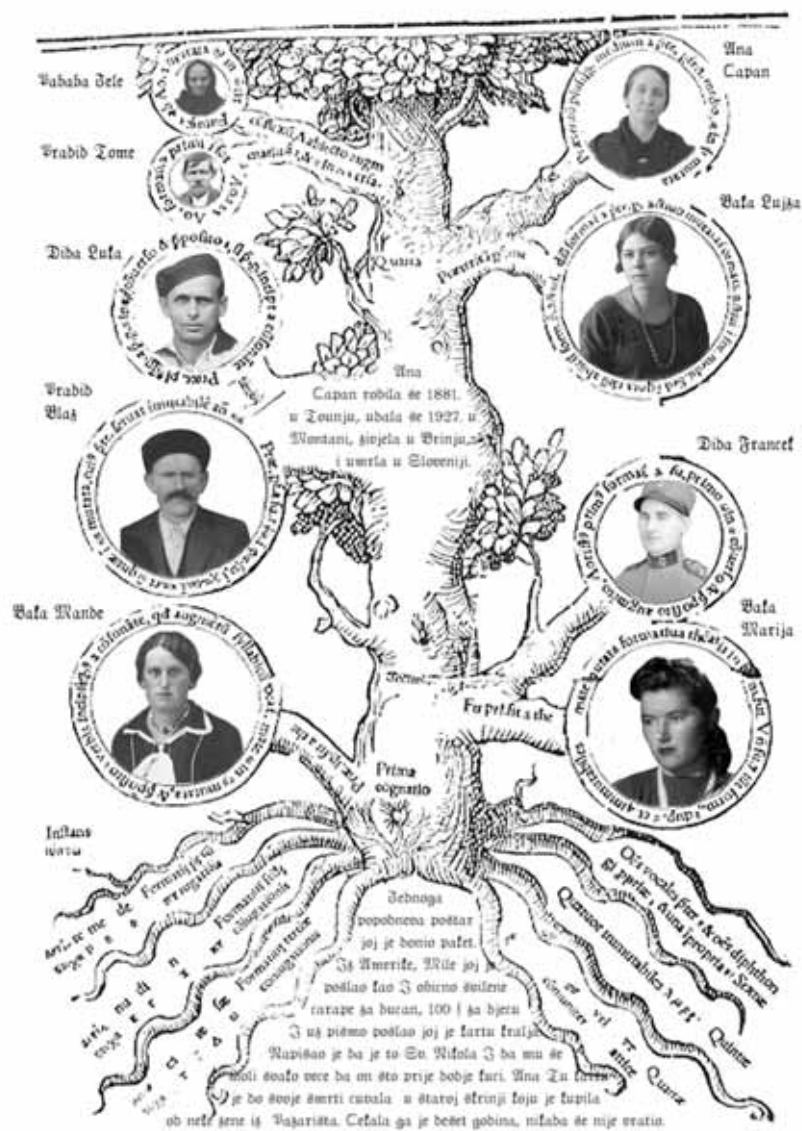
Anina prabaka Ana Čapan originalno iz Like vjenčala se s njenim pradjedom, minerom Ivanom Šerićem. Ubrzo se rađa Anin djed koji se također zove Ivan.

Kako bilo, njegov je otac poginuo u tragičnom događaju u rudniku.

Istovremeno, u Montani je također i Anin pradjed, slavni pokeraš iz Perušića, Martin Milković. Ana Čapan i on sreli su se i ubrzo nakon toga oženili.

Anin djed, Tomo Milković, rađa se iz tog braka.

Hušman Ana Šerić



Ilirska kraljica Teuta ili Tefita, udovica Agrona, vladala je 231. - 228. prije Krista, u gusarskim pohodima prelazila u Jonsko more, zapadno od Italije, te postala strahom za cijeli Jadran, deklarirajući gusarstvo osobnim poslom pred rimskim ambasadorima, jednoga od kojih je dala ubiti zbog uvrede.

1

Među „uvezenim nevjestama“ prednjači najdalji otok Vis, a od početka turizma i Hvar s grupom Njemačkih nevjesti. Vidi unos „Galebovi“

2

„Balkanska obitelj“ vidi članak Jasne Čapo u: Jambrešić Kirin, R. i T. Škokić (2004). Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku: Centar za ženske studije, str. 49 - 69.
Premda autorica teksta Pogled izvana: Hrvatska i model „Balkanske obitelji“ dekonstruira model Austrijskoga etnologa Kaisera, kao kulturalnu prerasudu Drugoga (horror konstrukt, prema Kristevi), Kristeva, J. (1982). Powers of horror: an essay on abjection. New York; Guilford, Columbia University Press., može se dokazati njegovo postojanje.

3

Čincari ili Aromanianci, Arumâni, Armâni, Ramani, Rumâni, Aromâni ili na Albanskom chobani (čobani) su drugo po redu pleme Vlaha koje naseljava Balkansku peninsulu, pored Romania, Aromaniana, Morlaha, Megleno-Romaniana, te Istro-Romana. Ime nastaje po načinu na koji oni izgovaraju broj pet.

4

Virdžine ili tobelije (Engl. sworn virgins) su jedinstvena pojava u gorskom području Zapadnoga dijela Balkanskoga poluotoka. U toj praksi žena preuzima muške javne funkcije i počasti tako da se odriče svoje spolnosti, te se odjeva, ponaša, no i radi kao muškarac. Za Otomansko carstvo, obrnuta praksa od „virdžina“ je „kõçek“ - muški transvestit; zgodan mladi muškarac preodjeven u ženu, seksualni radnik vrbovan iz ne-Muslimanske populacije pod Otomanskom vlasti (Albanci, Južni Slaveni, Grci, Moldavci.. Ipak ovaj tradicijski transgender fenomen koji devaluira mjesto muškarca sasvim je različit od onoga koje virdžinama ili muškaračama daje više mjesto od obične žene, jednako kao i unisex mode devetnaestoga stoljeća, koje su zahvatile građanske strukture (najpoznatiji primjer je, naravno, Georges Sand). Naime, virdžine „savjetom“ na nevinost dobivaju poseban status u društvu, Vidi članak Jelke Vince Pallua Amazonke iz Istre: na tragu istarskih, u muško-preobučenih žena, u Jambrešić Kirin, R. and T. Škokić (2004). Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku: Centar za ženske studije, str. 119 - 137

5

Ana Peraica
esej

Regionalnost ženske umjetnosti: potraga za identitetom

Ovaj tekst je u objavi na engleskom jeziku za New Feminism: World of Feminism, Queer, and Networking Conditions (ur. Gržinic, Reitsamer, Wien: Loecker Verlag, 2007)

RASKRIŽJA U PROSTORU I VREMENU

Šplitsko-dalmatinska županija vrlo je intenzivno ideološko poprište. Ona je povijesno, izrastajući na naslijeđima trgovine Ilira - predvođenih vladaricom Teutom, te rimske države, formirana kao trgovačka, bila ona legalna ili ilegalna (gusarska, hajdučka, uskočka...), zona.¹ Iz obje prakse, teutinske vlasti, prava određenih žena u Rimu na javni život, no i postojanja žena-gusarica, formira se kulturalni model „jake žene.“ Zbog trgovine, također, česte su i „uvezene nevjeste“.² Bilježi se veća mobilnost među ženskom populacijom. Austrijski antropolozi analiziraju formaciju „balkanske obitelji“ i za podneblje Dalmatinske zagore, a kao posljedice gibanja plemenskih organiziranih zajednica Dinaridima, u zaleđima samih gradova.³ U njoj prava na nasljedstva imaju isključivo sinovi, dok čak ni majka obitelji nema vlasnička prava nad kućom, nego ostaje na milost sinova po muževoj smrti. Nju prakticiraju plemena Vlaha (Cincara).⁴ No, pored ove uloge, postoji i autentična, balkanska uloga koja nastaje preodijevanjem virdžine ili muškarače, a koja parira muškoj praksi preodijevanja u Otomanskom Carstvu.⁵ Muškarače ili virdžine, jednako kao i rimske vestalke, imaju javna prava, uz uvjet zavjeta nevinosti.⁶

Vestaltke (lat. Sacerdos Vestalis) su djevice svećenice reda Veste, božice srca, koje čuvaju njenu vatru. Šest svećenica, u dobi od šest do deset godina, bira Veliki Svećenik (lat Potifex Maximus) te ih obilježava riječima: "Uzimam te, voljena!" Nakon zaređenja i polaganja zavjeta djevičanstva, vestaltke postižu velike privilegije među ženama, poput privilegiranih mjesta u kazalištu i stalnih zabava na koje su vožene u dvokolicama s prednošću prolaska.

Imale su prava vlasništva, glasa i oporuka, oni koji su ih uvrijedili kažnjavani su smrću, u doba kriza Carstva stare vestaltke konzultirane su za savjete... One su u pravilu morale odslužiti deset godina školovanja u redu, deset u službi, te deset kao učiteljice, nakon čega su se mogu udati. No, sve je to bilo moguće samo pod strogim zavjetom djevičanstva. No, ukoliko zavjet prekrše ranije, kažnjavaju ih živim spaljivanjem (Wikipedia).

Protestanti optužuju katolicizam za marijanizam ili mariolatiju, s obzirom na to da pridaju Mariji značaj sličan Isusovom.

7

6

Antifašistički front žena Hrvatske osnovan je 1942. Do kraja 1952. djelovao je pod nazivom Antifašistička fronta žena Hrvatske, a u razdoblju 1953-1961. Savez ženskih društava Hrvatske. Godine 1961. mijenja ime u Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske, 1975. Savjet za društvena pitanja žene, a 1985. Republička konferencija SSRNH - Konferencija za društveni položaj žene i porodice. Djelatnost organizacije bila je usmjerena na okupljanje i sudjelovanje žena u obnovi i izgradnji zemlje, poboljšanje socijalne i zdravstvene zaštite, poglavito brige o djeci, te razvoj samoupravljanja i socijalističkih društvenih odnosa. Dalje vidi Dijanić, D., M. M.-, Golubić, et al. (2004). Ženski biografski leksikon, Sjećanje žena na život u socijalizmu. Zagreb, Centar za ženske studije.

8

Bilježi se samo Jelena Lijepa, udovica Dmitra Zvonimira, sestra Ladislava iz Dinastije Arpadović, koja je naslavno predala kraljevstvo svome bratu. Ostala rijetka imena su socijalističke heroine i u lokalnoj povijesti Valeria i Prisca, te Savka Dapčević.

9

Važno mjesto za studij naratologije ima žensko pripovijedanje (storytelling). Bal, M. and D. Jobling (1991). On story-telling: essays in narratology. [Sonoma, Calif.], Polebridge Press.

10

Psihoanalitičari za tezu često citiraju Joan Riviere, autoricu psihoanalize iz 20-ih, kao preteču Lacana, primjerice: Wright, E. (2000). Lacan and postfeminism. Cambridge, Icon Books. Hrvatski prijevod: V. Wright (2001), E. Lacan i postfeminizam, Znanost u džepu, Naklada Jesenski i Turk.

11

Marijanski kultovi, blizu religijskih centara, sugeriraju pseudomatrijarhalnu organizaciju.⁷ Majke i sestre su svetice, dok ostale nemaju tu povlasticu. Postoji nepisana regula o uvredama (psovkama) koja se regulira uličnim pravom. Pitanje uloge žena u društvu prvi put dolazi u javnost sa socijalizmom.⁸ Neka od prava izborena u tom razdoblju nestaju pod utjecajem radikalnih nacionalizama u kojima, opet, žena ima sveto mjesto, kao lokalizirana metafora *mater magnum*, "kraljice svijeta", u nacionalno, "kraljicu Hrvata", iako je, napomenimo, povijest hrvatskih kraljeva bila muška povijest.⁹

PITANJE NAMJESTO ODGOVORA

Značenja uloge žena mijenjaju se minornim pomacima u prostoru. Želim, stoga, razjasniti zašto se, u postkonceptualnom vremenu, jedan kulturalni projekt naziva narativno, radije kao naziv romana, negoli statički konceptualno.¹⁰ Zašto se samim naslovom ne ustvrđuje ništa osim putovanja?

Kada čitamo „Žena na raskrižju ideologija“, prizivamo iz sjećanja čestu sliku ceste, putokaza i protagonista određena roda. Prašnjave seoske ceste ili autoput, svejedno je. Ona evidentno stoji, razmišlja i blokira naraciju. Postavljeno joj je samo pitanje „kuda“? To pitanje, koje orijentira k budućnosti, odgovara i onome „otkuda“, kojim se definira proteklo vrijeme, no i uloga žene kao svojevrsnog izgnanika iz svih muškotvorenih društava, nomatkinje koja se uvijek ima tek snaći i adaptirati između redaka povijesnih čitanki. Skruti se, smanjiti se, provući se, sistemom propića vlastitoga ručnog veza...

Novi zadatak, nova uloga, za vlastelinku, damu, drugaricu, možda je menadžerica? Tema ove izložbe stoga je prisila na travestiju žena kroz povijest, u smislu dizajna identiteta kojega nude velike povijesne ideologije, te problem njihovih kolizija. Valja napomenuti, tema travestije i glume u (post)feminizmu provlači se od početaka danas autentične discipline koja se bavi ženama, ženskih studija.¹¹ Prema piscima koji započinju tematizirati o razlici roda i spola, žena je prisiljena glumiti uloge vlastite „ženskosti“ (roda, projekcije seksualnoga identiteta na rodni identitet), koje normira društvo, napose u kriterijima „ljepote“, kao inherentna „ženskosti“, te stoga, zaključuju redom teoretičari - prava žena ne postoji.¹² Ona se sastoji od serija uloga koje uspješno obavlja.

Ipak, ovaj projekt dodaje danas već klasičnoj definiciji žene i drugu: problem kolizija istih uloga, u vremenu i prostoru. Povijesne ideologije, u smislu koherentnih i konzistentnih sklopova opravdanja, koje su međusobno isključive, daju različite nacрте „prave žene.“ Uglavnom aktivne javno, njihova je namjera ulazak u privatnu sferu, te time i invazija tradicionalnoga ženinog prostora. Redom one, štoviše, scenarije za rod navode na samu seksualnost žene.

Tezu koja se pripisuje Riviere već je ispisao Otto Weininger u seminaru radu Weininger, O. (1903). Geschlecht und charakter: eine prinzipielle untersuchung. Wien, Braumüller, a u suvremenu teoriju provodi ga Žižek, S. (1994). The metastases of enjoyment: six essays on woman and causality. London, Verso. Sama teza rezonira i u popularnom radu Simone Beauvoir, S. d. (1993). The second sex. London, D. Campbell. Lacanova verzija u Wright koristi Derridino označavanje pojma pod analizom, kao „striketrough“ (prekriženi), „prava žena ne postoji“.

12

Dijanić, D., M. M. Golubić, et al. (2004). Ženski biografski leksikon Sjećanje žena na život u socijalizmu. Zagreb, Centar za ženske studije.

13

V fusnota 3

14

Rismondo, V., Ed. (1985). Statut Grada Splita Srednjovjekovno pravo Grada Splita. Split, Književni krug Split. GL CXXIV.

15

Društva karakterizira jasna podjela na žene „kurve i svetice“ (vidi zabilješku vezanu uz mizoginiju).

16

Odatle slijedi i niz projekata ženama, poput Ženskog biografskog leksikona, vidi fusnotu 8.

17

Upletanje ideoloških sklopova u žensku intimu, interpretativno silovanje nije strano nijednoj od ideologija. I sakralna i profana društva, diktature i liberalne vlasti, nacionalne i globalne, redom sugeriraju, a ponekad i normiraju, ženinu ulogu majke. Štoviše, zbog sporosti izmjena u privatnome svijetu, za muškarce su sve povijesne epizode završile, dok za žene nije (još) nijedna. Ilustrativan primjer ove teze su izjave žena u dobu socijalizma, koje ne mijenjaju vlastiti život shodno sugestijama društva, s obzirom na to da ih sprečavaju odgoj i unutrašnja struktura same obitelji.¹³

Tako i radikalno nasilje u obitelji i nasilje nad ženama općenito, iako podcrtano spektaklom marketinga, nije fenomen današnjega društva, nego običajno pravo, ono koje uvijek opstaje iza svih ideoloških interpretacija. Pored ideologija socijalizma, postkomunizma (ili kriminaliziranoga kapitalizma), protoliberalnih marketinških društava informacije, no i religije i nacionalne države, na ovaj teren (Splitsko-dalmatinske županije) utječe i tradicionalna formacija „balkanske obitelji“. Teze o toj formaciji, naravno - produktom austrijske horor-fikcije o „Balkanu“, suvremeni antropolozi ipak ne mogu potpuno zanijekati.¹⁴ Čapo-Žmegač uspijevaju parcijalno odbaciti tezu da je teritorij današnje Hrvatske na Balkanu, koristeći primjer Dubrovačkoga statuta, no ne i tezu da se na ostatku teritorija odvija nasilje nad ženama kroz proverbalni šovinizam. Dodajmo i srednjovjekovni Statut Grada Splita koji, gotovo kvalitetnije nego današnje zakonodavstvo, prepoznaje problem nasilja nad ženama i kažnjava ga do mjere da naređuje nasilniku da uzdržava ženu koja je povjerena, radi njegova nasilja, drugoj, dobroj duši.¹⁵ Iz postojanja ovakvih građanskih pravilnika, koji simuliraju zakonodavstvo talijanske građanske vlastele, možemo zaključiti nekoliko teza: 1) Balkan je konzistentan sustav opravdanja koji povijesno epizodno narušava građansku logiku; 2) Balkan, kao najradikalniji oblik mizoginije - mržnje prema ženama, opstaje u zaleđu gradova i u privatnim sferama, te se stoga redovno pojavljuje kada dolazi do promjene ideologije;¹⁶ 3) Balkan se svodi na privatno pravo, koje rijetko može izmijeniti i strogo zakonodavstvo.

Privatni se svjetovi, za razliku od javnih, mijenjaju sporije, čemu je razlog, dakako, i distribucija pismenosti. No, muška moć tvorbe u javnome prostoru adekvatna je moći sjećanja žena u privatnome.¹⁷ Žene su pripovjedačice te čuvaju folklornu tradiciju kroz uloge uspavljivačice do pojave medija koji je zamjenjuju. One su te koje zadržavaju mjesta u crkvama kroz doba socijalizma jer, dakako, ne izgledaju opasno. Sjećanje je moć. Ono može preživjeti sve ideologije.

Ova razlika muškarca i žene, kao bića tvorbe i bića sjećanja, dakako je tvorena društveno, a ne inherentna rodu. Nemogućnost žena da pojme linearno vrijeme kakvo zacrtava povijest, totalne spletke opravdanja kakve zadaje bilo koja od ideologija, nastaje zbog potisnutosti u privatnu sferu. Ona, štoviše, daje ženama gotovo „imunitet od ideologije“. Naime, povijesno vrijeme nastaje (tek) povijesnim opravdanjem, a ono proizlazi iz linearnosti teksta kojega niti pišu niti čitaju žene.

Stanton, E. C. (1985). The woman's Bible: the original feminist attack on the Bible. Edinburgh, Polygon.

18

Brown, A. (1991). Apology to women, Inter-Varsity. Na hrvatskom Brown, A. (1996). Obrana žene feminizam i Biblija. Zagreb, Steptress.

19

Sacher-Masoch, L. v., J. Neugroschel, et al. (2000). Venus in furs. New York/London, Penguin Books.

20

Deleuze, G., L. v. Sacher-Masoch, et al. (1989). Masochism. New York, Zone; London: MIT Press [distributor].

21

No, Vandu, za razliku od muških insignia moći, ordena, mačeva, krase krzno i kožne štikle. Fetišizam u Sacher Masochovome djelu opjevao je i kulni bend iz Warholove njujorške Tvornice (Factory), Velvet Underground, u pjesmi Venus in Furs, s temom "Shiny boots of leather" (engl. sjajne čizme od kože). Ovaj naputak bit će bitan upravo kada se bude analizirao problem "transgendera" na prostoru europskog juga.

22

NARATOLOGIJA I ŽENE

Naratologija gotovo da jest ženska disciplina. Ona izučava mjesto čitaoca, odvojeno od namjere pisca. Prvi doprinos odvajanju pisca od čitaoca bio je upravo ženska analiza Biblije, koja se često ističe i kao početak feminizma.¹⁸ Tek od tih analiza možemo vidjeti odakle pristizhe ženina krivnja za vlastito nasilje; ona je kažnjena ulogom služavke u trećem poglavlju Knjige postanka, odakle redom slijede šovinistički tekstovi, počevši od Sv. Pavla nadalje.¹⁹ Ipak, kulturalnu razliku, za južni svijet sjeverne hemisfere, "iskupljuje" jedna žena - Marija. Njena uloga u svetom tekstu jednim dijelom daje ravnopravnost spolova u crkvenoj hijerarhiji duha, no istodobno postavlja i previsoke kriterije za običnu ženu, kako tvrde izvori. Iz ove paradigme, ipak, lako je deducirati drugu kulturalnu predodžbu: sjeverne Europe, preciznije protestantizma i kalvinizma koji negiraju Marijinu ulogu, te optužuje jug za mariolatriju.

VENERA U KRZNU, MEDITERANSKA ŽENA

U danas popularnoj knjizi iz 19. stoljeća, koja se svojevremeno našla na crnoj listi, "Venus in Furs" (hrv. Venera u krznu), Sacher-Masoch razlikuje mediteranski od sjevernjačkoga tipa žene.²⁰ Ugledavši skulpturu Venere u Njemačkoj, on je želi ogrnuti krznom, pokoriti joj se.

Literarni ideal jake žene, u liku Wande von Dunajev, koja potpisuje ugovor sa Severinom (kao samim piscem, budući da je rad dijelom autobiografski), dao je model ne samo pozicije mazohizma - koji po autoru dobiva i ime, iz koje on sam i piše - nego, s obzirom na to se radi o muškarcu, jednu od prvih literarnih inverzija u kojoj žena, koja postaje "negativac", prakticira moć na militantan način, kao muškarac.²¹

Roman obiluje metonimijama; žena se ponaša na način kulturalno pripadan muškarcu, a muškarac se pokorava kao žena. Istodobno čitanju odnosa sadista prema mazohistu, čitamo i inverznu kritiku društva.²² Masochovo apostrofiranje snage mediteranske žene, naglašeno dodatno sadizmom kojega sprovodi kroz fetišizam odjeće, daje se i danas osjetiti u sjevernjačkim predodbama žena s europskoga juga kao snažne, temperamentne i svojevoljne ličnosti. Ono je kliše kulturalne predodbe, jednako kao i, najčešće kontrastirana, racionalnost i hladnokrvnost sjevera.

IDEOLOGIJE, VANI I UNUTRA

Ženina uloga, kao što sam već napomenula, mijenja se u prostoru i vremenu. Povijesni slijed dominantnih ideologija na ovome prostoru (kršćanstvo, postfeudalizam, socijalizam, nacionalizam, globalni kapital...), te da uključimo u njih i sam feminizam, daje određeno mjesto ženi. No, ta se uloga mijenja s promjenom mjesta i stvaranjem "kulturalnih predodžbi" na svaku od ovih ideologija. Teza o "balkanskoj obitelji", jednako kao i o "mediteranskoj ženi", rezultat je međusobnih čitanja ideologija (građansko društvo u iščitavanju postfeudalnoga vidi šovinizam, dok kalvinizam u iščitavanju katolicizma primjećuje snagu žene).

Ukoliko su mjeri one istodobno aktivne, vidjet ćemo u izložbenome dijelu projekta “Žena na raskrižju ideologija”. Centar projekta je izložba sedam žena s različitim životnim pričama, no koje su redom prolazile različite sustave. Osim što su odrasle u socijalizmu, prokatolički odgojene u obitelji, one su otišle u druge države gdje o socijalizmu, katolicizmu te Balkanu, na kojem možda i nisu mislile da su se našle, vrijede druge predodžbe. Što za ženu, odraslu u socijalizmu, u katoličkoj obitelji - organizacije koju možemo i dalje zvati “balkanskom”, koja je iskusila rat, znači biti izvan dometa tih diskursa? Je li to spas ili novi teret? I, uostalom, što je povratak?

“VODARICE” ILI PARCIJALNA SJEĆANJA

Izložbu čine radovi sedam autorica iz Splita, uz dodatak jedne koja je „naletjela“ na razgovor, pojavivši se u gradu kako bi radila s jednom poluskrivenom Splićankom koja je pisala erotske romane... Ta grupa, kojoj možemo i ne moramo pridodati simboliku brojeva sedam (kao, primjerice sedam vestalki), čini „sijelo“ naše narativne priče, no i slučaj koji se kuratorskom metodom „pojačava“ ili osvjetljava za analizu.

Neki dio lokalno upućene publike ovaj bi projekt mogao podsjetiti na performansu “Vodarice, združene splitske umjetnice” (1998), među kojima se našla i autorica ovoga projekta, kada je grupa od sedam žena nosila vodu od praznih do punih fontana, svaka sa svojim razlogom ili pričom, da bi se na kraju „igrale“ u hramu vestalki.²³ Jedna je dijelila papiriće s vlastitim tekstovima te je pristigla s djetetom, druga je odjenula odijelo za dekontaminaciju, noseći pištolj na vodu, treća je imala pregaču, četvrta je pristigla s tržnice noseći buket narcisa... Nijedna se više ne sjeća razloga - zašto, no sve redom sjećaju se kako je bilo jako hladno i detalja koji su dopunjavali događaj. U kasnijim verzijama neki muškarci htjeli su, po šovinističkome pravu, autorizirati sam performansu.

Što se dogodilo s njima? Dvije su se razvele, te promijenile i prezime. Jedna se udala, pa je također promijenila prezime. Rodila je djece i prestala se baviti javnom djelatnošću izlaganja. Jedna se udala i odselila na drugi kontinent. Takve su, dakle, ženske priče... Što one znače u domeni teorije autorstva, postmoderne teme imena? Apsolutno ništa, jer dok liberalna ideologija propagira mjesto žene izvana, sasvim je druga djelatna u privatnome svijetu. Žene gube formalni kontinuitet autorstva, čak i nad vlastitim radovima.

Projekt “Vodarice” završio je, u nekoj drugoj verziji, i na Venecijanskom bijenalu (1998), u programu Oreste u Giardinima.²⁴ O njemu svojevrjemeno nije izvijestio nitko, pa je događaj opet ostao samo u sjećanjima sudionica, na pokojoj fotografiji i u katalogu Bijenala. Koji je bio razlog da se projekt ne spomene može se lako deducirati iz teme ideoloških mjesta.

Projekt “Nizovi - petlje - čvorovi” (Rows - Curves - Knots) nastao je kao prijateljski niz „prijateljica od prijateljice.”²⁵ U sjećanju ovoga projekta ostaje kako je jedna uspjela otići na odmor i bila sretna

Deniza Dumanić, Ljubinka Grujin, Ana Peraica, Kaća Svedrušić, Kristina Restović, Neli Ružić, Sanja Zorić-Jonjić

23

Marija Grazio, Kristina Leko-Fritz, Sabina Salamon, Neli Ružić, Giovanna Trento vidi Norese, G. and w. a. o. E. F. a. C. Pietroiusti, Eds. (2000). Oreste alla Biennale, Oresta at the Venice Biennale. Milan, Charta. July 21st 1999 No association - narration, female oral network, pages not enumerated.

24

Neli Ružić i autorica ovog teksta pozvale su Sabinu Salomon koju su upoznale u Galeriji Dante, Mariju Grazio o kojoj su čule lijepe priče, te Kristinu Leko koju je jedna sreća na ulici u Zagrebu...

25



*Vodarice, združene splitske umjetnice, 21. 3. 1997, slijeva
nadesno: Ljubinka Grujin, Deniza Dumanić, Ivana
Runjić, Kristina Restović, Ana Peraica (iza), Neli Ružić
(ispred) i mali Ivo Zorić; fotografija: Raol Brzić*

s drugom putujući brodom do Rijeke, da je jedna uspjela izaći iz autobusa na granici sa Slovenijom kada su graničari htjeli vratiti autobus nazad zbog krivotvorenih putovnica dvojice suputnika Albanaca, a druga ju je pokupila autom, ali je već na idućoj granici nastao problem oko sumnje u šverc cigaretama. U tom trenutku intelektualke su postajale Istočnoeuroljanke, „bijelo smeće“.



Nekada, u koliziji uloga, jedino rješenje jest stari recept. Tako Tanja Ostojić u svojoj kampanji "Tražim muža s EU pasošem" pokazuje tipično rješenje ženskih problema: rješenje udajom, ili linijom manjeg otpora. Drugo je, dakako, dokazivanje u muškome svijetu ili bijeg u "razvijeniji" svijet, tereta kojega preuzimaju redom školovane žene.



Iz Venecije: Rows - curves - knots (Nizovi - petlje - čvorovi), slijeva nadesno: Ana Peraica, Marija Grazio, Sabina Salomon i Neli Ružić (Oreste, Giardini, Bijenale u Veneciji, 1999), dodatni podaci o bibliografiji u fusnotama

ŽENE U GASTARBAJTU

Žene ovoga podneblja, no i većine kultura, jesu nomatkinje.²⁶ One se udajom sele u drugu obitelj, drugi grad. Povijest rijetko bilježi selidbu muškarca. Ipak, serije odlazaka žena intelektualki u ratnome razdoblju, te u poslijeratnome mlađih žena, uvjetovane su ideologijama koje nastupaju provincijalizacijom gradova, porastom kriminaliteta prema ženama, upletanjem javnosti i stranaka u reproduksijska prava žena, diskriminacijama na poslu itd.

Negdje iz ove dvije priče jasno je: žene su odlazile u inozemstvo, upravo u poslijeratnim godinama. Mala zajednica splitskih umjetnika 1998. gotovo je opustošena odlascima općenito: Renata Poljak, Neli Ružić (u Meksiko), Sanja Jonjić (u Zagreb), Tanja Ravlić (u Njemačku), Dario Šolman (u Sjedinjene Američke Države) i Toni Meštrović (u Njemačku), te autorica ovoga teksta (u Nizozemsku). Među splitske povratnice/gastarbajterice spadaju i Sandra Sterle (iz Nizozemske), Kristina Restović i Hana Letica (sa studija iz Italije). Lala Raščić, gošća izložbe, rodnom je iz Sarajeva, odrastala u SAD-u i u Zagrebu, a u svojoj biografiji broji nevjerojatan popis zemalja (Bosna, Hrvatska, Nizozemska, Turska, Francuska, Sjedinjene Američke Države...). Temu žena u gastarbajtu, uglavnom fenomen devedesetih koji uključuje intelektualke u katalogu zbornika, tematizirat će i analitička estetičarka dr. Vanda Božičević (u Sjedinjenim Američkim Državama).

MUŠKE IZLOŽBE

Drugi problem koji možemo uočiti jest nesrazmjer odnosa muškaraca i žena na izložbama. Izložba "Nova generacija" Galerije umjetnina u Splitu ubraja samo nekoliko žena, a internacionalno priznate Splićanke Renata Poljak i Neli Ružić nisu ni predstavljene.

Usporedimo li samo mušku i žensku populaciju dviju izložbi, vidjet ćemo, nadalje, kako su se od svih muškaraca samo četvorica okušala živjeti izvan zemlje, dok su se dvojica vratila s nedovršenih studija. Prosjek kod žena je poslijediplomski studij za njih četiri od šest. Sve autorice na izložbi, osim jedne, u kritičnom su razdoblju poslijeratnoga sukoba ideologija živjele, ili i dalje žive, izvan Hrvatske, a prosjek je za polovicu pokušaj u najmanje dvije zemlje. Sve su, osim dvije, otišle same. Sve redom internacionalno su aktivne. Tri su ostale živjeti izvan Splita, dok od muškaraca samo jedan.

CENZURA

O pojavljivanju na Bijenalu izvijestila je samo jedna sudionica. Je li problem cenzure na način izostavljanja splitskih umjetnica i intelektualki čisti izraz jala muškaraca koji se, sudeći prema statistikama, pokazuju manje školovani i sposobni, ili je posrijedi tradicionalno pravo koje ne zaobilazi i tzv. osviješteni svijet?

Ova situacija poznata je i s internacionalno priznatijim intelektualcima: Radom Iveković, Slavenkom Drakulić, Dubravkom Ugrešić, Jelenom Lovrić i Vesnom Kesić, svojevremeno prozvanima "vješticama", u poznatoj mizoginskoj terminologiji. Žene su, uz samu slobodu govora, dobile i veći gnjev muškaraca.²⁷ Stoga se u onom patrijarhalnom svijetu ulice, na kojoj vladaju mačo-balkanski maniri, do radnoga mjesta na kojem će se cenzurirati, ugroženost žene samo taloži.

No, problem nisu muškarci, nego ideologije koje se ne daju iskorijeniti. Na putu od kuće do posla one

Moram dodati ispriku uz vrstu pretpostavke da se šovinistička društva ne razlikuju po tome što nužno potiču nasilje nad ženama, budući da nasilje, psihopatološki uvjetovano, postoji i u tzv. nešoviniističkim društvima, nego potiču ženin sram.

28

Nota bene, na ovaj slučaj nije reagiralo nijedno žensko društvo.

29

Woman in black (Žene u crnome) bilo je također ime inicijative u Beogradu koja je na vrijeme (1991) počela s antiratnim kampanjama i kritikama režima Slobodana Miloševića, te potporama žrtvama rata.

30

Ovdje jasno vidimo razliku roda i spola.

31

se samo mijenjaju u vladajući sustav interpretacije, te se ne mogu iskorijeniti sve dok postoji ijedan Balkanac kojem tradicijski običaj daje pravo na nasilje nad ženama, a kamoli ako takav, uz fizičku moć, ima i vlast.

Dapače, jedan sustav može ugroziti drugi, i to ne samo na način da žena može biti silovana ili pretučena, nego da i poslovni autoritet može ugroziti samu obitelj.²⁸ Ovaj primjer bio je jasan na slučaju hrvatske pjevačice Severine čiji privatni svijet invadira društvo radi potrebe za pornografijom, namećući sram po religijskom uzusu, dok istodobno ne prepoznaje vlastiti nasilni voajerizam invazije tuđe privatnosti, upravo malograđanskim oblikom suvremenoga kapitala informacija, koji konzumira privatnost javnih ličnosti kao vlastita posjeda.²⁹ Konzumirajući privatni svijet u kojem su tradicionalno žene, upravo su žene te koje su konzumirane.

No, pored tradicionalnih uloga žena, te uloga koje nastaju mizoginim optužbama („kurve“, „vještice“...), postoje i ženski scenariji.

LAJTMOTIVI: IZUZEĆE ili „ŽENA U CRNOM“

Na čudan način, odatle, gotovo redovno, u ženskoj, dijakronijskoj povijesti izviruje jedna „povijesna uhoda“ - žena u crnom.³⁰ Žene u crnom, dalmatinske seljanke, donedavna su naseljavale veći dio ruralnih i urbanih sredina. Crna odora, na kojoj je nerijetko bio i naramak drva, u siromašnim sredinama gdje su žene zamjenjivale i tovara (magarca), zgurene i oboljele od osteoporoze, kako je danas nazivamo, govorila je o bračnome statusu. Korota, koja se po smrti muškarca tradicionalno preuzimala do kraja života, značila je više od samoga statusa udovice. Ona je bila obećanje do vlastite smrti, odnosno rodni zahtjev za izuzećem od spolnosti.³¹ Zadržavanjem dijela društvenih funkcija, a odricanjem od privatnih (seksualnosti, rađanja), ove su žene vraćene u nulte točke u gotovo svim sustavima: postfeudalnom koji je vladao u Dalmatinskoj zagori („balkanska obitelj“), socijalističkom, pa i u ovome današnjem.

Žena u crnom, što je bio naziv i antiratne kampanje u Jugoslaviji, jedinstveni je topos. Većina radova ove izložbe ima kao temu ili motiv „ženu u crnom“, koja je u slučaju videoradova Tanje Ravlić majčina majka, dok u radu Sandre Sterle autorica sama.

Sudeći po raznim motivima (scenarijima) koje nude ideologije na danome prostoru, žena s crnom marom mogla je biti prodana, dovezena brodom iz gusarenja kao nevjesta, izopćena kao vještica zbog travarenja, silovana u braku, pretučena, osakaćena od strane obitelji kako je ne bi otela druga vojska, no mogla je biti i građanka u koroti, pa čak i narodni heroj, zbog nekog čudnoga i njoj nebitnoga spleta okolnosti. Ona je također mogla, istodobno, biti udovica bilo koje strane u Drugome svjetskom ratu, majka koja je izgubila sinove u nekom povijesno zabilježenom događanju, no i kćeri u nekom kojega ne bilježi povijest.

Na neki je način „žena u crnini“ povijesna uhoda, ona odijevanjem ne odaje signal vlastite priče. Jedino

Dota ili miraz je „sinkronijski i dijakronijski znak ukorijenjenoga jedinstva i distinktivnosti mediteranske kulture“, Owen Hughes via Valentina Gulin Zrnić (op.cit) str. 99.

32

Statut Grada Splita (op. cit) Članak LXXXI

33

Uz znanstvene radove etnologa i pravnika, trebalo bi dodati još neistražene slučajeve nasljeđivanja isključivo po maternalnoj liniji zbog dugovječnosti žena na otocima.

34

Gulin Zrnić navodi poseban status ovoga „pologa“, čak i u slučajevima da se muževljeva obitelj izlaskom ženina kapitala naglo osiromaši, zaključujući: „Tako je, u biti, mirazno darivanje oblik financijske posudbe ili kreditiranja obitelji u koju nevjesta ulazi, koje će se u svakom problematičnom trenutku ili vratiti u obitelj kao neoskrvljeni kapital ili će biti predano nasljednicima (Ibid, str 104, fusnota 9).

35

Vidi šire: Valentina Gulin Zrnić: Febra Kvotidijana ili o udaji u Jambrešić Kirin, R. and T. Škokić (2004). Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku: Centar za ženske studije. Str 97-19.

36

što ona nije mogla biti, jer je neatraktivna, jest prodana na ilegalnom tržištu žena, niti je idealan kupac legalnoga tržišta, no sve što se može dogoditi suvremenoj ženi upravo se moglo dogoditi i ženi u crnini u povijesti. Silovanja, prodaje, kupnje, snažne ličnosti...

Suprotnost „nultoj točki“ žene, udovici, uloge su koje žena preuzima do toga umirovljenja vlastite seksualnosti, po gubitku partnera. U nju spadaju sve uloge ženstvenosti koje proliferiraju s komercijalnim društvom što gotovo propagira ulogu „sretne udovice“.

NASLJEDSTVO OD MAJČINE MAJKE (MATRILINEARNO NASLJEDSTVO)

U radu Tanje Ravlić, također, otkriva se jasno bitnost maternalne linije nasljedstva po majkama, za razliku od agnatske linije po kojoj se prenosi obiteljsko ime (po muškoj liniji), kojima je i posvećen izložbeni Zbornik. Majka majke, za ženu, ima posebno mjesto. Žensku lozu u obitelji veže neosporivo nasljedstvo koje žena unosi u brak i koje ne prestaje biti njeno ni raspadom ugovora, a prima ga od svoje majke. Ono postoji i u dinarskoj praksi, gdje nije zajamčeno nikakvo pravo udovicama.

U gradskoj kulturi postoji žensko nasljedstvo u obliku miraza ili dote. Ono je, uz ostalo, fenomen Mediterana i dijelom istočne Euroazije³². Splitski statut, napisan 1312. godine, nabraja u dotu i kuće i vinograde. Miraz ili dota u neosporivom je vlasništvu žene (GI LXXXI) te mora ostati sačuvan do kraja braka, kako žene nakon braka, zbog muževe smrti, ne bi ostale nezaštićene, jer tada one, tvrdi Statut, propadaju moralno.³³ Statut preporučuje, konotativno, da se održi društveni sloj žene po svaku cijenu. Iako je po pitanju izravna nasljedstva, pak, Splitski statut dijelom neplauzibilan, jer istodobno odriče vlasnička prava ženama nad ikakvom imovinom osim nužne odjeće, istodobno joj jamči, u slučaju da se ne preuda, iznos neophodan za život, a čak i u slučajevima da ne nastavi živjeti s djecom, on regulira prava žena unutar zajednice.³⁴

Dotu u siromašnoj Dalmaciji uglavnom čine ručni radovi samih majki. „Bjankarija“, odnosno ručno izrađena (vezena, dijelom kukičana itd.) bijela posteljina, beštenci te zlato danas su izgubili svoju materijalnu vrijednost pred jeftinom posteljinom i padom kulturnoga statusa zlatnog nakita u kojem se zadržavala vrijednost. Oni su ostali relikvije. Ipak, ručni rad utječe na mnoštvo radova koji poniru iz vrste ženskoga autizma i opsesivnosti, te indiciraju dublje veze među pokoljenjima žena, ali i narodima. Među ručnim radovima tu je i rad Neli Ružić, koja izvlači niti tkanju. Na posebnoj izložbi nalazi se i rad Brede Beban.

Pored mobilnih vrijednosti u Dalmaciji, postoji i novčani iznos, koji je također mobilan te sličniji onome što danas nazivamo „kapital“.³⁵ Naime, on ulazi u bračnu zajednicu sa ženom, kao polog, no zajedno s njom i izlazi iz braka. Ugovorno je tema i rada Kristine Restovićkoja se bavi upravo izradom prstenja, zaručničkoga i vjereničkoga, koje je i u najradikalnijim kulturama u vlasništvu žene.³⁶ No, dakako, uz pokretno i nepokretno vlasništvo žene, kao što je u uvodu samoga teksta rečeno, nasljeđuju se i priče te modeli naracije i interpretacije. Renata Poljak u svojem videoradu „Velika očekivanja“ (2006) prati upravo te ženske interpretacije događanja, po majčinoj strani.

Pejić, B. and D. Elliott (1999), *After the wall: art and culture in post-Communist Europe*. Stockholm, Moderna museet.

37

Vidi šire: Broude, N. and M. D. Garrard (1982). *Feminism and art history: questioning the litany*. New York; London, Harper & Row.

38

Sinaja Bui Šimunović, *umirovljena stjuardesa, objavljuje drugi po redu erotski roman Generalova ljubav* 2005.

40

Početno s Réage, P. and G. Crepax (1978). *The story of O*. New York, Grove Press, te u vrhuncima s Anais Nin, čiji Nin, A. s. (1976). *In favour of the sensitive man: and other essays*. [London], W.H. Allen, 1981. i Nin, A. s. (1986). *Henry and June: from the unexpurgated diary of Anais Nin*. London, W.H. Allen, 1988. mijenjaju žanr.

41

POKORA I RITUAL

Poganski ritualno-magijski čin ili gesta česti u radovima su istočnoeuropskih umjetnica općenito. Jednako kao što je bio prisutan u klasičnome "Balkan-baroku" Marine Abramović, on je prisutan i na ovoj izložbi, no u drugome, mediteranskome ozračju.³⁷ Razloži su, osim opsesivne strukture koju rado u ženskome pismu (*écriture féminine*) naglašava Deleuze, i u litanijским iskupljenjima za nametnutu grižnju savjesti.³⁸

Ritual liječenja Neli Ružić, lizanje fotografije bakine strane kreveta, nosi primarnu simboliku majčine pljuvačke kojom ona štiti mladunce. U ritual, mada ne šamanističke logike, spada i tehnički riješeno (*loop*) beskonačno trčanje oko stabla Sandre Sterle.

EROS

Zaseban rad na ovoj izložbi onaj je koji nastaje na tekstu žene erotomanke koja zamišlja vođenje ljubavi s nacionalnim herojem.⁴⁰ Ženska erotika, dugujući povijesti nepismenosti, nastaje kasno, spada u novije književne izričaje te je mahom uvjetovala nastanak onoga tipa romana koji danas nazivamo „moderni roman“.⁴¹ Na stranu originalna etimološka veza pojmova eros i heroj, koju apostrofiraju pisci politike erosa, zadivljujući je upravo način na koji žene čitaju vrijeme koje im nije dano: linearno vrijeme povijesti i njegove protagoniste. Erotizacija ili „otjelešnjavanje“ povijesnoga karaktera ima, dakako, i svoju humorističnu stranu, s obzirom na to da prevodi političku službu moći u seksualnu, upravo u onu privatnu, gdje je tradicionalno mjesto ženi, dok ideologiju svodi na mjesto koje uistinu i jest: društvene imaginacije na kojem služi, prema psihoanalitičarima, upravo erekciji moći njenoga autora. No, iz te nam je perspektive, samim pogledom na autore ideologija, sasvim i jasno: tko to mrzi žene...

MJERE KULTURALNIH PREDODŽBI: „IDEALNA ŽENA“

"Idealna žena" projekcija je ideologije. Ona se daje iščitati iz gotovo svakoga povijesnoga teksta, vrlo lako deducirati iz drugih parametara (vrste vlasti, organizacije moći u društvu, povijesnih događanja) koji redom zapunjuju mjesto skrivene radnje. Gotovo svaki prostor i vrijeme daje i deklarativan idealan nacrt. Ženina je uloga redom pasivna, no postoje i iznimke; na "ženu-radnicu" socijalizma nije vršen ništa manji ideološki pritisak angažmana nego na muškarca. Ipak, kada je u društvu prisutno više ideologija ili diskursa, u kojima je uloga žene pasivna, za razliku od muškarčeve, dakle - ona ne može birati, nastaje pritisak. Žena postaje poprištem ideologija, teritorijem nad kojim se odvija bitka. Ona ne može birati nego je birana, redom...

Dolazi do proliferacije uloga, ponajprije majčinstva, s nacrtima društva idealne radnice. Dodajmo k tome i česte, ne manje diskriminativne, uloge "dame na ulici, služavke u kući i kurve u krevetu" koje bi sve redom trebale zapuniti isto mjesto. Štoviše - s jakim kampanjama upravo ženskih časopisa koje naglašavaju multiplicirano shizofreno stanje u kojem žena nije jedinstvena osoba, nego serija

uloga koje od nje očekuje društvo, glumica u tuđim filmovima “idealnosti” i “ideacije” - dolazimo do radikalne teze: žena ne postoji. Ona se svodi na niz serija, radnji i operacija koje je osmislilo društvo.

Neke ideologije propisuju, konotativno, a katkad i deklarativno, i pojedinosti: idealan broj djece, idealnu satnicu, idealnu odjeću. Spoj projekcija koji se dogodio na prijelazu iz socijalizma u kapitalističko uređenje, redom okolnosti nacionalnoga osvještavanja, doveo je do totalna kolapsa društvo projekcija: žena odgojena u socijalizmu, u prosjeku školovana i radnica, trebala je idealno roditi nekoliko djece, istovremeno, ona je kao meta nove ideologije tržišta trebala kupiti sve moguće sprave za vježbanje, kozmetiku i baviti se idealnim tijelom kakvim ga propisuje novi svijet. Meta svih kampanja i rješenja bile su upravo - žene, “pasivna masa povijesti”.

No, što se događa kada dođe do kolizije uloga? S obzirom na ideologije, mogu biti prisutne izvana (realno aktivne) i iznutra (naslijeđene, proizvedene odgojem, javnim ili obiteljskim), čak i u slučajevima emancipacijske politike, one mogu prouzročiti sukob. Nemoć ili moć žene, stoga, uvjetuju ne samo pozicija muškarca kao antipoda banalnoga spolnog binarizma koji razjašnjava svijet, te šire gledano oblici muškotvorenoga društva, nego i mehanizmi u samim ženama, koje nasljeđuju kroz maternalnu liniju (matrilinearno).

Očekivanja, međutim, ne prestaju samim aktivnim ideologijama, nego i “kulturalnim predodžbama”. Kulturalni klišeji društvene su projekcije koje skrivaju ideologije (u pozitivnome i negativnom smislu) što izražavaju “idealnu ženu”, u dimenzionalnijem mjerilu od onoga 90:60:90. “Zamišljanja drugoga” su regionalna, te se redovno odnose na strah od druge kulture.⁴² Na europskom sjeveru postoji mit o ženi s Mediterana, u kapitalizmu je postojao o socijalističkoj ženi kao kloniranoj i marketinški neemancipiranoj individui, bez osobnosti, pod kojom se podrazumijevao stil odijevanja, dok o Balkanu i njegovoj proverbalnoj upotrebi nasilja dovoljno govore negativne teze o “balkanskoj obitelji”.

Odakle, zapravo, potreba za ovakvim jednim projektom? Razjasniti nama samima (ženama) probleme vlastita nasljeđa, kultura, tranzicija i bjegova i nije takav problem, dokle god smo iz sličnih sredina. No, ni nama samima neće nikada biti jasno što znači odrastanje u kibucu, bijeg iz Irana, kako je u haremu, kakve moći imaju brazilske vještice, no uostalom ni većini - kako je juriti s Taft lakom na glavi na avion New York-Tokio. Čak i kada bismo stigle biti sve to, priječe nas prihvaćene ideologije, “kulturalne predodžbe” o submisivnim Balkankama, postsocijalističkim prostitutkama, mediteranskim šiksama...⁴³

Invaziju “kulturalnih identiteta” osamdesetih, upravo u doba uspona takozvane feminističke umjetnosti, proizvela je potreba za tzv. autentičnim identitetom, no koji je pothranjivao redovno kulturalne predodžbe.⁴⁴ To se osobito događalo s postsocijalističkim i umjetnicama s Balkana.

Načiniti projekt koji ne pohranjuje negativnu percepciju, nego analizira prednosti i mane nasljeđa, u tome je smislu, iako reakcionarno u izboru tema, u načinu obrade zapravo progresivno. Predstaviti nepisanu povijest žena jednoga podneblja, kroz formacije njenih ideoloških spisa (pisanih ili usmenih naputaka) koje su formirale ulogu žene, velik je zadatak, no, barem u naznakama, ovim bi se projektom trebao sugerirati.

No, time kulturalne predodžbe ne prestaju; Splićanke su oduvijek govorile da se treba paziti s Bračankama i Višankama....

42

„Šiksa“ je pogrdan naziv za nežidovsku ženu

43

Reckitt, H. and P. Phelan (2001). Art and feminism. London, Phaidon.

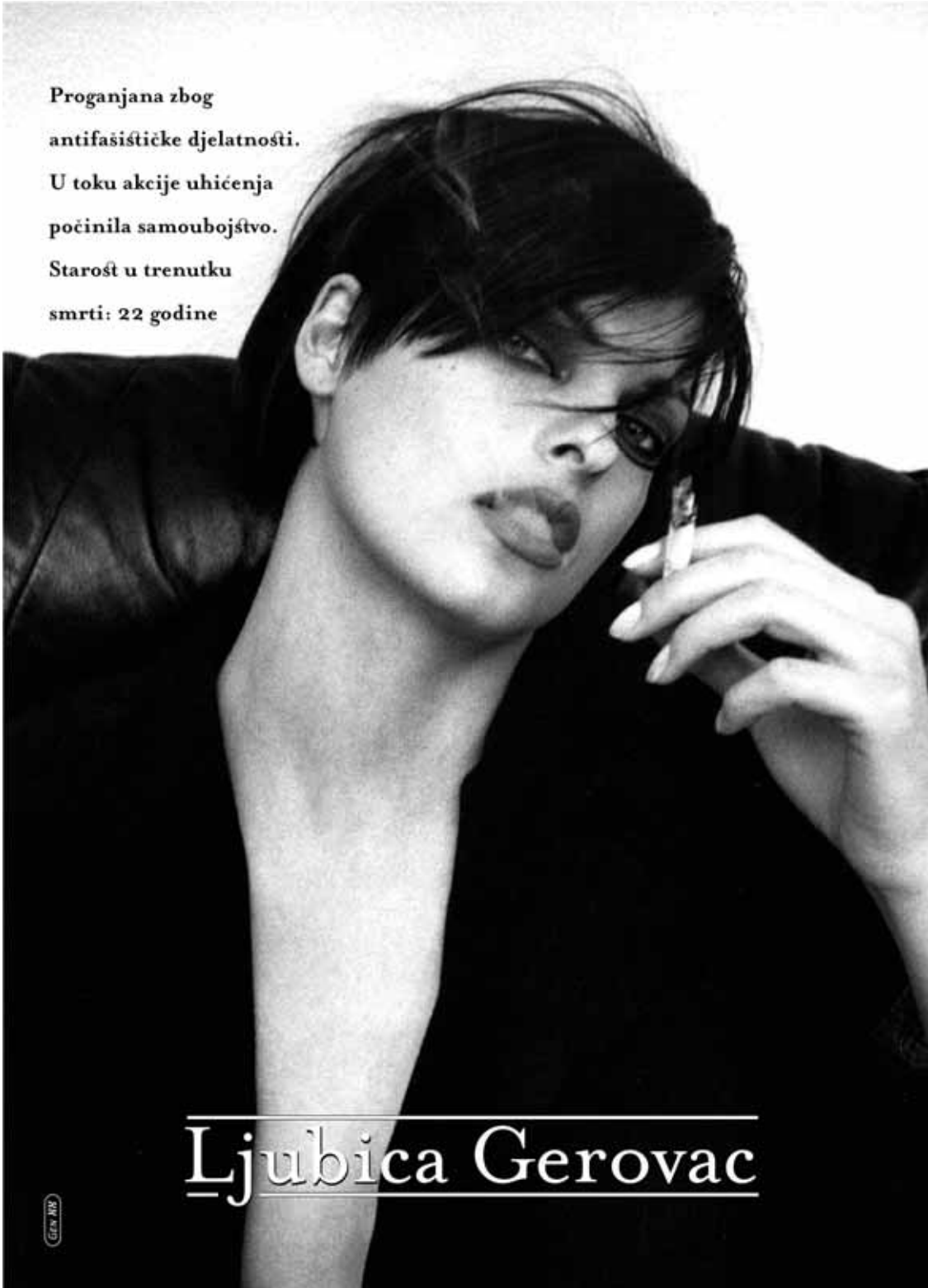
44

*Sanja
Iveković:
Gen XX*

Rad 5

Sanja Iveković: Ljubica Gerovac, oglas, iz serije Gen XX (1997-2001)

Proganjana zbog
antifasističke djelatnosti.
U toku akcije uhićenja
počinila samoubojstvo.
Starost u trenutku
smrti: 22 godine

A black and white portrait of a young woman with dark hair, looking slightly to the right. She is holding a lit cigarette in her right hand, which is raised towards her face. She is wearing a dark, possibly leather, jacket. The background is a light, textured surface.

Ljubica Gerovac



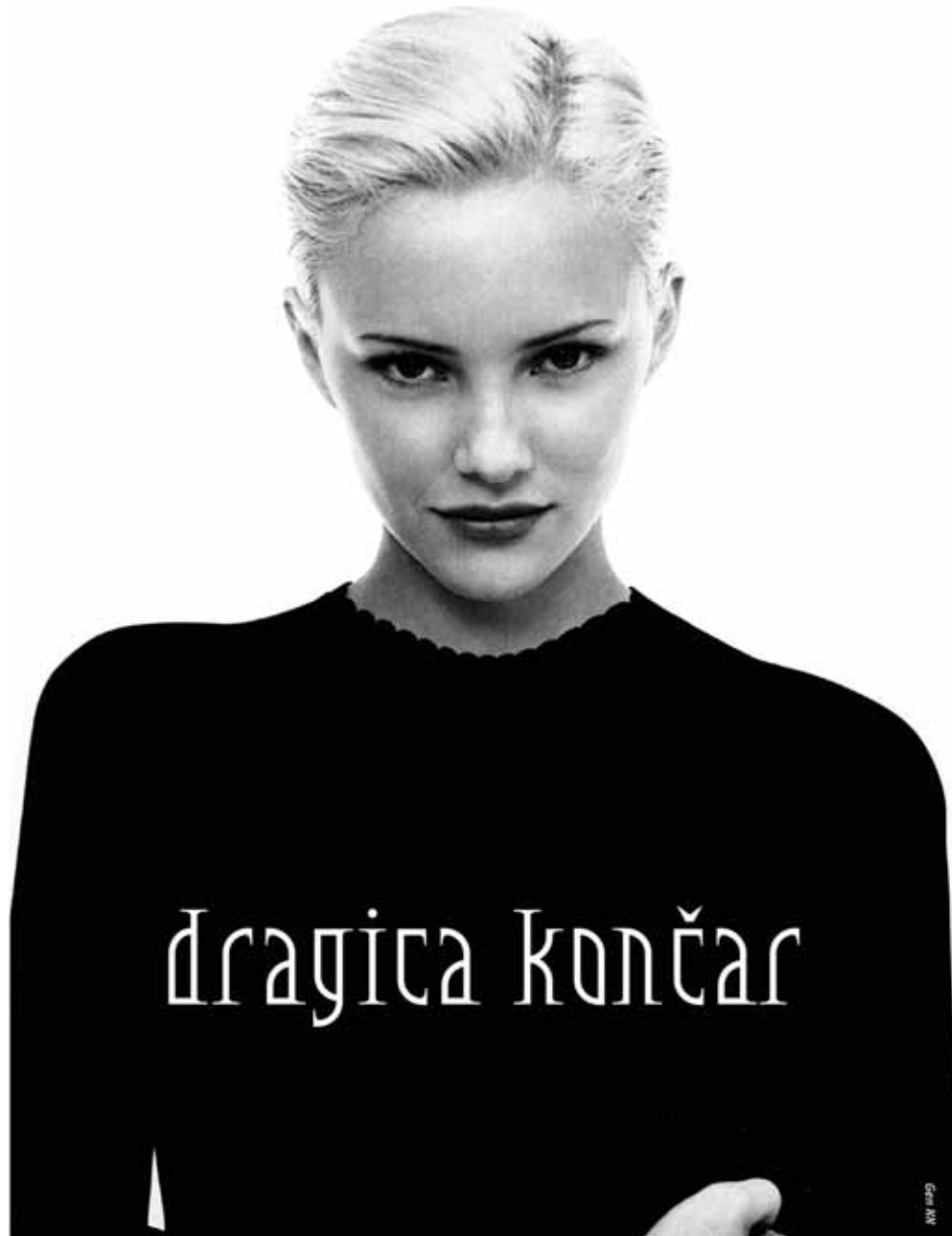
Rad 6

Sanja Iveković: Sestre Baković (oglas, iz serije Gen XX, 1997-2001)

Rad 6

Sanja Iveković: Dragica Končar (oglas, iz serije Gen XX, 1997-2001)

Antifaschistischer Aktivitäten beschuldigt. Gefoltert und hingerichtet in Zagreb 1942.
Gestorben im Alter von 27 Jahren.



Iva Niemčić i Dijana Dijanić

Sjećanje - ženske životne priče

K. Spehnjak, Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948. Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb. 2006. Str. 8.-9.; H. Sundhaussen, 'Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, dekonstrukcija i nova konstrukcija sjećanja i mitova'. Str. 244. i dalje - u: M. Brkljačić; S. Prlenda, Kultura pamćenja i historija. Golden marketing - Tehnička knjiga. Zagreb. 2006.

1

Već dvadesete godine 20. stoljeća mogli bismo označiti kao razdoblje u kojem se socijalistička i komunistička ideja uključuju među ostale političke grupacije u Hrvatskoj/Jugoslaviji, osnivanjem Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1919. godine i, kasnije, Komunističke partije Hrvatske (1937). Okupljanje svih antifašističkih snaga u borbi protiv nacizma i fašizma početkom 1941. godine oko Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), iako se komunističko učenje tada nije isticalo, formiranje partizanskih odreda (1941) i priznanje Narodnooslobodilačkog pokreta (1943) od strane zapadnih saveznika pridonijelo je pobjedi KPJ na prvim poslijeratnim izborima za Ustavotvornu skupštinu (1945), na kojima se nije mogla kandidirati nijedna stranka osim Narodnog fronta u koji su mogli ući predstavnici političkih stranaka koje su sudjelovale u NOP-u i prihvatile načela KPJ.

Socijalistički društveni poredak u svom trajanju, 1945-1990, nije uvijek bio prisutan u istim oblicima i na isti način. Novu Jugoslaviju/Hrvatsku obilježili su agrarna reforma kojom su promijenjeni vlasnički odnosi, nacionalizacija industrijskih i obrtničkih poduzeća, jednopartijski sustav, obračuni s političkim protivnicima i neistomišljenicima, neriješeni međunacionalni odnosi koji Jugoslaviju prate od njezina osnutka 1918. godine, ali i industrijalizacija, opći gospodarski uzlet, socijalističko samoupravljanje, pravo žena da sudjeluju u tijelima vlasti, besplatno školovanje od osnovnog do akademskog, te opće poboljšanje životnog standarda.¹

Spehnyak, op. cit., str. 11., bilješka 11.; D. Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955. Globus, Zagreb, 1988., str. 59. i 60.

2

I. Banac, Sa Staljinom protiv Tita. Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu. Globus, Zagreb, 1990., str. 232.

3

Sundhaussen, op.cit, Str. 251.

4

S. Leinert-Novosel prema D. Stanić; 'Krugovi participacije žena u politici' - u: D. Dijanić, M. Merunka Golubić, I. Niemčić, D. Stanić, Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu. Centar za ženske studije, Zagreb, 2004., str. 258.

5

Prva prekretnica nastupila je 1948. godine kada je Jugoslavija, koju su na Zapadu smatrali jednom od najodanijih sovjetskih satelita, došla u sukob sa Staljinom i Informbiroom, nakon čega se između Jugoslavije i Zapada, zbog obostranih interesa, uspostavljaju gospodarske veze.² Posljedica sukoba sa SSSR-om bili su i politički progoni i hapšenja onih koji nisu bili za prekid odnosa sa Staljinom, pa je radi njihova "preodgajanja i rehabilitacije" 1949. godine osnovan Goli otok koji je, kao zatvor za političke zatvorenike, postojao do sredine 50-ih godina.³

Prekid sa SSSR-om bio je početak jugoslavenskog puta u socijalizam.⁴ Jedna od njegovih važnijih značajki je radničko samoupravljanje koje, prema Ustavnom zakonu iz 1953, znači da *radni narod* vrši vlast i upravlja društvenim poslovima preko predstavničkih tijela, radničkih savjeta i drugih samoupravnih tijela. Samoupravljanje je tijekom godina prošlo nekoliko faza.

Potkraj šezdesetih i početkom sedamdesetih godina u Jugoslaviji i Hrvatskoj ponovno se otvaraju pitanja vezana uz neriješene međunarodne odnose. Sredinom 60-ih godina u Hrvatskoj su počela političko-gospodarska i kulturna gibanja - *Hrvatsko proljeće* - koja će se razvijati sve do nasilnoga gušenja u prosincu 1971. godine. Hrvatsko partijsko rukovodstvo, u okviru postojećih reformi Federacije, zahtijevalo je ekonomsko i političko razvlašćivanje savezne države, čiste račune među jugoslavenskim republikama i prijenos investicija iz državnih fondova u fondove poduzeća, zbog čega je bilo optuživano za nacionalizam. Obračunom Josipa Broza Tita s hrvatskim vodstvom te podnošenjem njihovih ostavki događanja prestaju. Znatno broj predstavnika studentskih i kulturnih organizacija osuđen je na zatvorske kazne. Drugi važan događaj sredinom 70-ih godina bio je donošenje Ustava SFRJ (1974) kojim je ostvarena veća samostalnost republika u odnosu na saveznu državu.

Titova smrt (1980.) značila je početak krize društvenog i gospodarskog sustava u državi, zajedno s kojima se zaoštavaju i nacionalne nesuglasice, a postupni pad komunističkih režima u Europi neizbježno se odrazio i na jugoslavenske republike i pokrajine. U Hrvatskoj se od 1989. godine osnivaju nekomunističke stranke, a nakon prvih višestranačkih izbora (1990) iz naziva Socijalističke Republike Hrvatske isključen je pridjev Socijalistička i donesen je novi Ustav koji ističe da Hrvatska ima demokratski i višestranački politički sustav.

S raspadom Jugoslavije, nakon višestranačkih izbora i u ratovima od 1991. godine, nestaje i socijalističko društveno uređenje.

Žene su u socijalizmu ostvarile pravo na ravnopravnost u političkom životu. Značajna razlika u zastupljenosti žena i muškaraca u najvišem organu vlasti, Saboru, pokazuje da društvo nije bilo senzibilizirano za sudjelovanje žena u politici.

Kao razlog neaktivnosti žena u politici navodile su se tzv. objektivne okolnosti, bračno stanje, broj djece, spol ili obitelj. Suvremenija istraživanja pokazuju da je za odluku žena o sudjelovanju ili nesudjelovanju u političkom životu važnija njihova spremnost da se angažiraju u politici, s obzirom na njihovo dodatno opterećenje - posao i obitelj.⁵

Narodni front (NF) - političko okupljanje, inicirano od III. komunističke internacionale s ciljem suradnje demokratskih stranaka, grupa i pojedinaca u borbi protiv fašizma. Pred II. svjetski rat imaju ga Francuska i Španjolska, a u Jugoslaviji, unatoč pokušajima, NF nije stvoren. Tijekom rata, KPJ popularizira politiku NF-a, ali tek se 1944. stvara Jedinstveni narodnooslobodilački front (JNOF) u koji, osim KPJ i masovnih organizacija, ulaze i neki dijelovi prijašnjih političkih stranaka. Na Prvom kongresu NOF-a u Beogradu 1945. ujedinjeni su svi republički NOF-ovi u Narodni front Jugoslavije (NFJ). Godine 1952. NFJ mijenja ime u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ).

6

Žena u borbi: 1945. naklada je 30.000, 1948. - 60.000, 1952. - 20.000 primjeraka. Naša moda - naklada je 30.000 primjeraka

7

Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi, knjiga II. Glavni odbor Saveza ženskih društava Hrvatske. Zagreb, 1955., str. 4.

8

Đ. Knežević, "Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj" - u: Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest. Prev. A. Feldman. Institut "Vlado Gotovac". Ženska infoteka, 2004., str. 249.

9

Pitanjima važnima za žene bavila se Antifašistička fronta žena (AFŽ), osnovana na prijedlog CK KPJ 1942. godine. AFŽ je bio masovna ženska društveno-politička organizacija s ciljem mobilizacije žena u antifašistički pokret i borbu za novo uređenje zemlje. Bila je kolektivni član Narodnog fronta (NF).⁶ U povodu Prve konferencije AFŽ-a, u lipnju 1943. godine, izašao je prvi broj lista "Žena u borbi". Nakon rata "Žena u borbi" postaje redoviti mjesečnik s nakladom od nekoliko tisuća primjeraka, a od 1945. do 1947. glavni odbor AFŽ-a izdaje modni časopis "Naša moda".⁷ Godine 1953. AFŽ je ukinut, osnovan je Savez ženskih društava (SŽD) koji nije bio isključivo ženska organizacija, a cilj mu je bio rješavanje pitanja od posebnog interesa za žene i dokidanje podjele rada po spolovima. Svojom izdavačkom djelatnošću aktivistice SŽD-a nastojale su iz zaborava istrgnuti žene koje su sudjelovale u NOP-u pa 1955. godine izdaju dvije knjige, Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi I. i II. U redakcijskoj napomeni piše:

*Nakon tri godine rada redakcija iznosi pred javnost ove dokumente i podatke. Kod prikupljanja, izbora i provjeravanja dokumenta i podatka učestvovalo je nekoliko hiljada aktivistkinja AFŽ-a. izbor iz tog materijala, koji, po mišljenju redakcije, najbolje ilustrira razvoj AFŽ-a i ulogu žena u Narodno-oslobodilačkoj borbi, objavljuje se u ovim knjigama. Redakcija, međutim, podvlači, da ovim ne smatra rad na prikupljanju dokumenta i podatka o radu AFŽ-a u toku NOB-e završenim, nego ga objavljuje, da bi još šire mase žena mogle sistematskije i preglednije sarađivati u popunjavanju i eventualnom ispravljanju materijala.*⁸

Godine 1958. list "Žena u borbi" mijenja ime u "Žena". List odonda ima revijalno-informativni karakter, pokušava razbiti stereotipe o muškim i ženskim poslovima, naglašava probleme s kojima se žene susreću na poslu i u privatnom životu, te im nastoji olakšati dnevni životni ritam. Savez ženskih društava egzistira do 1961. kada je osnovana Konferencija za društvenu aktivnost žena kojoj je cilj poboljšanje položaja žena kao subjekta unutar političkog sustava i ekonomskih odnosa, a djeluje u sklopu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ).

Konferencija od 1967. godine postaje izdavač "Žene, časopisa za znanstvena i društvena pitanja". Časopis, sada znanstveni i teorijski, upozorava na tendenciju društvene i političke stagnacije ulaženja žene u politički život, usmjerava se na aktivnosti razotkrivanja svega što koči brz napredak žene, pokreće analize, studije, prati tendencije u društvu. Teorijske studije o položaju žena nisu rezultirale značajnim pomacima u stvarnom položaju žena. Potičući istraživanja, politički vrh nastoji opravdati zastoj u uključivanju žena u javnost.

Potkraj 60-ih godina i u Hrvatskoj/Jugoslaviji, pod utjecajem društvenih previranja sa Zapada, ženskim pitanjem bave se prve feministkinje. Godine 1977. registrirana je prva feministička grupa Žena i društvo kao sekcija Sociološkog društva Hrvatske.⁹ Grupa je organizirala tribine o različitim aspektima ženskog pitanja u Jugoslaviji, a feministkinje se bave pitanjima svakodnevnih odnosa među spolovima, patrijarhalnim nasljeđem i društvenim konzervativizmom. U drugoj polovici 80-ih godina osnivaju se grupe koje se žele pitanjima baviti iz aktivističke pozicije, a to su: Ženska grupa Trešnjevka (1986), SOS-telefon za žene (1988), Autonomna ženska kuća (1989), te potkraj osamdesetih Kareta i Nezavisni savez žena Hrvatske.¹⁰

Knežević, *op.cit.* Str. 254. i 257.

10

M. Gross "Nevidljive žene" - u: *Erasmus, časopis za kulturu demokracije*, Erasmus Gilda, Zagreb, rujan 1993, broj 3. Str. 56.

11

Gross, *op.cit.* Str. 57. i 61.

12

Gross, *op.cit.* Str. 63.

13

A. Feldman, 'Posljednjih dvije tisuće godina: povijest žena-ženska povijest-kulturna povijest' - u: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Prev. Feldman, A. Institut "Vlado Gotovac". Ženska infoteka. Zagreb 2004. Str.17.

14

L. Sklevicky, *Konji, žene, ratovi. Odabrala i priredila Dunja Rihtman Auguštin. Ženska infoteka. Zagreb. 1996.*

15

B. Kašić, *Symbolic Discourses: Inscripting Women Into History Stories from Socialism*. 2000.

16

PROBLEMI S HISTORIOGRAFIJOM

Interes za istraživanje povijesti žena uopće značajnije se pojavljuje od šezdesetih godina 20. stoljeća u SAD-u, kada se njome počinju baviti akademski obrazovane povjesničarke koje rade na sveučilištima i smatraju se feministkinjama, a feminizam se "odnosi na sva nastojanja da se ukloni diskriminacija žena na različitim životnim područjima."¹¹ Treba reći da povijest žena nije samo rezultat ženskog pokreta, jer žene postaju vidljive širenjem socijalne i antropološke povijesti.

Istraživanje društvenih struktura, historije obitelji, djeteta, mladeži, interes za nesvjesno nužno je uključio žene. Ipak, znanstvenice nisu htjele da se povijest žena proučava kao izdvojen i manje važan problem, dok bi se područje muškarca i dalje smatralo područjem opće povijesti. Zato je kod proučavanja povijesti žena važno pitanje koliko i kako su žene vidljive. Osamdesetih godina 20-og stoljeća počinje se govoriti o historiji rodova (rod kao biološka i socijalna kategorija), o raznolikim muškim i ženskim identitetima te oblicima opstanka, kao i o promjenjivim odnosima među spolovima koji se uglavnom mijenjaju zajedno s promjenama oblika moći.¹² Neke povjesničarke, osobito one koje istražuju različite položaje žena i muškaraca u radničkom pokretu, odnos spolova promatraju neovisno o društvenoj strukturi, jer se pokazalo da su iskustva muškaraca i žena bila različita i da su žene uglavnom bile u težem položaju.

Položajem žena u razdoblju socijalizma u Hrvatskoj malo su se bavili domaći istraživači i istraživačice, iako je u svijetu ženska povijest vrlo popularno istraživačko područje. Početkom devedesetih godina Mirjana Gross u svom tekstu o "Nevidljivoj ženi"¹³ ističe kako se ženskom poviješću u Hrvatskoj nije sustavno bavilo te da je vidljiv nedostatak informacija. Ipak, već od sredine osamdesetih godina neke povjesničarke i antropologinje, slijedeći suvremene američke i europske istraživačice, započinju prva istraživanja o povijesti žena.¹⁴ Položajem i poviješću žena u razdoblju socijalizma bavila se Lydija Sklevicky. Stupanj istraženosti arhivske građe za povijest Antifašističke fronte žena (AFŽ-a), jedine isključivo ženske organizacije koja je djelovala tijekom II. svjetskog rata do 1953. godine, vrlo je skroman. Moglo bi se reći da istraživanje nije odmaklo puno dalje od istraživanja L. Sklevicky s kraja osamdesetih godina, pogotovo u pogledu istraživanja organizacijske strukture AFŽ-a i razloga njezinog ukidanja. U djelu L. Sklevicky prezentirana su i fundamentalna istraživanja - statistički podaci o bračnom stanju žena, pismenosti, raspoređenost žena po zanimanjima, školskoj spremi, te zastupljenost žena u radničkom samoupravljanju (radničkim savjetima i upravnim odborima)¹⁵. Pozornost istraživača i istraživačica prema načinima upisivanja žena u povijesne priče iz socijalizma, pitanjima identiteta žena u socijalizmu i nevidljivosti žena - koje su uslijed ideoloških zahtjeva da, kao dio jedinstvene radničke klase, izađu iz obiteljske sfere i uđu u sferu javnosti (radna mjesta, politički pokret itd.), zbog čega postaju sve manje i manje vidljive - usmjerila je Biljana Kašić, analizirajući intervju istraživačkog projekta Sjećanje žena na život u socijalizmu.¹⁶ Pregled feminističkog djelovanja, znanstvenice koje se bave pitanjima vezanima uza žene, udruge i časopise, kao i stav države prema ženskom pitanju od 60-ih godina do kraja 20. stoljeća u Hrvatskoj i Jugoslaviji, dala je Đurđa Knežević u djelu "Kraj ili novi početak?"¹⁷

Knežević, n. d. Str. 247.-260.

17

Film 'Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu', autorice Sanje Iveković, snimljen je 2002. godine prema metodologiji istoimenog projekta i može se smatrati jednim njegovim izdankom. S. Potkonjak, 'Tko želi slušati?' Iskustva sa snimanja i prikazivanja dokumentarnog filma 'Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu' - u: 'O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu'. Ur.: M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević. FF-presss i Srednja Europa. Zagreb 2006. Str. 464.

18

D. Dijanić, M. Merunka Golubić, I. Niemčić, D. Stanić, Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu. Centar za ženske studije. Zagreb. 2004.

19

Sedam točaka metodologijskog konsenzusa na međunarodnoj razini: 1. Intervjuirana žena u prvom dijelu razgovora slobodno priča o svom životu, bez prekida 2. Pitanja se postavljaju u drugom dijelu razgovora prema zajedničkim smjernicama za razgovor, a zatim se postavljaju pitanja koja se tiču specifičnosti svake zemlje 3. Razgovor se arhivira u izvornom obliku 4. Transkribira se po mogućnosti cijeli razgovor 5. Svakom razgovoru prilaže se protokol i biogram 6. Intervju se dopunjuje podacima o historijskom kontekstu kao popratnim materijalom jer politički, pravni i demografski razvoj nije bio identičan niti se odvijao paralelno u svim zemljama okupljenima u projekt 7. Žene trebaju biti iz različitih socijalnih, kulturnih, statusnih i profesionalnih miljea

20

Prilog je toj historiografiji i dokumentarni film Sanje Iveković "Borovi i jele. Sjećanje žena na život u socijalizmu" koji se bavi pitanjima žena kao subjekata povijesti, kao i pitanjima ženskog sjećanja. Na problem filma ukazala je Miona, povjesničarka umjetnosti: "Doduše, to je jedina zamjerka filmu: ni u jednom trenutku (žene u filmu, op.a.) nisu uspjele izlučiti - taj svoj ženski identitet, nego su, zapravo, pričale o stvarima - koje su bile, više-manje, dio svačije svakidašnjice."¹⁸ Taj problem - nedostatak ženskih identitetnih točaka iz socijalizma - javlja se i ovdje, iako žensko iskustvo socijalizma, političkih događaja i odnosa prema praznicima kao mjestima s kojima su sugovornice identificirale socijalizam vraća dignitet individualnom ženskom iskustvu. Pitanjima ženskog sjećanja kao načinu osnaživanja ženskog iskustva socijalizma, ženskom genealogijom i osobnošću, te načinima na koje su žene aktivno oblikovale svoje živote, društvo i povijest bavili smo se u knjizi "Ženski biografski leksikon - Sjećanje žena na život u socijalizmu"¹⁹.

Oslonci za buduća istraživanja povijesti žena u razdoblju socijalizma postoje - fundamentalna istraživanja organizacije AFŽ-a, a započelo je i sakupljanje usmene povijesti žena koje su živjele u tom razdoblju; unatoč tome, još je uvijek mali broj istraživača(ica) koji se odlučuju za istraživanja metodom usmene povijesti/oral history i feminističkom metodologijom, a i dalje bi trebalo istraživati arhivsku građu AFŽ-a, Sekcije za društvenu aktivnost žena i aktivnosti žena koje od kraja 70-ih počinju stvarati civilni scenu.

Zbog tako određenih zadataka "Sjećanje žena na život u socijalizmu" želi upisati povijest žena, ženske živote i njihove identitete u historiju. Uzimajući žene, žensko iskustvo za subjekt istraživanja, te različite arhive ženskih udruženja i ženske časopise, pokušali smo pokazati da žene jesu dio povijesti i društva te da ih one oblikuju.

SJEĆANJE ŽENA NA ŽIVOT U SOCIJALIZMU

Sjećanje žena na život u socijalizmu je međunarodni projekt, započet 1995. godine na inicijativu češke sociologinje Jiřine Šiklove. Cilj je bio potaknuti istraživanje povijesti žena i njihovih identiteta u razdoblju socijalizma, te odabranom feminističkom istraživačkom metodologijom omogućiti analizu koja će biti osjetljiva na povijesne, političke i kulturne razlike. Feministička metodologija polazi od pretpostavke da načini komuniciranja, jezik, načini življenja određene grupe, u ovom slučaju, žena u socijalističkom društvu, mogu biti kvalitetno izučavani samo uvažavajući modele istog kulturno-historijskog i civilizacijskog diskursa. Jiřina Šiklová je nespornom željela izbjeći istraživanjem u kojem će obje sugovornice dijeliti iskustvo življenja u socijalističkom društvu, a feminističkim promicanjem nenasilnog, respektabilnog i što ravnopravnijeg odnosa među sugovornicama trebala bi se osigurati etičnost u istraživačkom postupku. Ulaskom u projekt 1998. godine prihvatili smo zadanu metodologiju rada kako bi dobiveni rezultati bili usporedivi za zajedničku analizu na međunarodnoj razini.²⁰

O metodi i metodologi-u: S. Berger Gluck; D. Patai (1991, Women's Words The Feminist Practice of Oral History. (Routledge, New York, London).

21

Smjernice za vođenje razgovora: 1. Recite nešto o svom životu (prvi dio razgovora) 2. Obitelj u kojoj ste odrasli (drugi dio razgovora) 2.1. Odnos s majkom 2.2. Školovanje i djevojaštvo 2.3. Posao 2.4. Javno djelovanje 2.5. Ljubav, partner, brak, obitelj 2.6. Materijalno stanje 2.7. Slobodno vrijeme 2.8. Briga o sebi 2.9. Politika 2.10. Kako danas živite 2.11. Što biste izdvojili kao najznačajnije trenutke u životu? 2.12. Kada ste bili najsretniji? 2.13. Što vam je bilo najteže u životu? 2.14. Što biste preporučili svojoj kćeri i unukama? 2.15. Što biste promijenili u svom životu? 3. Politički kontekst (treći dio razgovora) 3.1. AFŽ 3.2. Informbiro 3.3. Goli otok 3.4. Socijalistički praznici 3.5. Samoupravljanje 3.6. Tito 3.7. Promjene 1989. godine

22

Anderson prema K. Minister: A feminist frame for the Oral History Interview u S. Berger Gluck; D. Patai, op.cit, str. 35.

23

AFŽ-u je dano posebno značenje zato što je to bila jedina isključivo ženska organizacija koja nije samo deklarativno zastupala interese žena, nego je imala i viziju kakav je položaj ženama u modernom socijalističkom društvu potreban (obrazovanje, socijalna, zdravstvena i pravna zaštita žena, radnica, majki i djece, razbijanje predrasuda o tzv. ženskome mjestu u društvu, kući itd.).

24

ORAL HISTORY I FEMINISTIČKA METODOLOGIJA ²¹

Metodologija istraživanja je rodno uvjetovana i to ne samo zato što su istraživane isključivo ženske autobiografske priče, nego stoga što je fokus na interakciji žena koje tragaju za neizrečenim, neosviještenim i društveno potisnutim znanjem sa ženama koje, možda po prvi put, razumiju društvenu važnost najintimnijeg dijela vlastitog iskustva. Istraživanje je provedeno *oral history* metodom. Važan element uspješnosti primjene ove metode je tehnika intervjuiranja. Cilj nije bio velikim brojem pitanja dobiti nove podatke o životima žena, nego se fokusirati na interaktivan odnos sugovornica u prvom redu slušanjem, poštivanjem prostora privatnosti sugovornice i ne zadirati u područja koja ona želi ostaviti za sebe. Istraživanje je provedeno tehnikom intervjuiranja prema polustrukturiranom intervjuu koji otvara veliki broj različitih tema i motiva, kako privatne tako i javne naravi, a koji se postupno spajaju i grade cjelinu priče. ²²

Pitanja su upletena u ženinu priču i ona nikada nisu potpuno ista. Žena koja govori svoju životnu priču je važna, ona oblikuje i vodi razgovor, određuje dinamiku. Žena je subjekt, a njezina životna priča temeljni interes. Kroz nju mjerimo i prosuđujemo socijalizam kao političko ili historijsko vrijeme. Kako smo već naglasili, metodologija je za ovo istraživanje od velike važnosti. Cilj nije otkrivati nove podatke o životima žena i njihovim aktivnostima, nego se valja fokusirati na interaktivni odnos sugovornica, slušanjem, poštivanjem prostora privatnosti i integriteta žene s kojom razgovaramo, kao i nezadiranjem u područja koja ona želi ostaviti za sebe. Takvom metodom dobivamo osobnu stranu nekog događaja. U ovom smo istraživanju željeli izbjeći valoriziranje i ispitivanje povijesne točnosti sjećanja i/ili iskustava, jer nam traženje „jedne istine“ o socijalizmu nije bio cilj. Namjera je bila da životne priče žena, kao građa za istraživanje ženskog iskustva socijalističkog društva, omoguće u budućim istraživanjima uvid u značenje pojedinih događaja za žene i osjećaje koje žene imaju vezano uz te događaje, jer „klasični povijesni izvori više nam govore o onome što se dogodilo i kako se dogodilo nego kako su se ljudi osjećali u vezi s tim i što im je to značilo“ ²³.

Intervjuirane su žene iz različitih slojeva socijalističkog društva i svih stupnjeva obrazovanja pa s velikom sigurnošću možemo reći da imamo uzorak iz kojeg možemo prepoznati ključne točke oko kojih su se životi žena okupljali i u kojima su se prepoznavali. Intervjuiranje je provedeno od kraja 1998. do kraja 2000. godine. Intervjuirana je trideset i jedna žena. Intervjui su trajali od 90 do 180 minuta, a neki su razgovori vođeni tijekom više dana. Uz intervju u istraživanju je korištena i arhivska građa i to podaci iz arhive AFŽ-a, kao i njihova izdanja, iako istraživanje pokriva cijelo socijalističko razdoblje, a ne samo četrdesete i pedesete godine, kada je AFŽ djelovao ²⁴.

Tijekom istraživanja nametnula su se kao važna sljedeća pitanja: prvo - metodologija: kakvo je naše osobno iskustvo u realizaciji istraživanja; drugo - ženski identitet u socijalizmu: kakav je identitet žena i kako ga razotkrivamo kroz intervju; treće - socijalizam: ključni događaji u socijalizmu koji su izravno utjecali na živote žena.

Iako metoda *oral history* osigurava direktan rad žena sa ženama i o ženama kako bi se dao dignitet ženskom iskustvu i znanju, ipak su uočeni brojni nedostaci. U prvom redu to je neravnopravan odnos moći između sugovornice koja bilježi intervju i sugovornice koja ga daje, potreba poznavanja i osjetljivost za ženski način komuniciranja ²⁵, tu je i pitanje utjecaja zaboravljanja, subjektivnosti i

K. Minister: A Feminist Frame for the Oral History Interview'. U: S. Berger Gluck; D. Patai, ibid, str. 29.

25

samocenzure na oblikovanje priče, kao i utjecaj konteksta okruženja u kojem je žena odrasla, živjela i u kojem trenutno živi. Sugovornice su vrlo rijetko bile spremne svoju životnu priču iznijeti poput monologa, umjesto toga tražile su komunikaciju i dijalog, ponekad i potvrdu svojih razmišljanja ili pomoć u izboru riječi. Problem na koji smo naišli služeći se ovom metodom jest da ma kako mi uvje-ravali sebe, a i sugovornicu, da je ona subjekt, postojala je opasnost da se razgovor pretvori u tipski intervju koji vodimo mi, postavljajući pitanja. Naime, činjenica da smo živjeli u socijalističkom društvu i da raspolažemo različitim izvorima znanja o njemu daje nam moć da utječemo na tijek razgovora ili intervjuiranja. No, razgovor kao interakcija i kao proces nudio je niz prilika da se među sugovornicama razmjenjuje moć.

Drugi problem ove metode intervjuiranja je osjećaj nelagode da će žena - ako je samo pustimo da priča svoju priču, što je zahtjev metodologijskog konsenzusa - misliti kako je ne slušamo. Tu je i nelagoda da ćemo preskočiti ili propustiti neki važan događaj iz njezinog života, jer joj nismo postavili dodatna pitanja. Kao važno pitanje otvorilo se i pitanje cilja; je li nam važna samo ženska priča ili i ženski životi u socijalizmu, ženska genealogija. Žene iz ovog razdoblja, barem one rođene 20-ih i 30-ih godina, stavljaju na prvo mjesto potrebe svoje obitelji, djece i muža, majki, a tek na drugo mjesto stavljaju svoje različite odnose s prijateljicama ili prijateljima, karijeru. Kako smo to očekivali, u razgovorima smo pokušali otvoriti mogućnosti za alternativne priče i potaknuti žene da ih ispričaju.

Čitajući priče žena dolazimo do problema uvođenja žena u povijesne priče iz socijalizma. Postavila su se brojna pitanja: svijest žena o njihovom rodnom identitetu, trebamo li ostaviti isključivo žensku, autentičnu priču ili ćemo valorizirati priče žena stavljajući ih u kontekst vremena i prostora, te u kojoj ćemo ih mjeri staviti u kontekst vremena i prostora. Znali smo da se, ako se odlučimo na uvođenje ženske priče u političko i historijsko vrijeme, otvaraju nova pitanja: tko i što konstruira sjećanje na socijalizam, jesmo li svjesni autocenzure, možemo li govoriti o utjecaju ideologije ili govorimo o ideologijama. Priče žena stavili smo u kontekst vremena na način da socijalizam vrednujemo, procjenjujemo i prosuđujemo iz ženske priče, iz različitosti njezinih iskustava, a ne obratno. Problem s kojim smo se ovdje susreli je da kod nas, za razdoblje socijalizma, ne postoji jedan jedinstven instrumentarij kojim bi se povijesne činjenice i procesi interpretirali i u kojem bi određeni pojmovi iz razdoblja socijalizma imali jasno, ili barem približno jasno, značenje za sve stručnjak(in)je. I sjećanja sugovornica reflektiraju ove probleme.

Socijalizam se zauzimao za ukidanje razlika na tržištu rada, izjednačenost plaće muškaraca i žena za isti rad, podjele rada po spolu i uklanjanje razlika između "muških" i "ženskih" poslova, te participiranje u političkom i javnom životu.

Postoje li kvalitetni pomaci u takvoj promjeni ženskog položaja u društvu, možemo prosuditi na temelju odluka o izboru srednjih škola koje rade djevojke. Potaknute porukom koju im društvo raznim uredbama šalje te socijalizacijom u obitelji i školi, one pretežno odabiru medicinske, tekstilne, trgovačke, ugostiteljske, ekonomske, učiteljske ili odgajateljske škole. Primjerice, prema popisu stanovništva iz 1961. godine, djevojaka dobi do 19. godine najviše ima u medicinskim (75,22%), akušerskim (79,1%), učiteljskim (75,26%), ekonomskim (76,73%), odgajateljskim (100%),

Popis stanovništva 1961, 1971, knjiga II, Pismenost i školovanost, rezultati za socijalističke republike i demografske rejone, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (Savezni zavod za statistiku, Beograd), str. 28.

26

Ibid. str. 30.

27

Popis radnika udruženog rada 1986., Radnici po skupinama zanimanja i školskoj spremi, 31. 12. 1986, Socijalistička republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1988., str. 319., 321. - 322.; Popis radnika udruženog rada 1986., Radnici - žene po skupinama zanimanja i školskoj spremi, 31. 12. 1986, Socijalistička republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1988., str. 339. - 341.

28

D. Dijanić, I. Niemčić Pojmovnik ženskih biografija u socijalizmu'. U: D. Dijanić, M. Golubić Merunka; I. Niemčić; D. Stanić, op.cit str. 320.

29

White, Melissa (2000) Class and feminism. Routledge International Encyclopedia of Women, 1, Routledge: New York. Str. 185.

30

ugostiteljskim (52,27%) i tekstilnim (64,76%) školama, a puno su manje zastupljene u strojarским (2,09%), elektrotehničkim (5,14%) ili građevinskim (23,48%) školama²⁶. Ako taj trend odabira zanimanja pratimo na višem stupnju obrazovanja, dakle na fakultetima, vidjet ćemo da žena, odnosno djevojaka od 20 do 24 godine, osim na filozofskim fakultetima, na kojima postotak ostaje gotovo isti (78,01%), ima bitno manje na medicinskim (42,5%) i ekonomskim (37,66%) fakultetima, dok je odnos zastupljenosti djevojaka na elektrotehničkim (9,09%) ili strojarским fakultetima (4%) i dalje ostao mali²⁷. Takav je odabir profesija žene na tržištu rada smjestio u potplaćene ili podcijenjene sektore gospodarstva i društva: osnovna zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna skrb, uslužne djelatnosti. Sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća, kada su naše sugovornice bile na vrhuncu svoje profesionalne karijere, iz Popisa radnika udruženog rada za 1986. godinu možemo vidjeti da je liječnica opće medicine bilo 61,90%, liječnica specijalistica 42,36%, a među rukovodiocima zdravstvenih i drugih srodnih organizacija žene su zastupljene sa 45,13%.²⁸ I dok su na filozofskim fakultetima, učiteljskim i odgajateljskim školama učenice i studentice bile u većini, kada se radi o položajima s kojih se može utjecati na procese u odgoju i obrazovanju žene su podzastupljene; direktorica i upraviteljica škola je 23,75%, rukovoditeljica organizacija za odgoj i obrazovanje (osim škola) ima 48,66%, sveučilišnih profesorica 17,89%, a voditeljica znanstvenih i drugih istraživačkih organizacija 27,18%. Udio novinarki urednica, radnog mjesta važnog za oblikovanje javnog mnijenja, je 30,70%. Većina zaposlenih žena bile su službenice i radile u državnim službama: u pošti, u uredima ili kao učiteljice i odgojiteljice. Jedna je sugovornica bila umjetnica, pjevačica, koja se svojim kazališnim kostimima i večernjim haljinama kao radnom odjećom razlikovala od uniformiranosti ostalih žena službenica ili kućanica. No, s druge strane, životna priča naše pjevačice podudara se s ostalim pričama o "svemogućoj" ženi, ponajprije kao brižnoj majci, vrijednoj i poslušnoj radnici te dobroj ljubavnici.²⁹

UMJESTO ZAKLJUČKA

Socijalizam je ženama omogućio pravo političkog odlučivanja, pravo zarađivanja i zaposlenja, pravo na obrazovanje, jednako pred zakonom i, u usporedbi s predratnim i ratnim razdobljem, vidljivo je poboljšanje položaja žena. Istovremeno, socijalizam nije učinio mnogo na promjeni poimanja spolnih uloga u društvu, jer je polazio od pretpostavke da žene koje pripadaju istoj, radničkoj klasi imaju više zajedničkog kao radnice nego kao žene.³⁰ KPJ je u Kraljevini Jugoslaviji vodio borbu protiv feminističkih pokreta smatrajući da im je cilj razbijanje jedinstva radničke klase u borbi protiv kapitalizma.³¹ Iako se odnos prema feminističkom pokretu s vremenom promijenio, pa se 70-ih godina u materijalima sa savjetovanja o "Društvenom položaju žene i razvoju porodice u socijalističkom samoupravnom društvu" govori o potrebi upoznavanja s teorijom suvremenog feminističkog pokreta, ipak se feminizam i dalje karakterizira kao huškački, usmjeren na borbu protiv muškaraca i suprotan pokretu progresivnih žena koje "traže put svoje vlastite akcije na osnovi političkog, ekonomskog, kulturnog i svestranog razvoja svojih zemalja"³².

Sjećanja sugovornica daju intiman i osoban uvid u ženske živote, što je jedinstvena mogućnost da

*Hrvatski državni arhiv. Fond Konferencija
za društvenu aktivnost žena. Inv. br. 387 - 4,
10.10.1948.*

31

Knežević, n. d. Str. 251.

32

se preispitaju povijesna i ideološka pitanja kroz prizmu biografija žena svih društvenih slojeva i područja življenja.

Zato je temeljni zaključak da identitete žena moramo promatrati u suodnosu njihovih uloga s ulogama drugih društvenih subjekata, npr. u odnosu žena - muškarac/muž, radnica - radnik, kolegica - kolega, radnica - činovnica - profesorica, vjernica - ateistkinja, udana - neudana - razvedena, članica Partije ili pripadnica obitelji koja nije podupirala poredak. Prvenstvena zadaća žena bila je dati smisao svome životu, odrediti se u privatnoj i javnoj sferi. Hrabrost da izađu iz naučenih obrazaca ponašanja pokazale su žene opisujući svoja iznimna iskustva: nesloge u kući, borbe za sigurnost doma i obitelji, pravo političkog istupanja, iskustvo političkog zatvora.

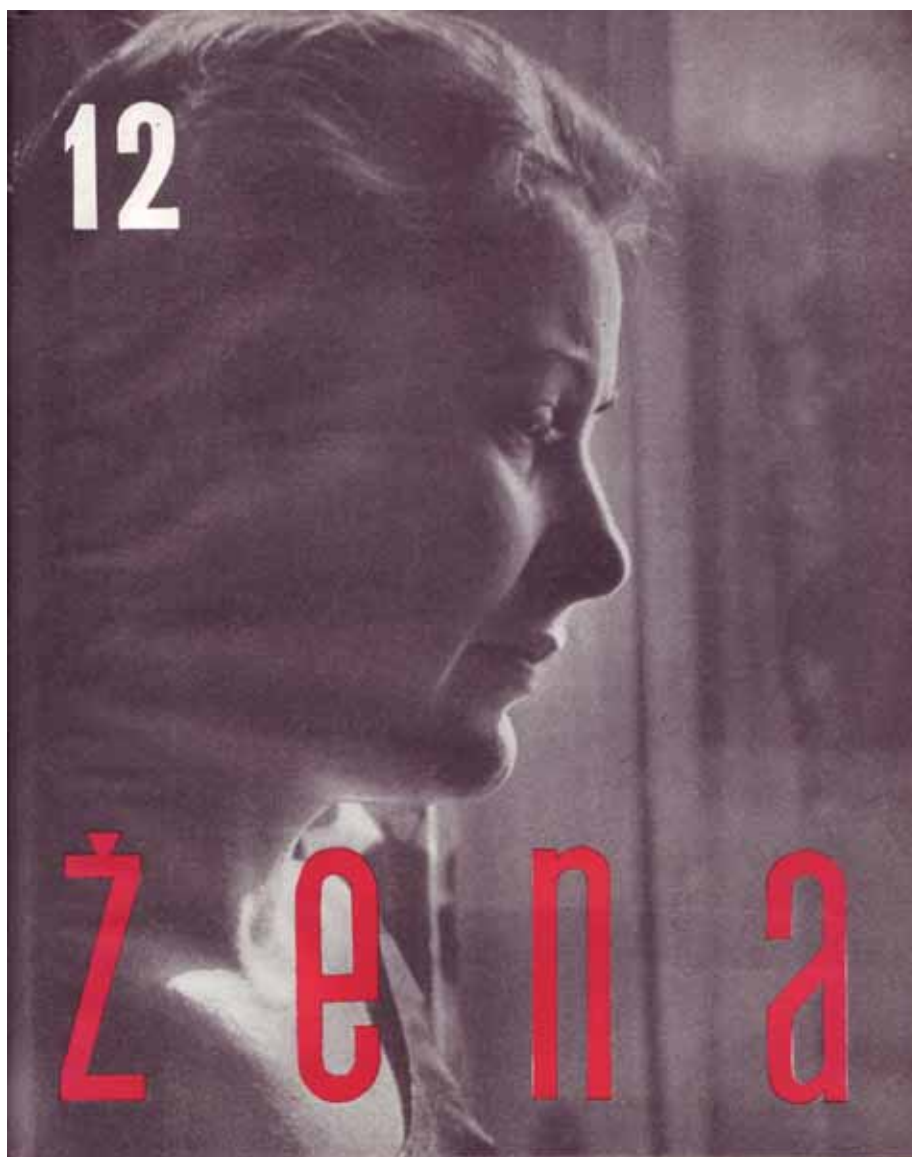
Te sposobne žene, koje nisu ograničile svoje djelovanje samo na skrb za vlastitu obitelj, u zreloj dobi rasterećene brigom za materijalno, otkrile su svoje skrivene kreativne sposobnosti i posvetile se novim aktivnostima. Razriješivši se obveza, neopterećene teretom emocionalnih, moralnih i materijalnih odnosa unutar vlastite obitelji, ali i većinom zadovoljne sretnim ishodima svojih životnih nastojanja, bez straha da će im se zamjeriti politička nekorektnost u dosluhu s feminističkim projektom, ove žene danas svoje osobno iskustvo i životno znanje integriraju u svijet "društveno priznatog" znanja.



Žena u borbi
BROJ 6







Žena, časopis za društvena i kulturna pitanja žena i porodice

BROJ 12

PRILOG: ODABRANA MIJESTA

*P*rilikom obrade intervjua i sakupljene građe korištena je kvalitativna analiza u granicama koje dopušta odabrana feministička metodologija. Pitanja koja su u istraživanju postavljena jesu: s čime su se žene identificirale, koji su ključni događaji u socijalizmu koji su izravno utjecali na živote žena, te kako su doživljavale socijalizam i svoju pripadnost na političkoj razini. Iz intervjua je vidljivo da žene uz socijalizam vežu lik Josipa Broza Tita i slavljenje Osmog marta, a čak su dvije sugovornice, obje rođene 1929. godine, imale iskustvo robije na Golom otoku zbog presude da su stale uz rezoluciju Informbiroa 1948. godine. Osobito važno mjesto egzistencijalne sigurnosti u životima žena zauzima zaposlenje.

BLAGDANI I KULTOVI

8. mart i ostali praznici

Od socijalističkih praznika koji su se slavili, najvažnije uspomene u životima naših sugovornica budi 8. mart, odnosno Dan žena. U Kopenhagenu je na II. svjetskoj konferenciji žena socijalistkinja 1910. godine ustanovljen 8. ožujak kao međunarodni praznik, Dan žena. Taj je datum izabran u znak sjećanja na krvave događaje iz 1909. godine, kada su čikaške radnice i radnici organizirali štrajkove i proteste sa zahtjevom povećanja nadnica i priznavanje općeg prava glasa. Danom žena kao simbolom borbe žena radnica međunarodni se proletarijat odužuje ženama za njihov doprinos u klasnoj borbi i izgradnji novog društva.³³ Dan žena slavio se pod parolama borbe za jednaka politička prava, jednake plaće, za jednaki rad, zaštitu trudnica, majki i djece, za osmosatno radno vrijeme, za izgradnju jaslica i vrtića, za veći broj žena u obrazovanju, proizvodnji i društvenom životu države.³⁴ No, s druge strane su sjećanja koje naše sugovornice vežu uz taj dan: cvijeće, bombonijere, proslave u poduzećima, sindikalni izleti. Žene su pitanju o Danu žena pristupale isključivo iskustveno, odnosno iz njihovih priča ne saznajemo ništa o povijesti i značenju toga dana, ali dotičemo individualno, osobno razmišljanje i različite doživljaje i događanja vezana uz taj praznik.

8. mart usko je povezan s poslom, odnosno radnim kolektivom i jedan je od pokazatelja društvenog/ muškog odnosa prema slavlju s jedne strane, te prema ženi s druge strane, a sjećanja naših sugovornica na taj dan vrlo su raznolika. Tako jedna sugovornica nema lijepih uspomena na taj dan, jer je od pijanog muža koji se vratio sa slavlja, umjesto cvijeća, dobila sedam pljusaka, po jednu za svaku godinu braka. Danas, ta ista žena koja je godinama preskakala taj dan u svom kalendaru, demonstrativno slavi Dan žena zato što se osjeća kao žena, kao žena koja nije majka, koja je sama, rastavljena i koja nije podržavana od društva.

Jeste li slavili Dan žena?

Ne, sad ga slavim, a onda nisam. Demonstrativno sada slavim Dan žena, jer sam na Dan žena doživjela nešto strašno. Dan žena uopće nije bio u onom smislu blagdan koji je trebao na jedan način slaviti afirmaciju žene, jel' tako. Ne, to je bilo sve malo i neukusno, a imala sam razloga da i ne

Cazi, Nada (1974) Društveni položaj žene. Kako slaviti naše praznike, 8. mart - međunarodni dan žena. Novinarsko-izdavačka ustanova (Pregled). Zagreb, str. 113.

33

Cazi, ibid, Str. 114.

34

slavim, jer sam od svog muža doživjela nešto strašno. Ne, bolje, to neću ni govoriti, nešto strašno, ali danas, danas slavim demonstrativno.

Možete li reći zašto?

Zato što danas osjećam da je žena, bez obzira na sve, žena je na jedan način, žena koja nije majka, da je sama, da je rastavljena, da nije podržavana od društva. Ja idem u crkvu, to mi je jedna velika životna snaga, baš sam to govorila, velim, ideš u crkvu, kad svećenik pozdravlja, kaže: "Draga braćo i sestre, dragi svećenici, drage časne sestre, dragi očevi, majko i djeco", a ja sam rekla svojoj prijateljici: "A gdje su stare frajle i raspuštenice?" Nemojte me onako čvrsto shvatiti, kao otpor, baš danas treba slaviti Dan žena, jel' vi mene razumijete. Jer velim to - a gdje su stare frajle i raspuštenice?

(*Daša M.*)

Neke pamte Dan žena po "stereotipnom organiziranju" te po dvostrukom poslu, jer se tada, uz svakodnevni posao na radnom mjestu i kod kuće, pripremala proslava, poslije koje su spremale sav nered, a bilo je i potrebno pobrinuti se za pripite muškarce.

Jeste li u tim komitetima i poslije slavili Dan žena?

Apsolutno, malo je stereotipno. Onda su uglavnom žene potegle da organiziraju nešto, muški su donijeli bombonijere i cvijeće, to je bila velika rijetkost, žene su to trebale organizirati, recimo kad je to bilo u kolektivu, žene su organizirale i kad je završila proslava i opet su žene morale to pospremati, a kod kuće je isto tako bilo. Trebalo je sve to pripremiti, djeca donesu cvijeće, muž donese cvijeće, slavi se, a žena to treba i pripremati. Držali su se referati, to se moram smijati, manje-više su svi počinjali s Rosom Luxemburg i njoj sličnima. Bilo je i izleta, uglavnom se financiralo iz tih fondova zajedničke potrošnje koji su bili pri sindikatu organizirani. Više nisam sigurna kako su se ti fondovi organizirali, je li poduzeće ili sindikat davao sredstva, ali iz tih fondova su se financirali izleti.

(*Jelka Č.*)

No, postoje i lijepa sjećanja na "dobre fešte s puno pjesme, cvijeća i dječjih poklona koje su sami napravili".

Osmi mart se drugačije slavio u različitim razdobljima socijalizma u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Kasnih '40-ih godina to je bio praznik koji je trebao angažirati ženu i dokazati njezinu ravnopravnost kroz razna osmomartovska natjecanja i uglavnom je to bio rad na izgradnji zemlje (opismenjivanje, radne akcije). S vremenom se odnos prema 8. martu mijenja i pristupa mu se kao međunarodnom prazniku koji slavi promijenjeni i poboljšani položaj zaposlene žene. Proslave 8. marta vezane su uz

svečane akademije o uspjesima koje je socijalizam ostvario na tom planu [jednaka plaća za isti rad, biračko pravo, pravo na obrazovanje]. Neke proslave 8. marta postaju tradicionalne, a jednu takvu od 1974. godine u koncertnoj dvorani *Vatroslav Lisinski* u Zagrebu organizira redakcija ženskog časopisa *Svijet*. To je bio veliki koncert posvećen ženama za koji su se dijelile besplatne ulaznice. Socijalistički poredak nije insistirao na tome da 8. mart ostane samo praznik zaposlenih žena, jer se Majčin dan (druga nedjelja svibnja), koji je vezan uz kršćansku tradiciju, nije slavio, tako da 8. mart postaje praznik svih žena i sve se češće, već od kasnih '60-ih, u javnosti i novinama pojavljuje kao službeni naziv toga dana i Majčin dan.

ŽENA I ZAPOSLENJE

Zaposlenje izvan obitelji za naše je sugovornice mjesto zadovoljstva, mjesto koje oslobađa, temelji i oslonac. Ono ženi donosi kruh u ruke, određenu ekonomsku sigurnost i raspolaganje zarađenim novcem. Ujedno ženu kao radnicu štiti i država, osiguravajući besplatnu zdravstvenu zaštitu za nju i njezinu djecu, roditelji dopust uz naknadu te novčanu naknadu u starosti, odnosno mirovinu.

Daša M., sugovornica koja je rođena u Gospiću 1928. godine, za svoj posao je rekla:

[.] meni je moj muž samo rekao da sam ja velika poštarica, a da nisam baš dobra žena. Neću ulaziti u detalje o mom braku, ali smetalo je to što sam ja dosta boravila u pošti, pošta apsorpira čovjeka ako hoćeš da ti sve bude u redu. Ja sam bila previše ponosna da bih ja dozvolila da meni ne bude sve u redu, znate, to je meni bio jedini oslonac, baza, gdje sam ja imala moralne snage da protuslovim i da nešto kažem. Nisam bila briljantna, ali mi se nije nikad moralo prigovarati.

Ovoj sugovornici je poslije II. svjetskog rata bio zabranjen nastavak školovanja, do tada je pohađala gimnaziju, imala je šesnaest godina kada je osuđena na 18 mjeseci zatvora i tri godine gubitka građanskih prava. Iako posao koji je radila "trideset pet godina i jedan mjesec" nije bio ispunjenje njezinog djevojačkog sna, a njezin otac je smatrao da je činovnički posao za ženu nešto najbjeđnije što žena može postići, sugovornici je zaposlenje i to što je dobro obavljala svoj posao davalo osjećaj građanske sigurnosti.

O poslu vrlo je sličnu priču ispričala i Jelka Č. (1926.), rođena u malom mjestu u Lici, no s roditeljima se s nepune četiri godine preselila u Slavoniju. Za svoju obitelj rekla je da je bila "poljoprivredna familija". Svoje roditelje pamti kao pametne ljude, pune razumijevanja, koji su joj svojim životnim stavovima najviše pomogli u tzv. kriznim trenucima. Rekla je kako joj je pomogao "mamin rezon i njeno gledanje na život, i na odnose prema ljudima, a otac naročito na tom političkom planu". Naime, kada je rodila dvoje djece i bila neodlučna treba li nastaviti raditi, majka joj je savjetovala da mora ostati neovisna, dobro se organizirati i nastaviti raditi. Jelka Č. je nastavila raditi, bila je uspješna i napravila je zavidnu političku karijeru. Bila je zastupnica u Saboru i članica Republičke izborne komisije 1974. godine. O svom poslu je rekla:

Ja sam stalno prelazila iz komiteta u komitet, u O. sam se udala, onda smo se vratili u Z., pa

u P. jer je moj muž išao tamo za direktora Poljoprivredne direkcije i ja sam išla s njim. Tako sam započinjala dva-tri puta ispočetka. S takve funkcije na kakvoj sam ja bila, došla sam u P. za običnog dispečera u jednu direkciju .. Ja sam išla tamo gdje je bilo posla. Ja sam išla za njim. Onda me tamo našao sekretar OK koji je u P. bio nešto, onda je on htio da se vratim natrag u politiku. Onda moj muž nije bio za to. Bio je ljubomoran pa nije dao da idem. Kad su mog muža premjestili u V., opet sam počela od dispečera i tu sam dosta brzo napredovala za sekretara poduzeća, tako, imala sam neku sreću. Nisam imala nikakvu vezu, a taj koji me zvao da se vratim u politiku, taj me zvao da se vratim k njemu, u komitet.[.] Imala sam sreću da sam dosta brzo ulazila u posao. I da nisam taj posao tako brzo savladala, ne bi me uzeli za sekretara. Tamo nismo imali nikakve veze. Njega su stalno selili, a ja stalno za njim. I ja sam onda prestala raditi. Žrtvovala sam svoju karijeru apsolutno, pa to ja kažem da sam svuda počela otpočetka: kad je G. bila mala, više nisam radila, a kad je B. imao četiri mjeseca, onda sam opet počela raditi u jednom poduzeću, opet kao dispečer. To su mi bili poznati poslovi, i opet sam tu dosta brzo napredovala, međutim, nije išlo: B. mi se razbolio, u ta dva-tri mjeseca, onda sam ja išla kući. Taj period, od pola godine, taj me direktor zvao na posao, ali ja nisam išla na posao, onda kad je mama moja bila jako za to da ja radim i poslala mi je sestru neka bude s djecom, a da ja idem raditi. Onda sam ja išla u općinu raditi i opet sam išla za referenta. Znači, to je bio već treći početak.

Donekle drugačije iskustvo imala je Hana K., rođena 1922. godine u Požegi, a živjela je u Sarajevu. Ona se 1940. godine udala i prekinula osnovno školovanje, a zatim otišla u partizane. Tek 1945. godine uspjela je završiti osmi razred, a 1952. gimnaziju i upisati književnost na Filozofskom fakultetu. Iako je ostvarila karijeru profesorice na fakultetu, književnost nije bio njezin prvi izbor. Kolebala se između kemije, prava i književnosti. Od kemije je odustala jer je kemija zahtijevala vježbe, a ona, budući je imala dijete, toliko vremena nije mogla izdvojiti, tako da je književnost upisala donekle na nagovor profesorice koja joj je rekla da je "ona baš za književnost". Svojim poslom i profesionalnom karijerom zadovoljna je jer je uspjela realizirati sve svoje planove:

Iako s jako velikim zakašnjenjem, jer sam završila fakultet sa 36 godina, ali sam još stigla da postanem, bila sam naravno među najstarijim asistentima, i da budem asistent, i da budem redovni profesor, i da 12 godina budem redovni profesor, tako da, kad bih se ponovno rodila, opet bih. Jako sam bila zadovoljna, radila sam ja prije toga koješta, jer sam se ja '52-e tek upisala i prije toga sam radila kao činovnik i što ja znam, upravitelj doma i svašta nešto, međutim, kad sam se našla na toj grupi, na tom Fakultetu, onda sam rekla, e sad si baš tu gdje treš biti. I vrlo sam zadovoljna.[.] prvo sam doktorirala. Ja sam '58-e izabrana za asistenta i onda sam '62-e doktorirala. A u međuvremenu sam rodila sina, drugo dijete. I meni je onda bilo 40 godina.[.] bila sam birana za docenta, onda sam za četiri godine bila izabrana za vanrednog pa za redovnog [profesora].

Odnose na fakultetu je opisala:

O podršci se ne može nikakvoj govoriti na fakultetu. Znae šta vam je podrška, podrška vam je

kad vi znate sami da se izborite, a ja sam znala, ja udaram, ne kažem, nitko nije bio oduševljen da bude žena, ali ja sam tako odgovarala da nije smio nitko zagristi protiv mene. Naravno, pokušaja je bilo, ali to bi bilo i da nisam žena, da se razumijemo, jer fakultet je takva sredina. Tu je mjesta malo, a kandidata puno, i morate se probiti, kak i ako niste žena. Ali pošto sam ja takva kakva jesam, onda su malo i zazirali. Imala sam problema sa svojim šefom, ali ne po žensko-muškoj liniji, mada mi je i to bilo rečeno, ali ja sam to jednostavno odbijala, nisam to dopuštala i kad me nije prolazilo.

O odnosu supruga prema njezinom poslu i karijeri rekla je da nije imala problema kada je odlučila završiti osmi razred, ali da mu nije bilo drago kada je odlučila krenuti na fakultet. Situacija se kasnije potpuno promijenila i ona je dobila njegovu potpunu podršku:

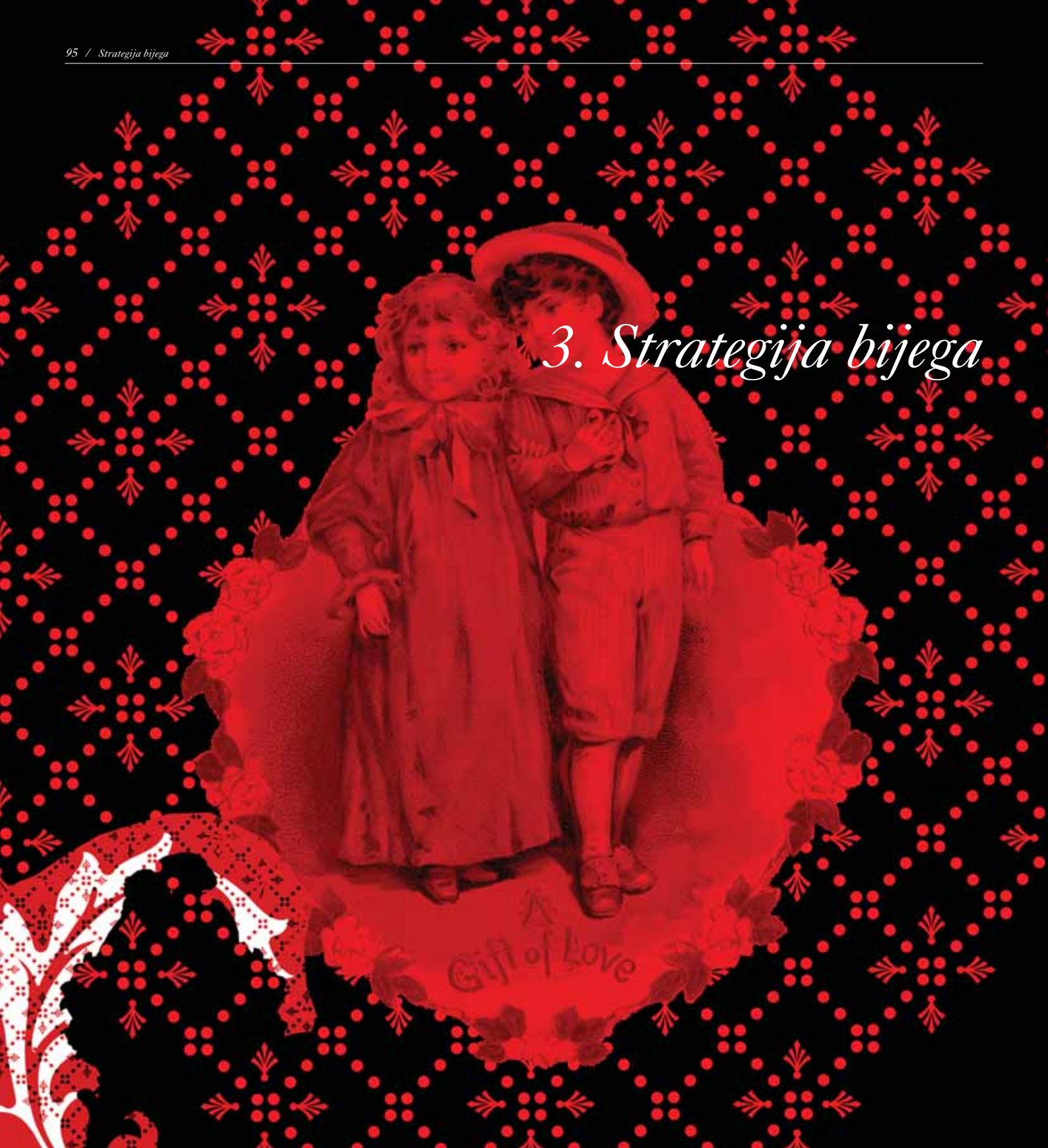
Sad ću vam reći, on je kasnije kad sam ja već studirala, to jako prihvatio i sasvim mu je bilo drago i podržavao me. Taj sam doktorat puno lakše uradila zato što me on podržavao, on me je jako podržavao. [...] On je bio direktor, a pred kraj potpredsjednik sindikata u Sarajevu, tako da se mi nismo sukobljavali u profesionalnom smislu, nit' je tu bilo nekakvog natjecanja u profesionalnom smislu, i on je to prihvatio. [...] Nisam imala ni pogodnosti, ali nisam imala ni problema. Ali, onoliko problema koliko ih ima svaka žena koja radi i ima porodicu, to znači držite vi kućnu pomoćnicu, pa onda ostanete bez nje, pa onda sjedite i pišete, primjerice radnju, a lijevom rukom miješate grah, no dobro. To je samo dokaz da su žene sposobnije od muškaraca.

Zamjetnu razliku u iskazu o osjećaju vlastite vrijednosti i ekonomske neovisnosti - koji proizlazi iz zaposlenja, tj. prava koja se zaposlenjem stječu: redovita primanja, socijalno osiguranje, stan - nalazimo kod Marije M. [1929], rođene u Kanfanaru. Razlog ovako zamjetne razlike u iskazu objašnjavamo činjenicom da ova sugovornica nije bila u radnom odnosu. Marija M. je tijekom razgovora često govorila kako je "delala odvajk", kao djevojčica morala je prekinuti školovanje nakon očeve smrti da bi pomagala majci u izdržavanju obitelji. Zbog toga nije uspjela ostvariti svoju želju da postane učiteljica u školi, "maestra". Kada se udala, iako nije bila u stalnom radnom odnosu, upotpunjavala je kućni budžet povremenim radom ili odlascima u Italiju, gdje je radila kao pomoćnica u talijanskim obiteljima. Muž nije bio svjestan važnosti njezina doprinosa egzistencijalnoj sigurnosti obitelji. Marija je osjećala kako je njezina obaveza kao prave i dobre domaćice bila da prihodima koje joj muž donese učini maksimum; da na stolu ima dovoljno hrane i da djeca budu lijepo odjevena kako bi se muž u nedjeljnoj šetnji mogao njima pohvaliti.

(.) Jer on je sam rekao: 'Ja radim'. A to što sam ja radila po cijele dane u kući, spremala i šivala, i privredivala, to se manje gledalo, nekako je ipak pojam novca dijelio ljude. Jedno vrijeme ga nije baš bilo puno.

Iz intervju je vidljivo da su žene zaposlenjem ne samo osigurale veću slobodu u donošenju osobnih odluka, zbog vlastite ekonomske neovisnosti, nego su u bitnoj mjeri svoje partnere razriješile isključive odgovornosti za egzistencijalnu sigurnost bračne zajednice i/ili obitelji, i to ne uvijek na vlastitu korist.

3. *Strategija bijega*



*Kristina
Restović:
O prstenima,
zaručničkim
i vjenčanim*



1.

Prsten je, najčešće metalni, kolutić na prstu ruke, nakit od pretpovijesnog doba.



2.

Znak povezanosti prvotno su bili lanci i narukvice. S vremenom je tu ulogu preuzeo simbolični prsten. Povijest govori da prvi nađeni prsteni potječu iz brončanog doba, a priča kaže da je prvi prsten na ruci nosio Prometej, kako bi, iako oslobođen, ostao zauvijek vezan sa stijenama Kavkaza.



3.

"Po legendi, prva upotreba prstena u vezi je s kavkaskim stijenama, kao posljedica nesretne interpretacije priče o Prometejevim lancima: jer tradicija nam kazuje da je on komadić te stijene umetnuo u željezo i nosio ga na prstu; tako je nastao prvi prsten i prvi poznati nakit."¹

Plinije Stariji, Book XXXVII The Natural History Of Precious Stones (chap. 1. The First Use Of Precious Stones), na: www.perseus.tufts.edu

1



4.

Taj ukras prsta, obično izrađen od plemenitih metala i dragog kamenja, nosi i simbolička značenja; postoje zaručnički, vjenčani, vladarski, biskupski ili pečatni prsten.²

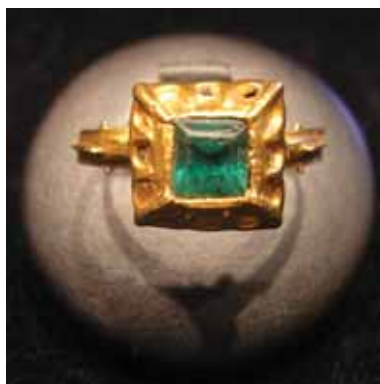
Definicija iz Leksikona JLZ-a, Zagreb, 1974, str. 563.

2



5.

Nesvjesni pogled na prstenjak lijeve ruke sugovornice ili sugovornika jest traženje odgovora na pitanje statusa njezina ili njegova srca; je li slobodno, ili vezano, ili je obećano žensko srce. Odgovor je poslan šutke. Pa i kada bježi i vješa se na ostalih devet prstiju ruku, kada je samo izraz taštine, statusno ogledalo, neka topla skromna uspomena ili je nataknut lagano, bez primisli, neopterećen iščitavanjem, prsten nosi u sebi potencijalne poruke.



6.

"Svrha zaručničkog i vjenčanog prstenja jest ta da označava i prenosi duboke osjećaje vječne ljubavi, vječne sreće, vječnog povjerenja i vječne povezanosti. Ustvari, ti prsteni znače vječnost između darovatelja i primatelja. Prsten je, naravno, potpuni krug, bez prekida, bez kraja i bez početka, što znači da on stalno traje, da je vječan."³⁴



7.

Vena amoris na latinskom je doslovno "vena ljubavi", a u raznim izvorima spominju se i arterija i živac.⁴ Tradicija je stvorila vjerovanje kako *vena amoris* izravno povezuje srce s četvrtim prstom lijeve ruke, pa se tako i zaručnički i vjenčani prsten nose na njemu.

Reno Charlton "Jewelrybox",
na: www.jewelryonline.com

Na: en.wikipedia.org/wiki/Vena_amoris; arteriji i živcu, na: www.seiyaku.com/customs/rings.html



8.

U Starom Egiptu Sunce i Mjesec štovali su se kao bogovi. Prsten je bio simbol tih bogova, koji su se odnosili i na dom i srce. Beskrajni krug prstena prikazivao je vječnu prirodu povezanosti, dok je praznina u sredini prstena označavala otvor prema svemu nepoznatom.



9.

Ovu tradiciju kasnije su preuzeli Grci, budući je Aleksandar Veliki osvojio Egipat. Prsteni su se uglavnom izrađivali od kože, kosti ili slonovače, no i od metala. U Starom Rimu upotreba metalnih prstena postupno je istisnula druge materijale, no najčešće se upotrebljavalo željezo. Srebrni i zlatni prsteni poklanjali su se u rijetkim prilikama, kao dokaz povjerenja koje muž ima u svoju suprugu u vezi njegova dragocjenog vlasništva.



10.

Grci su začetnici tradicije zaručničkog prstena. Kao simbol ljubavi poklanjao se prije vjenčanja, no često se poklanjao i kao izraz dubokog prijateljstva. Rimljani, s druge strane, nisu imali tako sentimentalni pristup. Rana verzija njihova zaručničkog prstena imala je ugravirane ključeve koji su simbolizirali pravo žene na pola imetka nakon stupanja u brak. Sentimentalnije objašnjenje jest kako simboliziraju ključeve suprugova srca.



11.

Vjenčano prstenje potječe iz Starog Egipta. Nosilo se, prema tradiciji *venae amoris*, na četvrtom prstu lijeve ruke. Stari Rimljani slagali su se s Egipćanima o značenju vjenčanog prstenja i načinu na koji se nosio, no poklanjali su ga više kao znak posjedovanja, nego znak ljubavi. Rimljanin je, poklanjajući prsten supruzi, polagao na nju pravo.



12.

Kada govorimo o tradicionalnom zaručničkom i vjenčanom prstenju u Dalmaciji, zaista možemo govoriti o tradiciji cijelog Mediterana. Zbog karakteristika zlata kao materijala, ljepota i savršenost njegove obrade nije se previše mijenjala od starih vremena. Također, oblikovanje i upotreba ukrasa, kamenja i simbola (srca, spojenih ruku, forme zmije, ljudskog portreta, cvijeta itd) zaista slijedi tradiciju iz doba starih civilizacija.



13.

Tipičan zaručnički prsten, veru s gravurom spojenih ruku iz 19. stoljeća, u Dalmaciji poznatu kao *biša*, nalazimo u vrlo sličnoj formi u tradicionalnom nakitu juga Italije iz istog razdoblja, ali i kao prelijepo izveden zaručnički prsten u Starom Rimu. To je stoga što su tehnike obrade zlata već tada bile dovedene do visoke zanatske i umjetničke razine.



14.

Kićenje prstiju ruku sastavni je dio nakita na Jadranskoj obali, njenom zaleđu i otocima.⁵ Imućni mladi Konavljani u 19. stoljeću darivao bi svoju djevojku, vjericu, dva puta. Prvo darivanje djevojka je primala prilikom zaruka, takozvanog malog obilježja, gdje su se u propisanom nakitu nalazila i četiri prstena. Drugo darivanje obavljalo se neposredno uoči odlaska na crkveno vjenčanje i prigodom tog 'velikog obilježja' zaručnik je poklanjao svojoj zaručnici propisani nakit i dragocjene predmete, uz ostalo i sedam do četrnaest prstena.



15.

Prstenje je gotovo uvijek izrađeno od zlata - tehnikama lijevanja, granulacije, filigrana i iskucavanja te njihovim kombinacijama. Obično je izrađeno od 14-karatnog zlata, filigranski radovi od 18-karatnog zlata zbog veće podatnosti materijala, a katkad je i pozlaćeno kako bi postiglo toplu boju čistog 24-karatnog zlata. Najčešće je bilo ukrašeno ulaganjem fasetiranog prozirnog stakla u raznim bojama, ili prozirnog fasetiranog stakla podloženog folijama u boji. Ukrašavalo se i gemama, uglavnom od poludragog kamena karneola, koraljima i koraljnim kameama, biserima (češće na obali i otocima nego u zaleđu), žutim topazima i dijamantima.



16.

Najrasprostranjeniji nazivi za zaručničko prstenje jesu *vera* i *biša*. Oblikovani su ili u formi spiralno savijene zmije, skamenom na zmijinoj glavi; kao ukršteni prsti dviju šaka ili dvije isprepletene ruke, ili ukrašeni većom granuliranom pločicom. Rašireno je i prstenje s dekorativnom pločicom na kojoj je tehnikom kalupa ili graviranja načinjen lik sveca ili su prikazani simboli Rimokatoličke crkve. Ova vrsta prstena poznata je pod nazivom *pločaš*.



17.

Literatura navodi kako su, među svim prstenima, najzanimljiviji oni ukrašeni gemom. Gema je, kazali smo, najčešće karneol u kojem su udubljeni figuralni i, rjeđe, ornamentalni motivi. Njihovo postojanje na ovom području na izvjestan način prepričava istu priču o povijesti prstena. Geme potječu iz trećeg tisućljeća stare ere i širile su se iz Egipta na Kretu i u Grčku. Puni procvat imaju u vrijeme Rimskog Carstva. Nije sa sigurnošću utvrđeno jesu li geme na našem prstenju iz rimskog razdoblja, ili potječu iz doba renesanse ili klasicizma. Sigurno je jedino da se u hrvatskom narodnom nakitu gemama ukrašavalo samo prstenje.



18.

Vjenčano prstenje u većini slučajeva nije ukrašeno kamenjem, a rijetko je ukrašeno gravurom. Obično je to glatki obli zlatni prsten u paru, koji može varirati u debljini i pokatkad na unutrašnjoj strani ima ugravirana imena, datume ili poruke, skrivene od ostalih očiju.



19.

Možemo zaključiti kako u prošlosti zaručnički prsten često nije bio samo jedan običaj, što je danas, nego je zaručnik darivao svoju zaručnicu, a kasnije i kao suprugu, propisanim predmetima nakita, no prsten nije izgubio svoju simboličku ulogu zaručničkog prstena. Vjenčani prsten svojim značenjem isključuje bilo kakvo pitanje njegova statusa.



20.

Na fotografijama se nalaze prsteni s dalmatinskih prostora, neki iz 16. stoljeća, no većina ih potječe iz 19. i prve polovice 20. stoljeća. Rade se i danas, slabašno odolijevajući zlatarskoj industriji masovne proizvodnje.



21.

"I na kraju, kad se govori o kićenju ruku, a pritom se misli samo na prstenje, dosljedno našoj na-rodnoj tradiciji, prsten je mnogo češće resio žensku negoli mušku ruku."⁶

Ibid.



*Nomatkinje, iseljenice,
povratnice: Renata Poljak,
Tanja Ravlić-Čelić, Sol
Aramendi, Lala Raščić,
Neli Ružić i Sandra Sterle
(okrugli stol), moderatorica
Ana Peraica*

Na okruglom stolu koji je održan 23. siječnja 2007. u Staroj gradskoj vijećnici, sudjelovalo je pet od sedam umjetnica izložbe Nomatkinje, iseljenice i povratnice



Okrugli stol Nomatkinje (24. siječanj, 2007, Stara gradska vijećnica), slijeva nadesno: Renata Poljak, Tanja Ravlić-Čelić, Sol Aramendi, Neli Ružić, Ana Peraica i Sandra Sterle (fotografija: Toni Meštrović)

Ana Peraica: Tema je večerašnjeg okruglog stola dijaspora i, osim umjetnica na ovoj izložbi koje su - kao što je već mnogo puta rečeno - veći dio svog života provele u inozemstvu, s nama je i Sol Aramendi, argentinska umjetnica koja živi u New Yorku i ondje se, u dva centra, bavi iseljenicima kojima pokušava pomoći da se adaptiraju.

Dvije teme koje će nama biti vrlo zanimljive jesu: intelektualno i radno iseljništvo - koje je povijesno poznato i u Dalmaciji, iz 19. stoljeća kad su se zbila velika iseljavanja u Argentinu, Čile itd, te nova generacija iseljenika - profiliranih znanstvenika čiji odlazak nazivamo „odljevom mozгова“. Zašto se to događa, i zašto se to događa u umjetnosti? Je li umjetnost izvorno bila sam teren nomada jer, kao što znamo, biografije umjetnika još kroz 19. i početkom 20. stoljeća pune su seljakanja, međutim, sam fenomen umjetnika nomada nije obrađivan.

Žene u iseljništvu postale su fenomen 90-ih, zbog brojnih razloga o kojima ćemo večeras također raspravljati, kao i o iskustvima te o životu umjetnica u raznim sredinama: o tome kako su se prilagodile posve novim okolinama, učile strani jezik, upoznavale nove kulture i običaje, te jesu li se - uključujući se u život u drugim državama - susretale s određenim nemogućnostima ili preprekama.

Na početku bih dala riječ našoj 'najduljoj emigrantici' Sandri Sterle, jer nekako mi se ovaj zadnji rad čini jako blizak njezinoj točki povratka i videa "Round-Around", pa bih je zamolila da nam ukratko ispriča kako je rad nastao i kakve to ima uopće veze s promišljanjem identiteta, na koji se način definira jedna 'točka vrtnje'...

Sandra Sterle: Budući da je namjera moga rada da govori sam za sebe, možda bi bilo zanimljivo da opišem okolnosti u kojima je nastao. Ne znam jeste li svi prošli cijelu izložbu, moja je videoinstalacija na prvom katu, a nazvala sam je "Round-Around". Zapravo je nastala kao moj performans - trčim oko stabla odjevena u nošnju, ustvari ne u pravu narodnu nošnju, nego u svakodnevnu odjeću otočke žene. Rad je nastao 1996, a montiran je 1997. u sljedećim okolnostima: naime, nakon dosta godina izbjivanja i odmaka od rodnoga kraja, stjecajem okolnosti došla sam na jedan workshop, tj. umjetničku radionicu koju je vodila moja tadašnja profesorica Nan Hoover. Zadatak je bio da se u tri dana nekako snademo i napravimo red u tom pejzažu. To je, dakle, bio jedan školski zadatak, a kako sam ja tada studirala na Akademiji u Düsseldorfu, na Odsjeku za film i video, to je za mene bio veliki izazov. Do tog trenutka nisam htjela raditi ama baš ništa vezano uz vlastiti identitet, uz neko područje odakle dolazim, zapravo me to nije zanimalo, a to uočavam i danas kod svojih studenata i mlađih ljudi - shvaćam da i njih na sličan način uvijek privlači nešto drugo. Primjerice, nedavno sam imala priliku raditi na projektu jednog studenta koji mi je rekao: "Pa ne mogu ja u Splitu naći nikakvu lokaciju, znate, profesorice, meni bi više odgovarao neki

kafić, nešto kao u Amsterdamu.” A ja sam mu na to odgovorila da on živi u Splitu i da mu je cijeli rad zasnovan na onome što svakodnevno vidi; a to što u glavi zamišlja neka suluda osvjetljenja, nešto što mu je potrebno, također vrijedi, to je normalno razmišljanje i takve kreativne impulse treba vrednovati, no ipak - negdje treba uspostaviti kontakt s onim što je neposredno oko nas. A meni se to u ovom radu dogodilo poput soka, jer sam tri dana odbijala bilo što raditi u tom ambijentu i zapravo sam gledala strance, Islandane ili Nijemce, kako se zanose idejama da će snimiti nešto jako autentično. I potom sam shvatila da ja se ne moram truditi napraviti ništa autentično, jer će bilo što što napravim u tom nazovu povratku doma biti autentično, to sam ja - na neki način. Nisam se morala ni truditi da se presvučem u staru baku - i to sam, ustvari, na neki način ja. Cijeli taj radni proces zapravo me veoma veselio i od tog trenutka, od te 1996. godine, počela sam se intenzivnije baviti temama kao što su identitet i vezanost uza zavičaj, sa svim pozitivnim i negativnim stranama, odnos globalno-lokalno, jezik, kuća., dakle temama o kojima u ovom projektu uglavnom i razgovaramo.

Ana Peraica: Recimo sad nešto upravo o tom odlasku-povratku, o načinu na koji se vide stvari. Jučer je Renata spominjala problem prihvaćanja nakon povratka u domovinu. Zapravo, htjela bih pitati Tanju, koja je napravila etnološko-dokumentarnu studiju o svojoj baki, koja je razlika bila između viđenja tog terena odavde, i kasnije - nakon iseljenja u Italiju pa u Njemačku?

Tanja Ravlić: Mislim da me moja baba i područje iz kojeg ona dolazi, Drniš, prije odlaska u inozemstvo - na studij u Rim, kao osamnaestogodišnjakinju nisu baš zanimali s aspekta dokumentacije, zaključivanja, može se reći umjetničkih zapisa. Iako sam do 18. godine često zapisivala svoje dojmove o ritualu koji se ponavljao svake nedjelje, kad bih joj s obitelji odlazila u posjet, što mi se usjeklo u podsvijesti. Odlazak u inozemstvo za mene je značio odmak od tog područja, jer i Split mi je tada bio premalen grad, htjela sam što više vidjeti, naučiti, upoznati ljude, najviše na polju umjetnosti, ali također i života. Kad sam se vraćala kući s putovanja, sa studija, počela sam uviđati koliko mi, zapravo, znače moja baba, naš odnos, naši razgovori. Zapravo, ta dva kontrasta postajala su mi sve zanimljivija: s jedne strane osamljenički život na selu - jer moj je djed umro prije 15 godina i baba je ondje ostala sama s još tri žene, a s druge strane urbani život koji sam ja živjela isprva u Rimu, a kasnije i u Berlinu. Što sam dulje živjela u inozemstvu, to me više zanimalo njezin život, taj minimalizam. Uglavnom, pet godina odlazila sam na selo i snimala. Taj rad, posljednji dokumentarac koji je izložen ovdje, pod nazivom "Hinterland" ("Zaleđe"), moj je master rad na poslijediplomskom studiju u Berlinu koji se sastoji od dvije vrste zapisa: četverogodišnjeg rada s mojom babom - snimki i intervjua, te suradnje s Konzervatorskim odjelom Ministarstva kulture u Splitu, preko kojega sam putovala po Zagori i snimala običaje tih ljudi.

Ana Peraica: Ima neka logika kojom to sve teče. Porazgovarajmo sad malo o toj temi - o povratku, jer jedno je pitanje na koji se način vidi dom, a drugo dugotrajno ili stalno preseljenje. Stoga, Renata i Lala, recite vas dvije ponešto o tome, s obzirom na to da ste živjele u više država, selile se iz jedne u drugu. Koliko toga se promijeni i je li moguća prilagodba, na koji se način događa, što se mijenja pri čestim selidbama iz jedne sredine u drugu, i mijenja li se uopće išta. Jesu li to uvijek ista umjetnička društva, je li već taj cijeli svijet intelektualnih, umjetničkih nomada, zapravo, stvorio kanale kojima se prolazi pa ta prilagodba više nije potrebna?

Renata Poljak: Ja sam dosta razmišljala o tome, jer sam se često selila, i u nekim gradovima to uopće nije bio problem. U Amsterdamu mi je, recimo, bilo izvrsno, ondje postoji određeni broj ljudi koji neprekidno dolaze-odlaze i zato grad ima neku otvorenost i nije nikakav problem ako u određenom trenutku nekoga nema, već će se vratiti, a ta su prijateljstva vrlo dugotrajna. S druge pak strane, ponešto je drukčije u Berlinu i u Beču, gdje sam također živjela dvije godine, ili u Nici, gdje sam bila četiri, no u principu mogu reći da je taj nomadski umjetnički svijet, po onome kako sam ga ja doživjela i iskusila, veoma protočan i normalan. Dakle, tu uopće nema razgovora o tome gdje tko živi, zašto baš tu živi, koliko dugo i odakle točno dolazi. To se s takvim ljudima sve svede na prve tri sekunde razgovora koji potom automatski skreće u jednu dublju, intenzivniju komunikaciju koja je na potpuno drugoj razini i nema nikakve veze s nečijim backgroundom, porijeklom. Razgovor jednostavno teče, događaju se veoma duboka prijateljstva, bez obzira na to što izgledaju površna. S prijateljicama i prijateljima koje sam upoznala u raznim gradovima u kojima sam živjela i dalje održavam vezu preko e-maila, a s nekima od njih kad-tad ću se susresti kad budemo sudjelovali na istim izložbama u Europi. Svi smo slična generacija i puno kontaktiramo, tako da nomadizam za mene uopće nije problematičan u tom smislu.

Lala Raščić: Potpuno se slažem s tobom, taj nomadizam nije nimalo traumatičan, mnogo je traumatičniji povratak.

Neli Ružić: Čini mi se zanimljivim upravo ovo što je Lala rekla - da je najveći šok, zapravo, povratak. I oni koji su otišli, kao ja, i koji se još uvijek ne kane vratiti, imaju sasvim drugačiji status nego povratnici i nomadi. Njihova je priča sasvim drugačija i tu je, zapravo, zanimljiva ta vrsta kontrapunktualnosti, kako si ti to jedanput nazvala, Ana. Jednostavno, imaš dvije kulture, tj. stalni kontakt s različitim kulturama, a ovdje postoje nekakve usporedne točke - što je potpuno pogrešno. Mislim da je komparacija uvijek katastrofalna, jer uspoređujući dvije kulture, ili bilo što drugo, zapravo dobivamo deformirane predodžbe o njima. Stoga sam ja naučila ne uspoređivati i to mi se čini jako važnim za preživljavanje, za određenu vrstu življenja - poput rekonstrukcije

nekog cyborga. Mislim da i ti, Sandra, vrlo dobro znaš na što mislim, i ti si imala taj dvostruki život. Zanimljiva je ta rekonstrukcija jer ne dolaze svi dijelovi odjednom, nego polako i, naravno, biće se potpuno konstruirati.

Lala Raščić: Nadovezala bih se na Renatine riječi o umjetničkom nomadizmu. Dakle, umjetnici koji putuju i izlažu zajedno po raznim metropolama, to je opće mjesto - oni se sreću po svijetu i pritom ne doživljavaju nikakvu traumu. Ali, iz vlastitog iskustva mogu reći da su emigracije, povratak i izbjeglištvo itekako traumatični događaji. Mislim da to ima puno više veze s onim o čemu je Sol pričala - kako je biti član jedne imigrantske skupine u New Yorku, ili biti izbjeglica. Je li itko od ovdje prisutnih bio izbjeglica, imao izbjeglički status? Nije...

Ana Peraica: Vjerojatno je razlog u odlasku, bilo podsvjesno ili racionalno. Jednostavno, čovjek nije zadovoljan životom na određenom području, ali čim ode negdje drugdje, odmah na to gleda drugačije. I onda je veliki problem - povratak.

Sandra Sterle: Čini mi se da bi možda bilo fer priznati da, osim što mi sami počinjemo dublje razmišljati o našem osobnom identitetu, to je nešto što nas neminovno drugi pitaju. Dakle, to pitanje ne dolazi samo od nas samih, nego često biva i izvana upućeno, i to toliko često da na kraju shvatiš kako, ako se ne pozabaviš ponajprije tim pitanjem, nećeš moći ni na koji način uspostaviti svoj identitet u novoj kulturi. Meni je osobno najfascinantnija u cijeloj toj priči bila činjenica da sam, kao i većina vas, rasla u okruženju prožetom idejom, možda iluzornom, kozmopolitizma. Odnosno, uvijek sam živjela s uvjerenjem da nije bitno u kojoj državi živim, jer se osjećam građaninom svijeta, da ću se na neki se način brzo prilagođavati kulturama, dosta brzo učiti jezike. No, poslije me dotukla spoznaja da to i nije baš tako, a nije tako zato što je otkrivanje neke nove kulture puno kompleksnije i dugotrajnije nego što sam ja to prije zamišljala. Jer, razmišljajući na taj način, mnogo sam vremena provela učeći strane jezike i vjerujući da ću, u trenutku kad budem baratala osnovama nekog stranog jezika, automatski prodrijeti u bit tuđe kulture, odnosno da ću najnormalnije razmjenjivati činjenice i jedne i druge kulture. Međutim, to je mnogo zamršenije. Naravno, to je i igra moći, koliko je koja država jaka na globalnom planu. Jer, predstavnici snažnih kultura uvijek se osjećaju dominantnima. Primjerice, studirala sam s grupama ljudi u kojima su neki, naravno, bili iz bogatije, sretnije kulture, a mi smo u devedesetima, kad se to događalo, dolazili iz jedne nesretne kulture i zapravo je to cijelo vrijeme utjecalo na sve što smo radili. Naravno, situacija se do danas donekle promijenila, svima nam je lakše, ali još uvijek postoji ta nesretna činjenica da nismo u globalnom toku Europske unije, da nam je Europa fizički tako blizu, ali naši mladi ljudi i dalje imaju problema sa stipendijama, s odlascima u inozemstvo itd.

Ana Peraica: Taj mobilitet o kojemu govorimo, zapravo, nije toliko karakterističan za ovo područje, naša je kultura vrlo statična, sjedilačka, pa odlasci uvijek potaknu nekakve poluizmišljene priče o tome kako je netko otišao zauvijek, recimo - prositi u Čile, ajme drama i tragedija. Također, imala sam iskustvo s ljudima, nazovimo ih 'malo siromašnijim bijelcima', iz Istočne Europe ili postkomunističkih država, koji su se jako brzo udomljavali, međusobno zbližavali i kućili zajedno po nekakvoj 'socijalističkoj liniji', dok pripadnici drugih, bogatijih kultura, koji su se često selili, nisu mogli stvoriti takve male enklave. Premda, te enklave mogu istodobno biti i opasne, ako su nacionalno utemeljene pa te uvlače u svoje političke diskurse. Ne znam je li tko to doživio, pogotovo u Nizozemskoj koja ima diskurs Haškog suda, ili u Njemačkoj, gdje gastarbajteri stvaraju nacionalne enklave.

Tanja Ravlić: Gastarbajteri su išli onamo raditi i zaraditi, a ne upoznati novu kulturu. Zato se najčešće i drže u grupi, kako bi svoju kulturu potvrđivali u pričama, da je ne bi zaboravili. Oni nisu otišli da bi nešto naučili, iako su njihova djeca, već druga generacija, postala drukčija. Možda su se okupljali u nacionalne zajednice upravo zbog straha od toga da će nova kultura utjecati na njih, promijeniti njihovu djecu, što se i dogodilo. A vjerujem da svi mi ovdje koji smo otišli, to sigurno nismo učinili zbog straha...

Renata Poljak: Ja sam doživjela zanimljivo iskustvo u Francuskoj, kamo sam otišla na post-diplomski studij. Bilo je nas desetero iz cijelog svijeta, svatko iz druge države, a među nama i jedan Francuz. Svi smo bili sličnih godina, ali sam ja u jednom trenutku skužila da oni svi misle kako sam puno starija, pa sam počela razmišljati o tome zašto. I shvatila sam koliko sam tada bila isključiva, procjenjujući da je nešto jako dobra ili jako loša umjetnost, da je nešto ovako ili onako. Upravo sam bila diplomirala i tada sam, tek izašla s fakulteta, imala svoje 'megastavove', mislila sam kako sve znam. I onda sam počela upoznavati ljude i pomalo im davati priliku da kažu nešto o sebi i o svojim brigama, spoznala sam da naši ratni problemi, iako strašni, nisu jedini i najveći na svijetu, jer i jedan Francuz ili Francuskinja također imaju problema koji njima, premda su drukčiji od mojih, izgledaju uistinu veliki, a iz moje su perspektive totalno jadni i bijedni, kao i moji njima. I zapravo treba, a to sam pokušavala naučiti godinama i nadam se da sam uspjela, poštovati druge ljude i njihove probleme. Zato imamo umjetnost koja je veoma različita, jer svatko u nju unosi nešto svoje, neki vlastiti problem, odnosno osobnu preokupaciju koju ispituje i preispituje na razne načine. Stoga mi se često događa, kad posjećujem internacionalne izložbe, da i nakon deset godina mogu gotovo zatvorenih očiju prepoznati je li autor nekog djela Francuz ili Francuskinja, ili dolazi iz neke druge države. I sad već pomalo kužim način na koji su učili u umjetničkim školama, način na koji uopće razmišljaju i na koji ulaze u umjetnost. Točno, primjerice, mogu prepoznati i djelo američkog autora. To mi je bila super životna lekcija i jako mi je drago

što nisam tu ostala, jer umjetnik ovdje u jednom trenutku postane vrlo zatvoren pa se događa, recimo, da netko nešto napiše u kritici u Slobodnoj Dalmaciji, pa onda umjetnik odgovori, pa taj odgovor izazove sljedeći itd, a to je jedan lokalni kontekst u kojemu ja ne vidim da itko išta dobiva, nema ni pobjednika ni poraženoga. Zato sam i iznimno sretna što se sad dogodila ova izložba i što s nama napokon sjede mladi ljudi. Jer na jučerašnjem okruglom stolu nitko u publici nije imao ispod 35-40 godina, pa se ne možemo ne zapitati zašto je Ana utrošila silnu energiju, zašto se sve to dogodilo, zašto je uređen ovaj prostor, zašto smo svi potkraj siječnja došli u Split kad imamo neke druge, nama vrlo važne, obaveze. I onda nitko ne dođe pa sve nekako razmišljaš lokalno-ne lokalno, za koga to radiš-ne radiš, čini mi se da su se otvaranja izložbi svela na domjenke na kojima ljudi čavrljaju u stilu 'gdje si, kako si, što ima, što se promijenilo.', pa ne znaš koliko sve to uopće ima smisla.

Ana Peraica: Mislim da nam je upravo ovo trebalo, jer su nam neke od cura koje žive u inozemstvu došle uistinu izdaleka, preko oceana. Ostavile su svoje poslove da bi ovdje bile s ljudima koji teško putuju, koji su iz sjedilačke civilizacije. I donijele su 70-ak radova, ne samo izložbenih djela nego i projekcija itd, za koje bi jedan prosječan student, da bi ih vidio, trebao putovati barem godinu dana po svjetskim muzejima i festivalima. Mislim da u nas vladaju jedna velika lijenosti i otpor prema drugim kulturama, to je vidljivo i ljeti kad se pojave turisti pa nastanu dva tabora: u jednome govore engleski, u drugome hrvatski, i međusobno se gledaju kao da su pali s Marsa, što nije slučaj u drugim sredinama.

Renata Poljak: Ta razlika oduvijek je postojala, na bilo kojem fakultetu na svijetu postoje ljudi koji putuju i žele nešto vidjeti, kao i oni koji se nikamo ne miču, ništa ne idu vidjeti, samo ispunjavaju svoje zadatke. Mislim da je to vrlo individualno. I bez obzira na to koliko profesori daju svojim studentima, kad im na kraju kažu 'slikaj ružičasto', većina će slikati ružičasto, a samo će se individualci pobuniti. To je oduvijek tako bilo, htjeli mi ili ne htjeli. Dakle, uvijek postoje individue koje na kraju isplivaju, ili postanu ili ne postanu umjetnici. Primjerice, većina ljudi iz moje generacije danas radi u dućanu, jedni prodaju zdravu hranu, drugi cipele. Kad ih pitam zašto su studirali to što jesu, odgovore mi zato da bi imali diplomu, ali se od diplome nisu daleko maknuli. Dakle, položili su veoma težak prijamni ispit i godinama pohađali umjetničku akademiju - a zašto, kad su neki već i prije radili u dućanu, gdje su i ostali... Za mene je to grozno, porazno.

Tanja Ravlić: Ja mislim da baš kao osamnaestogodišnjak, upravo u tom životnom trenutku, moraš imati golemu energiju i snagu da nešto napraviš, jer ako to nisi učinio tada, nećeš nikada. Ne vjerujem da se nekome u 35. godini nešto može toliko svidjeti da se zbog toga posveti umjetnosti.

Lala Raščić: Da, to je istina, ali osamnaestogodišnjaci, kad se upisuju na likovnu akademiju, možda ne znaju što ih čeka. Svi mi ovdje prisutni znamo da to nije baš najlakši posao na svijetu, da zahtijeva mnogo rada i odricanja, premda ne u nekom klasičnom smislu, ali ipak, nije lako ostati u tom poslu, nije lako ni postati ni ostati umjetnik koji se bavi umjetnošću. Mislim da s osamnaest godina mladi čovjek jednostavno ne zna kako će mu biti, ima li zapravo nekog objektivnog talenta koji je nužan za opstanak u suvremenoj umjetnosti. Ako netko jako lijepo crta, što je uvjet za upis na akademiju, to ne znači da ćeš moći biti uspješan umjetnik. Čini mi se da je jedna velika sreća to što se u umjetničkom poslu ljudi tek oko četrdesete godina približavaju nekom svom vrhuncu. S osamnaest godina jednostavno nemaš šansu biti dobar umjetnik, ne vjerujem u to.

Renata Poljak: Predavala sam u više inozemnih škola, kao gostujući profesor, i uočila sam nešto zanimljivo, a to je da u Francuskoj, primjerice, za razliku od Amerike, mladi koji upišu umjetničku akademiju vjeruju da od toga uistinu mogu živjeti. Naravno, svjesni su toga da će ih samo nekoliko doista uspjeti, a konkurencija je golema, ali također znaju da u tom poslu ima novca. Jer, mladi su ljudi u Hrvatskoj, barem je tako bilo kad sam ja studirala, pri upisu na akademiju itekako svjesni toga da neće biti bogati u životu, ali im to ni ne smeta, njih ne zanimaju novac i karijera, nisu im to motivi. A u Europi je to drugačije, tamo znaju da se suvremena umjetnost dobro plaća i da postoji cijeli sustav privatnih galerija i kanala kroz koje umjetnost funkcionira. Budući da u Hrvatskoj nije bilo tako, meni je to veoma otežalo karijeru, bilo mi jako teško jer to, zapravo, uopće nisam skužila. Primjerice, u Parizu sam imala dvije izložbe bez ikakvih problema, a ovdje nisam uopće shvatila da izlažem u privatnim galerijama, da ne bih trebalo u ovu, nego u onu, svoje radove nisam smjela dati ovome, nego onome., tu je posrijedi samo nekakvo vlasništvo. Dakle, nisam imala apsolutno nikakvog iskustva i stvarno sam napravila dvije velike greške u životu, jer sad sam mogla biti i puno bogatija i promoviranija, ali to je, zapravo, nevažno. Na jednoj nas akademiji uče jedno, a na nekoj drugoj nešto posve drugo. U tome je razlika: jer, moramo živjeti i, premda je sve krasno - mi putujemo i živimo u šest različitih gradova, to je super, ali za to nam treba i novac.

Zanimljivo mi je to o čemu sada pričamo, o tim greškama koje, uostalom, nisu neuobičajene kad se čovjek neprekidno miče, putuje i radi u nekoj tuđoj, novoj, nepoznatoj kulturi, ali meni se čini da mi pravimo greške i u vlastitoj kulturi. Dakle, u onoj koju jako dobro poznajemo i gdje ipak ne možemo reći, kad sve skupa zbrojimo i podvučemo crtu, da financiranje kulture ne postoji. U Hrvatskoj stvari funkcioniraju na neki drugi način, netko kupuje, muzeji kupuju neke radove, a neki se jako dobro prodaju samo zahvaljujući usporedbi bivšega i sadašnjega sustava. Neću reći da je opticaj novca isti, ali sigurno je da se u našoj kulturi, u usporedbi s nekim drugima, kvaliteta drukčije vrednuje, da je različita ideja vodilja.

Ana Peraica: Sad sam se prisjetila kako je pripadnik jedne udruge Renati rekao da ona nije Picasso. Naime, ona se nakon povratka iz inozemstva prijavila na jedan natječaj, i kad je došla pred

žiri, jedan od njegovih članova izjavio je, vidjevši njezinu biografiju, da je sve izmislila, jer ona nije Picasso, to nije moguće. Jednostavno, on nije mogao vjerovati da je moguće izlagati po svjetskim muzejima, sudjelovati na festivalima itd. Vjerojatno to u njegovo vrijeme uistinu nije bilo moguće, ali posrijedi je i ljubomora, kao i naš zatvoreni sustav koji gaji predrasude prema ljudima koji žive u inozemstvu. Riječ je o strahu, ne samo od drugih kultura, nego i o strahu od naših ljudi koji su, možda, inficirani drugim kulturama pa donose nešto novo, dah promjene. Mislim da se i Sandri to dogodilo - jednostavno ju je u povratku to cijelo naše kulturno tkivo izbacilo.

Ana Peraica: Ekonomija je uglavnom nacionalna stvar u ovim svim pitanjima dok nisu povezani u internacionalne aglomerate.

Neli Ružić: Mislim da je proces studiranja moguć cijeli život. I Sol nam je govorila o tome kako se kao osamnaestogodišnjakinja upisala na arhitekturu, iako zapravo nije ona izabrala studij u tom trenutku. Jer, s osamnaest godina jako smo opterećeni, imamo velika očekivanja, gajimo potpuno imaginarne konstrukcije, a pred nama su još dugotrajni procesi. Doduše, neki mladi ljudi umiju rano definirati svoje želje i donijeti životne odluke, dok drugi to ne mogu, svatko ima svoju 'metodu'. No, vjerujem da se može studirati cijeli život, i to je idealna situacija za umjetnika koji vječno istražuje i uči.

Možemo li se sada, možda, vratiti na našu početnu temu - istraživanje nomadizma. To mi se čini vrlo zanimljivim - identitet, povratak.

Lala Raščić: Jednom sam prilikom pričala s kolegom Darkom Fritsom o šoku koji sam doživjela došavši na godinu dana u Zagreb. On mi je iznio podatak - koji nisam provjerila pa vam sad samo prenosim njegove riječi - o tome kako je obavljeno istraživanje o najvećim životnim šokovima, prema kojemu je najveći šok smrt djeteta, a drugi po redu - povratak u zavičaj, koji uvelike utječe na naše psihofizičko stanje. Što je osoba dulje bila odsutna, šok izazvan povratkom u taj zavičaj to je veći. Jednostavno, očekivanja su jedno, a susret s realnošću nešto posve drugo.

Tanja Ravlić: Malo ću sada proširiti našu temu i reći ponešto o svojoj, kao i o Sandrinoj, situaciji. Naime, nas dvije smo se vratile u zavičaj s malim djetetom, a posebno je zanimljivo pitanje - zašto? Kad sam se, nakon pet godina, vratila iz Rima, ostala sam ovdje dvije godine, a potom otišla u Berlin upravo zato što je to za mene tada bio veći šok nego sada. Jer, sada imam dijete i ne razmišljam puno o stvarima o kojima sam prije razmišljala. Međutim, te dvije godine između Rima i Berlina bila sam jako zatvorena, družila sam se samo s ljudima koji su, poput mene, neko vrijeme živjeli vani. Kao što smo već spomenuli, bili smo poput naših gastarbajtera koji se druže samo međusobno. Jednostavno smo imali zajedničke teme za razgovor. Zapravo ne znam što bih više

rekla o svemu tome, ali jedno je sigurno: danas sve manje i manje razmišljam o lošim ili dobrim stranama povratka, ali znam da povratak ni ovaj put nije definitivn, što mi je rekla i Sandra. Nakon povratka vrlo sam često slušala grube komentare, specifične za ovo područje, u stilu: “Eee, da ti je bilo dobro, ne bi se vratila., da si se proslavila gdje si bila, ne bi više dolazila.” i sl. Tako razmišljaju naši ljudi, ali ja mislim da su i odlazak u inozemstvo i povratak kući pozitivna iskustva, i trebalo bi i mlade i starije podržati u odluci da nekamo odu, da dožive jedan drugi svijet, da vide kako se živi drugdje, pa to bi trebalo biti posve normalno.

Lala Rašćić: U svojim selidbama zaključila sam kako mogu nešto definirati domom, zato što su to bile selidbe po raznim prebivalištima: dođeš negdje pa živiš tri mjeseca, pa negdje drugdje mjesec dana, pa šest mjeseci ili dvije godine. Od djetinjstva se stalno seljakam i shvatila sam da neko mjesto mogu zvati domom onda kada se u njega vratim: recimo, negdje sam tri tjedna pa odem drugdje, a potom se vratim se i tada mogu reći da se vraćam kući, jer kao nomad sve što imam stane u dva kofera i torbu s laptopom. To je stanje kod mene potrajalo i mislim da to dovodi do jednog malo žešćeg psihičkog poremećaja, zbog neizvjesnosti, nestabilnosti. Ako nemaš neku stvarnu životnu bazu, to je jedan pravi veliki poremećaj. To da ti je roditeljski dom baza funkcionira prvih nekoliko godina, ali kad već godinama živiš samostalno, kada si potpuno svoja osoba, naravno da ti ne pada na pamet da odeš opet živjeti s roditeljima, premda se to mnogima događa jednostavno zato što nemaju novca za stanarinu. Ali, kada nakon nekoliko godina, kao odrasla i samostalna osoba, nemaš bazu koju si sam stvorio, možeš biti dosta lako poljuljan. I upravo iz toga često proizlazi potreba da u svome radu izraziš potrebu za identitetom, za domom, mjestom u koje se uvijek možeš vratiti.

Neli Ružić: Ja sam dugo radila s pojmom mjesta i nemjesta, jer mi je bilo zanimljivo upravo to što sam trebala ograničiti nekakav prostor s četiri kamena i koncem, kako bih to prozvala svojim malim područjem koje sam premještala s mjesta na mjesto. Shvatila sam da su nemjesta sva ta mjesta i to je zapravo bila nekakva ideja mapiranja fizičkog prostora. To ima puno više veze s mojom pričom o odlasku nego s nomadizmom.

Renata Poljak: Dakle, ti si osnovala obitelj negdje drugdje, a to je velika razlika. Jer, da toga nije bilo, ne bi ti tamo ni ostala, zapravo mislim da možda ne bi onamo ni otišla. Čini mi se da je to vrlo konkretan razlog koji nije vezan isključivo za umjetnost, nego i za jednu privatnu sferu tog novog roditeljskog doma koji stvaraš za svoju djecu. U tome je, vjerojatno, razlika između Lale i mene.

Neli Ružić: Možda je upravo ta ideja mjesta-nemjesta zanimljiva tema koju bismo, možda, mogli razviti.

Sandra Sterle: U ovom sam kontekstu htjela spomenuti projekt u kojem ste vas dvije sudjelovale, a ja sam ga započela s bosanskom umjetnicom Danicom Dakić, pod nazivom "Go home". Neli je sudjelovala kao gošća umjetnica, a Ana Peraica napisala je tekst, a to je bilo negdje 2001, nakon što sam se često osvrnula u svom radu na temu kuće, doma, što je to mjesto odakle dolazimo. Zato se sad želim nadovezati na ovo pitanje može li se čovjek osjećati strancem svuda, pa i kod kuće. I to je, možda, zaključak tog dugotrajnog i kompleksnog kolaboracijskog projekta koji sam radila s drugom umjetnicom, s dosta kolega, prijatelja, pa čak i neprijatelja, uz dobru potporu i u izvanrednim radnim prilikama, u tuđoj državi - New Yorku. Naime, s cijelom svojom obitelji preselila sam se u New York, planirali samo - na godinu dana. Međutim, prvi dan kad smo stigli onamo dogodio se World Trade Center i cijelo moje istraživanje, ideja što je to kuća, što bi mogla biti kuća, sve se raspalo u sto komada. Znači, cijeli projekt raspao se već prvi dan i trebala sam skupljati te djeliće, zapravo promijeniti i deformirati projekt koji je započeo kao jedna potpuna izvjesnost, nakon godina i godina istraživanja. Dakle, umjetnica iz Bosne koja, naravno, ima 'problem kuće', umjetnica iz Hrvatske koja, naravno, istražuje projekt kuće, a koja je u New Yorku trebala vidjeti kako je lijepo živjeti u zapadnjačkoj kulturi, u središtu svijeta, doživjele su nešto potpuno neočekivano i novo. I tada smo taj projekt nazvale "Go home", odnosno "Idi kući". Jer, negdje u svojoj podsvijesti osjećala sam da će se nešto promijeniti, dakle da ću se iz Nizozemske preseliti u Ameriku, koja je u tom trenutku za mene bila novi izazov. Mogla sam ondje ostati, imala sam boravišnu vizu, nisam imala financijskih problema, sa svih strana nudile su mi se izložbe i prezentacije, sve je bilo na mjestu, ali je sve to palo u vodu već prvog dana, a još na samome početku cijelog tog projekta mučila me pomisao da bih se možda trebala vratiti kući, u Hrvatsku. I razmatrala sam kako će taj projekt biti primljen kod kuće. A na kraju se pokazalo da je bio katastrofalno primljen, jer nije bio dovoljno transparentan, zapravo ljudi ovdje uopće nisu razumjeli o čemu je riječ, postavili su nekakve ironične teze i nisu mogli sagledati realne probleme, samo su rijetki shvatili o čemu taj projekt govori. Gledali su ga kao shemu, kao neku ideju, a ne kao pokušaj realizacije u stvarnom životu. I tako je tu negdje sve završilo, ja nisam odgovorila na pitanje o kući ili domu, ali duboko u sebi shvatila sam da je to, zapravo, vrlo složeno, da sam kod kuće svagdje i nigdje, a ta čudna nesigurnost prati me gdje god da se nađem, u bilo kojoj državi, pa i kod kuće. To čovjek nosi i nosit će u sebi kamo god da pođe, a potreba da se istražuje nešto novo zapravo je korijen umjetnosti.

Lala Raščić: Ja sam iz Sarajeva i moje se putovanje nastavilo kad sam postala izbjeglica, 1992. Još odonda znam da ću se jednoga dana onamo vratiti i da ću opet živjeti u svom gradu, ali to se do dana današnjega nije dogodilo. Već sam dvije godine na putu za Sarajevo, na putu da se preselim. I sada osjećam da se nešto mora dogoditi, da moram otići kući, u svoj rodni grad, u kojemu, zapravo, nikad nisam ni živjela. U životu sam u Sarajevu provela ukupno tri-četiri godine, i povremeno ga posjećujem, ali znam sve ulice, znam ljude, ondje imam obitelj, i zato taj

grad uistinu osjećam kao neki svoj dom, premda ga ne poznajem. Zagreb mi je poznatiji, ali moj projekt povratka kući i dalje traje i ja se nadam da ću to ostvariti do kraja ove godine. Zato se sada nastojim predstaviti kao bosanska umjetnica. Bila sam jedno vrijeme hrvatska umjetnica, ali sam prije godinu dana odlučila postati bosanska, pa su me pitali jesam li zapravo bosanska ili hrvatska umjetnica. Odgovorila sam da mogu biti i jedno i drugo, jer to sada više stvarno nigdje nije bitno, osim na našim područjima. Jesi li hrvatski, srpski, bosanski, makedonski umjetnik? Netko može biti i albanski umjetnik koji živi u Berlinu, pa ako ga, recimo, njemačka selekcija za bijenale želi predstaviti u Veneciji, onamo odlazi kao njemački umjetnik, jer je to danas u svijetu potpuno nebitno. A ja želim živjeti u tom svijetu.

Ana Peraica: I meni se to počelo motati po glavi - pitanje: za čiju se momčad igra? Velika ulaganja u istočnoeuropsku umjetnost od 1995. nadalje jenjala su prije nekoliko godina. Fondovi su se zatvorili i više nije tako lako dobiti studentsku stipendiju kao prije. A meni je palo napamet da je tu, zapravo, bila posrijedi produkcija kadra na neki način, kao što je Nizozemska ulagala u kompjutersku industriju zemalja u kojima je imala interesne sfere. Naime, oni su školovali kadar, a onda bi ga vratili kući da izazove nešto, da pokrene željene procese, i imali su tajnu agendu, tajni plan.

Lala Raščić: Umjetnica iz Finske napravila je jedan rad poput "Zagreb Art World", o tome tko je s kim povezan, kako je, zapravo, cijeli svijet umjetnosti povezan. Naslikala je jedan lijep zidni crtež kao shemu tog umjetničkog svijeta, a pored toga je stavila svoja opažanja o tome što se događa u umjetnosti i kulturi u Hrvatskoj. Primijetila je, zapravo, da je Austrija preuzela svoju staru imperijalističku ulogu i da je sada upravo Beč umjetničko središte, centar u kojemu su sve najveće kolekcije srednjoeuropske umjetnosti. Postoji, primjerice, Erste Bank kolekcija, General Foundation, a kolekcije se pune istočnoeuropskim, odnosno srednjoeuropskim umjetničkim radovima. Znači, ondje se skupljaju sva bogatstva, i politiziraju.

Sandra Sterle: Fascinantno mi je to što se mi ovako zatvoreno krećemo u sklopu jedne teme i stalno pričamo o umjetnosti kao središtu svega. Ona nama jest bitna, mi se njome bavimo i to je za nas najvažnija stvar na svijetu, ali zasigurno nije toliko važna koliko mi mislimo. Nedavno sam čula vrlo zanimljiv intervju s iskusnim starijim čovjekom koji je rekao da su i umjetnost i znanost zanimljive i bitne, ali danas ekonomija na neki način pokreće svijet. Zato mislim da sve ovo o čemu smo danas razgovarali - umjetnost, motivacija, bivanje ili nebivanje umjetnikom, a pogotovo organizirano financiranje i fondacije - moramo sagledati upravo u sklopu tih ekonomskih trendova i kretanja, jer inače je netransparentno, čudno i besmisleno pričati samo o tome. To me previše podsjeća na ono naivno doba kad sam studirala i kad je, svaka mu čast, naš pokojni profesor

Matko Peić s prevelikom važnošću pričao o nama balavcima koji smo odlučili postati umjetnici, ali će, kao što je Renata rekla, jedan možda raditi to što je zamislio, no ostali neće uspjeti, ne zato što su loši, nego zato što je izazov pretežak, prevelika su odricanja, a stvarnost prekompleksna, jer mnogi ne uspiju jednostavno zato što ne žele onoliko riskirati koliko je potrebno da bi ostali u toj profesiji.

(Transkript: Andreja Orlić, snimak: Hrvoje Cokarić)



Olja Savičević Ivančević
esej

Nomatkinje

Ovaj tekst izvorno je objavljen u Slobodnoj Dalmaciji (kolumna Sve po mom, 28.1.2007, str. 3).

*K*ako ja mislim: najprirodnija je stvar da žena poželi biti nomad, ili barem iseljenica, jer ona, zapravo, nema svoj "dom" (dom-zavičaj, dom-svijet) izvan ona četiri zida s kojima se "kao" rodila, k'o što se rodila s budućim zubima i budućim sisama. Dok si djevojčica, ajde i nekako, igralište je još uvijek zajedničko; kasnije, načelno, svakodnevni društveni život možeš birat' između kafića i šetnje po dućanima. Svijet odraslih uređen je da bi se u njemu zabavljali veliki dečki...

Zapravo sam se bila uputila čuti i vidjeti meni dragu književnicu Dubravku Ugrešić, kadli umjesto nje u Staroj gradskoj vijećnici zatekoh - nomatkinje.

*N*e razumijem zašto događaji koji me zanimaju, kao što je npr. Split film festival ili, evo sad, "Žene na raskrižju ideologija", imaju meni, autsajderici, neuhvatljiv programski raspored. Pripisat ću to osobnim ograničenjima prilikom intelektualnog prodora u meni nedokučiv umjetnički koncept.

*N*ajbolje bi bilo ići na svaki događaj, pa ne možeš falit', ali jedna dalmatinska mati (vidi sliku gore), usprkos plemenitim čežnjama ka kulturnom uzdizanju i emancipaciji, društveno je i emotivno uvjetovana svojim milim genetskim poluprodužetkom. Kako god, dalmatinska mati ovaj je put imala sreću, jer su nomatkinje, povratnice i emigrantice bile zanimljive mlade umjetnice koje su, bogme, imale što kazati riječju i djelom (ako nemate pojma o čemu govorim: Marš, na izložbu na Pjaci, vi koji još niste bili!).

*K*ako ja mislim: najprirodnija je stvar da žena poželi biti nomad, ili barem iseljenica, jer ona zapravo nema svoj "dom" (dom-zavičaj, dom-svijet) izvan ona četiri zida s kojima se "kao" rodila, k'o što se rodila s budućim zubima i budućim sisama. Dok si djevojčica, ajde i nekako, igralište je još uvijek zajedničko; kasnije, načelno, svakodnevni društveni život možeš birat' između kafića i šetnje po dućanima. Svijet odraslih uređen je da bi se u njemu zabavljali veliki dečki: malonogometna igrališta, konobe, klubovi penzionera (tko je tamo ikad vidio neku babu kako igra karte?), go-go klubovi, jedriličarski klubovi, stadion, zidić u kvartu, kladionica, bočalište.

I tako, po prirodi stvari, ako ikako možeš i znaš, kreneš od grada do grada tražiti taj neki svijet za svoj život, za svoju igru. Što dalje od svijeta u kojem se zatekla tvoja mama, puno, puno dalje od svijeta tvoje bake, i vrlo se lako može dogoditi da shvatiš da je ponegdje malo bolje, ali da, zapravo, jedina sloboda za tebe kao žensko biće jest to lutanje, jer sve što svjesno ili nesvjesno tražiš na ovom brkatom planetu možda će jednom, u nekom gradu, pronaći tek tvoja sretna kći.

Pa, kad je sve već tako postavljeno, valja otići, makar nakratko, nekamo odakle možeš bolje vidjeti samu sebe, djevojko, i tu malu scensku kutiju iz koje si ispala i po kojoj si sve što jesi, sve što nisi i sve protiv čega se buniš.

I te cure koje su se vratile, ili se vraćaju povremeno, čine grad svog povratka metar-dva duljim od onoga drugog grada i zemlje iz koje su došle. Da se poslužim riječima jedne od njih: "mapiraju prostor" za nove djevojčice i dječake; crtaju još jedan kvadrat u igri školice, i još jedan i još jedan, za sve strance i strankinje u vlastitim kućama, gradovima i svjetovima po tuđoj mjeri.

*P*rije dvije-tri godine na mariborskom Pohorju, tada zagrijanija za kuhano vino negoli za spuštanje niz snježnu stazu, upala sam u priču s instruktorom *snow borda*, Slovencem Urošem, za kojeg se ispostavilo da je urednik u jednom studentskom časopisu i budući filozof. Tada je na njihovim sveučilištima bila pokrenuta kampanja - davali su poticajne stipendije za studij u inozemstvu.

- To je najbolji način da nešto stvarno naučimo o sebi i drugima - rekao mi je štreberski Uroš.

- Pa ne bojite li se „odljeva mozгова“? - pitala sam ja.

- Što je to? - čudio se, a onda nadovezao: - Ma kakvi, svi se vraćaju, najveći je problem pokrenuti ih da odu.

Nije se tribalo baš puno maknit' za čut' takvo što.

*A*u mome gradu, na centralnom gradskom trgu ispod štandarca, ispisani stihovi Petrasova Marovića: "Ne treba nikamo ići/nigdje drugdje tražiti/što jest i tu je".

Drag si mi, Tonči, al' prava je sreća što te nisu poslušale mlade dame u Staroj gradskoj vijećnici samo desetak metara od štandarca: Neli, Renata, Tanja, Kristina, Tea, Sandra i Lala, a evo priznajem, već odavna te ne čujem ni ja.

SMS komentari (zabilježila Neli Ružić)

POSLANO 23. 01. 2007 U 23:30, ŠALJE ANJA

BTW,umjetnost se ne moze usporedivati s ekonomijom, ne slazem se da je ekonomija bitnija. Ekonom. služi organizaciji društva i funkcioniranju lanca reprodukcije, dok umjetnost uzdiže ljudsku svijest i budi nase suptilnije emocije. Ne da se ne mogu usporediti, nego djeluju na dijametralno razlicitim planovima.

POSLANO 23.01 U 22:11 ŠALJE ANA

Pitanje mjesta i ne- mjesta moze se povezati s prostorom koji zauzima svaka osoba na ovom svijetu. Kako se osoba mice i kreće, mice se i prostor. Dakle, i dom nosimo sa sobom, jednako kao i svoj osobni prostor u kojem se osjećamo najbolje, najsigurnije. Dom je umna kategorija, a ne prostorna, fizicka. pozdrav.



*Okrugli stol nakon okrugloga stola Nomatkinje:
Andrija Anković, Renata Poljak, Ana Peraica,
Lala Raščić i Tim, Neli Ružić, Sol Aramendi*



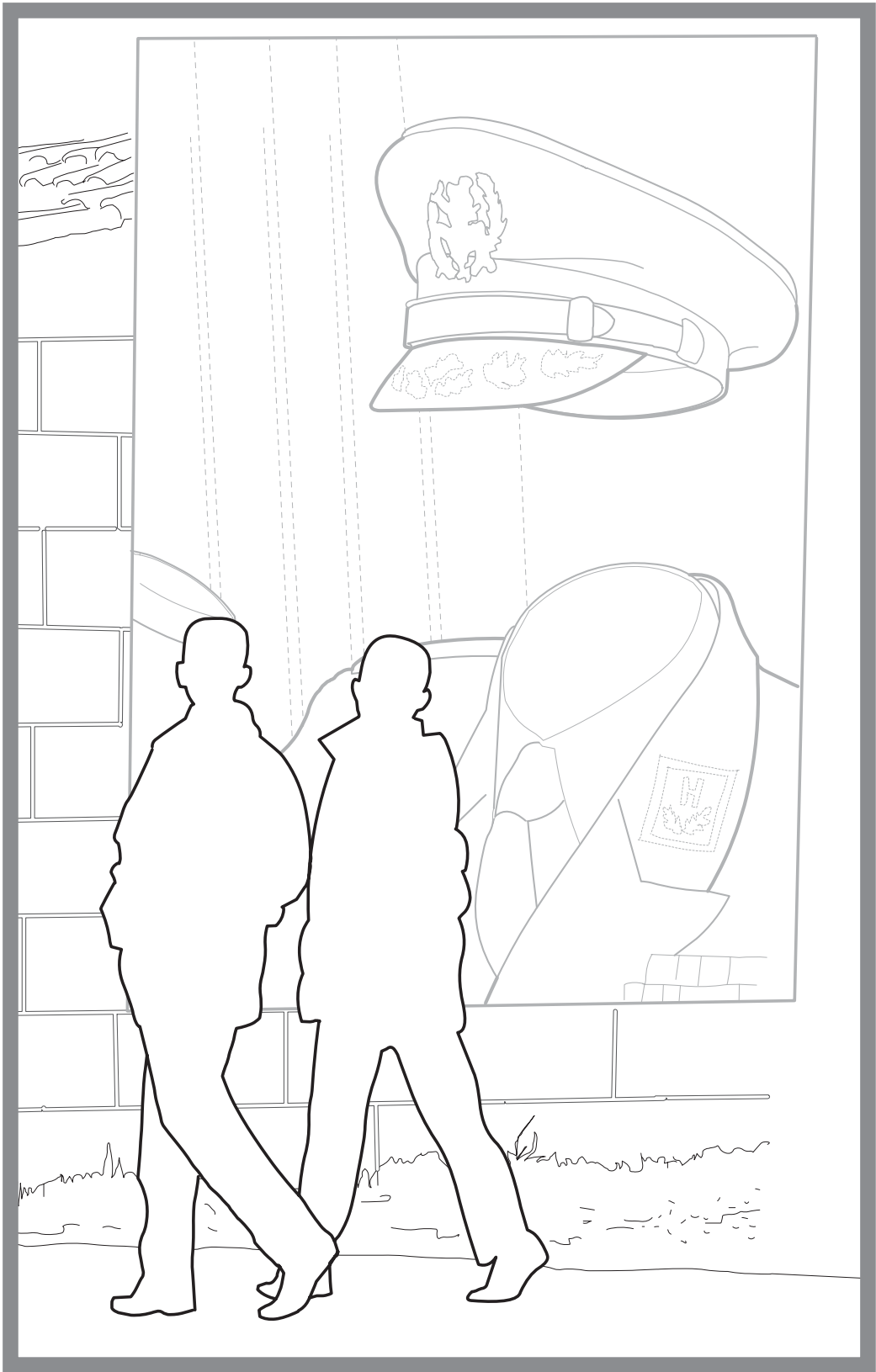
4. Između



*Lala Raščić:
U Kninu, iz ciklusa
Nevidljivi general*

Rad 8

Lala Raščić: U Kniniu (uz seriju Nevidljivi general), vektorski crtež, dimenzije varijabilne, 2006)



piše Vanda Božičević

Kako zaroniti u ideološku močvaru, a ne prestati disati

*Sve doći će na svoje mjesto, kažu
Dok idiot priču priča svoju
I zvečku od kostiju trese
Nešto će se dobro rodit' iz toga, kažu
A idiot još jedno pile davi
Da ubije vrijeme
Sve s razlogom događa se, kažu
Dok idiot šara svoje veliko djelo
Otkrivajući jezik
Pravda pobijedit će, kažu
Al' idiota je baš spopalo štucanje
I, koliko ja znam, to bi bilo sve*

*D*vanaesta je godina da sam u Sjedinjenim Državama. Moj dan započinje pripremanjem lunch-paketa djeci, a završava nagovaranjem da isključe igrice i sprema se za spavanje. Možda bi bolje bilo reći da je upravo to vrijeme kada započinje moj dan, sveden na dva sata prije spavanja: kada uspijem pročitati što želim, ili povremeno pogledati neki film po vlastitom izboru. U međuvremenu, jurim na fakultet, uvijek iznova tumačim studentima prednosti logičkog zaključivanja, ćaskam s kolegama, a onda jurim natrag po djecu, kuham večeru... jasno vam je. Obični je to dan revnosne mame iz predgrađa koja zarađuje za život servirajući prožvakane ideje ne baš uvijek gladnim mladim umovima. No, usred svega, ja najednom usnem san. Potpuno sam nepripravna na taj san. U njemu čovjek s kojim sam bila bliska prije 20 godina u mojoj prisutnosti ubija našeg zajedničkog znanca i kolegu, osobu 'pogrešne' nacionalnosti. Moj je prijatelj izobličen od gnjeva, udara žrtvu, vrijeđa je, probada. „Mater ti jebem srpsku!“ viče. Stojim užasnuta, ali ništa niti činim niti govorim. Čak mu i pridržavam žrtvu. Očito nisam samo svjedokinja. Ja sam sudionica. Misli mi lete. Razmišljam: Ne, ovo moram prijaviti, morat ću ga tužiti. No, čak ako ga i prijavim, neću se time iskupiti, nikada se neću iskupiti. Zauvijek ću biti zarobljena u ovom paklu. Nikad više neću biti svoja, zauvijek sam izgubljena. U taj me čas probude djeca.

*H*rvatsku posjećujem redovito, svako ljeto, i primjećujem jednu stvar: nitko više ne misli na rat, ljudi su nastavili svoje živote, kuće su nanovo izgrađene, tu su prodajni centri, supermarketi, autoceste s velikim reklamnim panoima, ima čak i multiplex kina s kutijama kokica. Otkako sam se ja odselila u Ameriku, Amerika se uselila u Hrvatsku, ili se bar tako čini. Pa, ako je Hrvatska krenula dalje, kakva osobna patologija može objasniti moj san? Nisam izgubila nikoga bliskog u ratu, nikada nisam prisustvovala ubojstvu, nikad nisam stvarno poželjela nekoga ubiti. Cijela moja ratna aktivnost sastojala se od straha i drhtanja, skrivanja i bježanja, premještanja kćeri, premještanja stvari, premještanja same sebe na sigurno, daleko od bombi, daleko od zemlje, daleko... Daleko, preko oceana, 12 godina kasnije, ja sam očito još u žarištu rata, a moja kolektivna podsvijest dobro je sačuvana i spremna za djelovanje.

*B*ez obzira na to što nikada nisam zamišljala da moja hrvatska pripadnost može imati veći politički značaj od boje moje kose ili imena ulice u kojoj živim, bez obzira na to što sam se držala dalje od politike, odbila se priključiti bilo kojoj stranci, što svoje srpske prijatelje nisam ništa manje voljela, i što sam napokon emigrirala izmaknuvši tako pritisku svakodnevnog života u Hrvatskoj pod Tuđmanom. Pa ipak... Unatoč svim tim nastojanjima za povlačenjem u vlastiti svijet, za izbjegavanjem kompromisa, za očuvanjem integriteta, unatoč cijeni koju sam platila jer se nisam priključila, jer nisam navijala, sve je bilo uzaludno, i dalje sam ukaljana. Ideološko mi raskrižje djeluje poput križa na putu na kojem smo svi razapeti, dok nam iz rana kaplje krv, nesposobni da sidemo i udaljimo se.

*T*ijekom svog života prošla sam kroz tri ideološke sfere: rođena i odgojena u socijalizmu, pokušavala spasiti golu kožu u vrijeme nacionalizma, nerado se skrasila u kapitalizmu. Sama sebe opisala bih kao apolitičnu, kad bi takva kategorija uopće postojala. Iskustvo me, međutim, poučilo da politici ne možemo izmaknuti, čak i kad cijeli trud ulažemo u to da ostanemo po strani. U tom nas slučaju jednostavno uvrste u „one koji nisu naši“, pa tako dobijemo ideološku etiketu i igramo svoju političku ulogu čak i kad sjedimo kod kuće i gladimo svoj trbuh, što sam ja doslovce radila za vrijeme studentskih demonstracija protiv socijalističkog režima u jesen 1971. Dok su moj muž i naši prijatelji studenti izlazili na ulice, bivali pretučeni od policije, te po povratku kući dugo diskutirali, ja sam blaženo tapšala svoj nabrekli trbuh i plela dječje dekice. Nikakve me dječje dekice, nažalost, nisu mogle izbaviti od zaranjanja u ideološku močvaru, ma koliko se trudila omotati ih oko sebe i svoje dječice. Uostalom, dječje su dekice poznate po svojoj poroznosti.

*M*oj ideološki angažman dezangaziranjem započeo je u srednjoj školi, kada sam pristojno odbila postati članom Komunističke partije, uz objašnjenje kako se ne osjećam dovoljno zreloom. Kao intelektualni snob građanskog podrijetla, potpuno zadubljena u čitanje Kafke, Camusa, Prousta, Bergsona, Krleža, Jamesa Joycea, T. S. Eliota i drugih, nikako se nisam mogla zamisliti u društvu mediokriteta i oportuniste koji su se odazivali pozivu Partije. Politika je bila potisnuta na marginu moje svijesti kao nešto posve nezanimljivo, dosadno i glupo, nešto o čemu nisam mogla ni početi ozbiljno razmišljati. Sve je to za mene bio dio istog paketa, zajedno s kičastim prvomajskim paradama, pričama o Titovu djetinjstvu, ratnim filmovima, muškarcima s kravatama koji presijecaju vrpce na otvaranjima tvornica. Moj sud o politici većinom se temeljio na mom estetskom senzibilitetu. Kako bi mi moglo biti zanimljivo nešto toliko dosadno i toliko kičasto, prilagođeno mentalnoj razini petogodišnjaka?! Bilo mi je neobjašnjivo kako se odrasli mogu ozbiljno baviti tim stvarima, i nikada mi nije palo na pamet da bi njihova zanimacija mogla biti iole značajna za moj život.

*I*ntektualnom snobizmu koji me čuvao od vodeće ideologije ubrzo se pridružio zaštitnik druge vrste: hormoni. Sretno sam se zaljubila, udala odmah po završetku gimnazije, plela dekice za vrijeme studentskog pokreta i rodila na drugoj godini studija. Kada me je moj profesor Gajo Petrović, tadašnji vodeći filozof, pozvao da sudjelujem u filozofskom časopisu *Praxis*, koji je on uređivao, glatko sam ga odbila, objasnivši mu, sa svom ozbiljnošću jedne dvadesetogodišnjakinje, kako se ne vidim kao filozofskog pisca. Biti mama bilo je jedino što sam tada željela biti. Nema što, odličan potez u karijeri! No, rezultat moje gluposti koju, gledajući unatrag, nastojim objasniti pozivanjem na postporođajni hormonalni poremećaj, bio je taj da se nikad nisam povezala s praksisovcima, pa je tako moja ideološka ploča ostala čista, bez ikakvih tragova marksizma. To ne znači da sam bila neobaviještena: kao štreberica, uredno sam pročitala sva marksistička djela s popisa literature, mada me nitko od profesora nije nikad ništa pitao o njima. Mora da sam širila neke druge vibre. Umjesto toga, vodili smo ugodne razgovore o Nietzscheu, Heideggeru, Wittgensteinu.

Čistoća moje ideološke ploče svakako mi nije kasnije bila od koristi prilikom traženja posla. Unatoč tome što sam bila među najboljim studentima na svojoj godini, te unatoč tome što sam naknadno započela dva paralelna postdiplomska studija i jedan dodatni dodiplomski studij, kako bih imala prednost na tržištu rada, primala sam jednu odbijenicu za drugom. Nakon dugih mjeseci neuspješnog traženja posla, zaključila sam da je karijera majke privlačnija i rodila drugo dijete. Konačno, četiri godine nakon što sam diplomirala, dobila sam posao na Odsjeku za filozofiju u Zadru, zahvaljujući paket-aranžmanu ponuđenome mom mužu, psihologu. Čak i godinama kasnije, sredinom osamdesetih, činjenica da sam ostala izvan kruga Praxisa i dalje me progonila. Kada sam se prijavila na natječaj za mjesto asistenta estetike na Odsjeku za filozofiju u Zagrebu, ponovno sam odbijena. Iako sam u međuvremenu magistrirala, te bila jedina kandidatkinja s objavljenim radovima iz tog područja, umjesto mene primljena je osoba koju je protežirao Gajo Petrović. Kasnije me, pretpostavljam u trenutku grižnje savjesti, Petrović podsjetio da se mogu javiti na mjesto na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu, što ga je upraznila osoba koja je bila primljena. Mada sam žudila za povratkom u rodni grad, bila sam preponosna da kušam takav lijek.

Dodatnu zaštitu od ideoloških oluja u dalmatinskoj mačo-atmosferi predstavljao je moj spol. Slažem se s onim što tvrde neke feministkinje: ne mislim da su žene uvijek primarne žrtve muških ideologija. U svijetu kojeg su uredili muškarci, od njih se više očekuje i oni su ti koju su se dužni ideološki očitovati. Činjenica da sam žena pomogla mi je da izmigoljim i uzmaknem središtu pažnje. To možda objašnjava zašto me nikad nisu ponovno pozvali da se učlanim u Savez komunista; budući da je moj muž bio igrač u političkim šaradama, ja sam mogla ostati zaštićena u pozadini i usredotočiti se na podizanje djece i bavljenje filozofijom.

Osamdesetima, dok se komunistička vladavina postupno raspadala, mogla sam objavljivati svoje filozofske radove i ne spominjući, inače nužnog, Marxa ili marksista, što su neki moji kolege mislili da moraju činiti. Nitko nije nikada to od mene tražio. Pitam se o onima koji su to uradili: zalijepili poglavlje o Marxu na rad koji nikakve veze nema s tom temom. Je li to od njih netko tražio, ili su to činili sami? Je li to bio svjesni karijeristički potez, strah od reperkusija u slučaju izostanka, ili je to naprosto bio konformizam, oportunizam? Bi li danas, pripremajući novo izdanje, to izbrisali?

Moja ideološka čahura brutalno se, međutim, raspala kada sam se razvela, prihvatila mjesto pročelnice Odsjeka za filozofiju u Zadru, a grmljavina devedesetih je nadolazila. Radosni dolazak demokracije slijedilo je otrežnjavajuće uviđanje da se ujedinjena fronta koja se suprotstavila komunistima zapravo sastojala od ljudi sa stajalištima radikalno različitima od mojih. Udobni osjećaj pripadanja gomili zamijenio je neočekivani osjećaj izoliranosti. Stranka zelenih, za koju sam glasovala na prvim demokratskim izborima, dobila je u Zadru manje od 1% glasova. Moj estetski pristup politici i osjećaj političke superiornosti nad bijednim ideolozima ubrzo su ustuknuli pred strahom. Kada su hrvatski nacionalisti započeli svoju političku kampanju, koristeći svoje staro oruđe ideološkog zanata, nonšalantno sam odbacila njihovu platformu u onu istu staru kutiju s kičem u koju sam prije trpala komunističke parade i muškarce s kravatama koji presi-

jecaju vrpce. U fakultetskom kafiću šalila sam se kako čak i moj mačak zna da ne treba glasovati za Tuđmana: izgrebao je njegovu fotografiju koju su objavili u jednom časopisu. Moje smijuljenje presjekao je pogled osobe koja je sjedila za susjednim stolom. Krv mi se sledila: bio je to pogled ubojice. Taj je pogled označio kraj mog ideološkog djevičanstva, konačno sam shvatila što je posrijedi. Glupačo, o tvom se životu radi!

*M*om konačnom preseljenju u Ameriku, u rujnu 1995, prethodio je niz paničnih pokušaja da se sačuvam od kaosa koji me okruživao i koji je svaki dan postajao sve veći. Uoči rata ustravljeno sam pobjegla s političkog skupa na Rimskom forumu u Zadru, ugledavši neke od naših studenata kako stupaju na podij odjeveni u crne košulje. Moj me estetski kriterij taj put nije prevario: jasno sam se sjetila Bertoluccijeva *Dvadesetog stoljeća* i shvatila što se sprema. Nakon propalih pokušaja da nagovorim naše studente različite nacionalne pripadnosti na uzajamnu solidarnost, podnijela sam ostavku na položaj pročelnice Odsjeka za filozofiju. Kad su na Zadar počele padati bombe, kćer sam preselila u Zagreb, a ja sam svakog tjedna putovala Hrvatskom, skrivala se u podrumu, uklanjala razbijeno staklo iz stana i automobila, nastojala štedjeti vodu, spasiti fotoalbume, spasiti голу kožu. Nesumnjivo sam stjecala drugačiji uvid u značaj svog nacionalnog identiteta: bez obzira na činjenicu da sam mu odbila pridati bilo kakav značaj, te odbila na njemu profitirati, bez obzira na činjenicu da sam bojkotirala referendum za hrvatsku neovisnost zbog straha, koji se pokazao opravdanim, od posljedica koje bi pozitivni ishod mogao imati, ipak sam bila samo Hrvatica, te kao takva meta napada Jugoslavenske armije. Ležeći u podrumu na provizornom krevetu od spužve koji su moji dobri susjedi ponudili da podijele sa mnom, slušajući grmljavinu bombi, napokon sam, bez ikakve rezerve, osjetila pripadnost svojoj naciji, dijelu napaćenog čovječanstva koje je napadnuto jedino zato što je to što jest. U tom smislu, nacionalizam je gori od komunizma ili vjerske diskriminacije. U slučaju ovog drugog, naime, čovjek uvijek ima mogućnost učlanjenja u stranku ili preobraćenja, no nikakav osobni angažman ne može vam promijeniti rasu ili nacionalnu pripadnost, dakle - kad jednom vaša skupina postane meta napada, nema uzmaka.

*N*aravno, nisam imala nikakvu želju da uzmaknem i pridružim se ljudima u susjednim srpskim selima iz kojih su dolijetale granate. Kroz prozor spavaće sobe promatrala sam krovove njihovih kuća ne mogavši shvatiti što je nagnalo te ljude da gađaju grad u kojem su radili, gdje su im djeca išla u školu, u kojem su kupovali, išli k liječniku, odlazili na plažu. Isto tako nisam bila u stanju razumjeti što je nagnalo moje Hrvate da mrze svoje srpske susjede koji su se našli pod istim granatama. Šokirala sam se kada me jednog dana kolegica psihologinja pozdravila uzvikom: „Mrzim ih, Vanda, kako ih mrzim!“ Zatečena, pitala sam se tko su ti koje mrzi. Naravno, mislila je na Srbe. Vidjela sam svoje kolege, koji su još jučer raspravljali o logici i filozofiji matematike, kako iznenada izvlače pištolje iz džepova i pričaju proste viceve o Srbima. Kolega estetičar preuzeo je Ministarstvo rata. Moja me dobra prijateljica savjetovala da se ne viđam s čovjekom kojemu je djed po ocu bio Srbin. Drugi kolega, koji je slučajno imao hrvatsko prezime, povjerio mi je kako je zapravo Srbin. Ubrzo je i moj narod počeo napadati druge, namećući mi osjećaj krivnje. Svijet oko mene brzo se mijenjao na nepredvidiv i meni nerazumljiv način.

U svojoj naivnosti smatrala sam da etnički sukobi pripadaju prahistoriji razumne civilizacije, skupa s kamenim kopljima. Pokušala sam pronaći smisao u onome što se događa, pitajući se kakve se pouke mogu izvući iz rata, osim onoga što smo od prije znali, tj. da je rat najgora ljudska izmišljotina. Moj mudriji prijatelj filozof dozvao me k pameti. Poput Djeda Mraza, nasmijao se i kazao: „Bi li ti to, Vanda, htjela postati ratni profiter? Tebi je do epistemološkog profita?!” Zaista, kako sebično od mene, tražiti uvid kao utješni nusprodukt povijesne tragedije! Tragedija je upravo to što jest: tragična, bez ikakvog smisla ili korisnosti. Najbolje što možemo učiniti jest poistovjetiti se sa žrtvama, priznati tragičnu činjenicu, a ne pokušati je ušutkati nekim mudrim komentarom ili samozadovoljnim osjećajem vlastite uzdignutosti posredovane tuđom patnjom. Da sam se u svom snu usredotočila na pomaganje žrtvi, umjesto što sam očajavala nad svojom nečistom savješću, možda bih imala izgleda za nekakvo iskupljenje. Ali, ne, ja nisam nikakav uzor, osoba koja previše razmišlja i ništa ne radi, zaokupljena nijansama vlastite fizičke, intelektualne i duhovne dobrobiti, umjesto da aktivno pridonosi samoj stvari. U to vrijeme, doduše, bila sam prezauzeta nastojanjem da sebe i obitelj držim na sigurnom. Bila sam sretna što je moj sin dobio stipendiju od Yalea, pa se mogao izvući iz kaosa. Moja je kći, međutim, bila usred turbulentnog pubertetskog doba, a to što je morala ostati u Zagrebu s teško bolesnom bakom nikome nije koristilo. Bila sam rastrgana između ostanka s njima i čuvanja posla u Zadru, za što je bilo potrebno svaki tjedan putovati izložen bombardiranju.

Moje se ratno iskustvo intenziviralo. Jednom je granata pala na stubište prolaza u koji sam upravo utrčala. Provela sam pet dana u prijateljičinu stanu za vrijeme napada sa zemlje, s mora i iz zraka. Njezin otac, umirovljeni jugoslavenski oficir, izračunavao je moguće putanje raketa, postavljajući nas da sjednemo uz najčvršći zid. Njezina majka, Srpkinja, hranila nas je iz svojih zaliha. Najmanje nas je šestero ležalo na madracima na podu njihova dnevnog boravka. Svoje konzultacije sa studentima održavala sam u prepunom kafiću kojemu je popularnost osiguravala zaštićena lokacija unutar gradskih zidina. Izvukla sam troje svojih kolega filozofa iz grada pod granatama, u malom *fiatu* razbijenog stražnjeg stakla. Probijala sam se kroz gomilu ljudi, od kojih su mnogi bili izbjeglice iz susjednih hrvatskih sela, koji su nosili svu svoju imovinu u plastičnim vrećicama, pokušavajući se ukrcati u prvi autobus što je odlazio iz grada. Najviše nas je bilo strah da ćemo biti odsječeni od ostatka države i podijeliti sudbinu Vukovara, grada koji je Jugoslavenska armija bila okružila i žustro poravnala sa zemljom. Znala sam da ću se, ako želim zadržati posao, nakon što sam uspjela pobjeći iz grada, za tjedan dana morati vratiti. Blago rečeno, bila sam izbezumljena.

Neočekivani tračak nade pojavio se kada sam primila pismo iz Beograda kojim mi je javljeno da mi je dodijeljena Fulbrightova stipendija na Sveučilištu Columbia, s početkom u rujnu. Bio je svibanj 1992, u ruci sam držala pismo za vrijeme bombardiranja u Zadru, dok je moja majka u Zagrebu primala kemoterapiju. Kada sam predala molbu za stipendiju, Jugoslavija je još postojala, pa je odbor radio preko njenoga glavnog grada. Do vremena kada je donesena odluka, Hrvatska se našla pod napadom Jugoslavenske armije. Situacija se činila posve nadnaravnom; mislila sam kako ne postoji način da odem. Događaji su, međutim, doveli do brzog zaokreta. Stanje moje maj-

ke se pogoršalo i u lipnju je umrla. Moj dečko, koji je istodobno primljen na doktorski program na CUNY, zaprosio me, nadajući se da bismo mogli otići kao par. Vjenčali smo se u kolovozu, a u rujnu stigli u New York.

Ovo bi moglo zvučati kao *happy end*, da zapravo nije bio početak najtežeg razdoblja mog života. Do vremena kad smo se skrasili u jednom praznom stanu na Riverside Driveu u New Yorku, bili smo svi toliko traumatizirani da nikako nismo mogli uživati u prednostima nove situacije. Prije odlaska, moj muž je doznao kako je Savjet Filozofskog fakulteta u Zadru, bez ikakve diskusije, odbio njegov izbor u zvanje asistenta, unatoč pozitivnoj ocjeni stručne komisije: njegovo srpsko prezime bilo je dovoljan argument. Vijesti koje smo dobivali iz Zadra mijenjale su se iz loših u gore. Naša prijateljica logičarka, čiji su me roditelji primili u zaklon svoga doma, i koja je bila najtalentiranija studentica koju sam ikad imala, bila je sljedeća koja je izgubila posao. Naš je odsjek postao meta nacionalista; na horizontu su se nazirale nove čistke. Sa svoga konzervativnog religijskog stajališta, javno su kritizirali naše kozmopolitske aspiracije i promociju analitičke metode, dezavuirajući nas kao „Coca-Cola filozofe”. Preuzevši ključne pozicije u Ministarstvu znanosti, kontrolirali su novac za istraživanja, nova radna mjesta, reimenovanja i napredovanja.

Istina, indirektno su ponudili primiti me pod svoje okrilje. Jedan od njihovih jastrebova upotrijebio je moje ime kao municiju za javni napad na marksiste na Odsjeku za filozofiju u Zagrebu. Tvrdio je da me svojedobno nisu zaposlili zato što sam Hrvatica. To je svakako bila moja jedinstvena prilika da se predstavim kao žrtva te „osiguram ono što mi s pravom pripada”. Da bih se iskobeljala, napisala sam pismo kolegici koja je bila glavna meta napada, objasnivši joj kako ja iza toga ne stojim te, iako se ne mirim s njenom odlukom da me ne zaposli, jer ne vjerujem da je zasnovana na zaslugama, sumnjam da je koristila nacionalnost kao kriterij. Godinu dana kasnije, kada sam na ulici naletjela na nju, zagrlila me, zahvaljujući mi za pismo. U međuvremenu je trpjela šikaniranje i pritisak nacionalista, uključujući i prijeteće telefonske pozive.

Iz svoga njujorškog skloništa pokušali smo uzbuniti američke kolege zbog onoga što se događalo hrvatskim filozofima, i pokušali smo dobiti nekakvu službenu podršku od Američkog filozofskog društva. Uspjeli smo ih nagovoriti da pošalju pismo Hrvatskom filozofskom društvu, ali smo u međuvremenu uvidjeli kako je raspon pažnje ljudi koji su bili spremni slušati naše jadikovke bio ograničen stilom zapadnjačkih vijesti, kao i njihovim vlastitim komforom. Ta je pažnja uglavnom trajala ne više od nekoliko minuta. Nije čudo: rušenju mosta u Mostaru vijesti su posvetile 30 sekundi, dok je žena koja je istog dana mužu odsjekla penis dobila dvije minute. Ubrzo smo naučili skrenuti pristojna pitanja o ratu u Hrvatskoj na druge teme, te tražiti praktične savjete o trenutačnim problemima. A takvih je problema bilo obilje: kako izabrati odgovarajuću školu za svoju kćer, kako se zdravstveno osigurati, kako plaćati račune... No, naši pokušaji organiziranja života u New Yorku nisu daleko dogurali. Sve preturbacije ostavile su traga: mentalno zdravlje moje kćeri bilo je ozbiljno ugroženo, a ja sam imala spontani pobačaj. Odlučila sam odustati od odobrenog produljenja stipendije i vratiti se s kćeri u Hrvatsku. Moj muž, koji je bio započeo svoj doktorski studij, ostao je.

*K*ada sam se vratila, shvatila sam da ne mogu nastaviti raditi na očišćenom Odsjeku za filozofiju u Zadru. U međuvremenu su kolege s kojima sam radila bili ili otpušteni, ili su dali otkaz. Tako sam i ja dala otkaz, nadajući se mjestu u Rijeci, gradu koji je izbjegao nacionalističkoj kontroli, gdje sam nekoliko godina honorarno predavala. I zaista su uspjeli otvoriti stalno radno mjesto pa sam podnijela molbu. Što je dalje bilo? Ministarstvo znanosti odlučilo je povući financiranje tog mjesta. Ponudila sam im, naravno, lak način da me se riješe. Kolega, koji imao vezu s ministrom, zapitao ga je što imaju protiv mene: moja povijest bila je bez tragova komunizma, genealogija čista od srpske krvi. Ministar je rastumačio kako nisam dobra katolkinja - razvela sam se od muža. Istina. Bez svog patrijarhalnog štita, postala sam laka meta. Svježa informacija o tome kako sam se preudala za mlađeg Srbina sigurno ne bi pomogla. Tako je započelo moje 11-godišnje razdoblje akademskog egzila.

*A*kademija je, uzgred, jedino mjesto gdje štreberi mogu zaraditi za pristojan život. Izbaci štrebericu iz akademije, i ona će potonuti. Ili gotovo potonuti. Nisam bila pripravna za situaciju u kojoj sam se našla. Brinuti o šesnaestogodišnjoj kćeri s teškim psihičkim smetnjama, usred rata, bez posla. Ili kasnije, u Americi, brinuti o dvoje male djece, u stranoj zemlji, bez potrebnih dokumenata, bez stalnog posla, bez obitelji ili prijatelja koji bi mogli pomoći, u braku koji se počeo raspadati. Moja majka, i sama razvedena, previše me bila razmazila, ponosna na moj uspjeh u školi, i odgajala me pod dojmom kako će sve biti u redu, jer sam dobra i pametna i na vrijeme pišem zadaće. Kako da ne.

*N*aravno, svjesna sam da je moja priča priča žene koja je bila u mnogočemu privilegirana. Moja plovidba kroz dva totalitarna režima nije baš tekla glatko, ali praktično nisam izgubila ništa: nitko mi nije poginuo, imovina mi nije bila uništena, ni ja ni itko od članova moje obitelji ili prijatelja nismo uhapšeni, silovani ili mučeni. Nisam bila lišena hrane, vode i zaklona, nisam bila natjerana na fizički rad. Većinu sam vremena bila svjesna situacije, i imala sam neku mogućnost izbora. Imala sam karijeru, nitko nikad nije cenzurirao ono što sam pisala, nitko me nije otpustio, ja sam dobrovoljno dala otkaz. Moj život više sliči sapunici nego tragediji. Možda sam čak bila i predmetom zavisti. Razmišljajući o svemu kroz što su drugi ljudi prošli, i kroz što prolaze, teško da se mogu žaliti. Pa ipak...

*V*oljela bih da sam bila oslobođena od skupnih pripadnosti koje nisu ovisile o mom izboru, ali su ipak odredile gotovo sve aspekte mog života i opteretile me strahom i osjećajem krivnje, unatoč činjenici da sam energiju uložila jedino u nastojanje da ih se oslobodim. Znam da je to nemoguće: čovjek se uvijek negdje rodi, u neko vrijeme, od nekih roditelja; naši nas skupni identiteti ogrću i štite, a štiteći nas, ograničavaju nas i ponekad guše. Šteta što ne postoji nešto poput kolektivne nacionalne psihoterapije, jer to je ono što nam svima treba: čupanje zlog sjemena iz naše nacionalne psihe i suočavanje s vlastitim greškama. Umjesto toga, mi se oslanjamo na provizorna rješenja: usvajanje novog žargona, novih politika, novih ideologija.

Više ne gajim iluziju da je moj život na novom teritoriju način izbjegavanja svega toga. Naša povijest ima način da nas uhvati u stupicu i uvuče u nadrealne situacije. Jednom je prilikom moja američka prijateljica, feministkinja, zainteresirana za političke teorije u Istočnoj Europi, zatražila od mene pomoć pri prevodenju pregleda hrvatskih političkih teorija na engleski. Tako sam se našla u kafeteriji Brooklyn Collegea pokorno prevodeći tekst dobro poznatog hrvatskog nacionalista koji je bio odgovoran za javne napade na moje prijatelje i, najvjerojatnije, za neke od čistki. Drugom prilikom, kolegica iz Zagreba, koja me nije bila zaposlila, bivši marksist, koja je odoljela napadu nacionalista i ostala na svom položaju, došla je New York održati predavanje. U to vrijeme imala sam na brizi dvoje predškolske djece, dok mi muž, boreći se s vlastitim demonima, nije mogao pomoći. Grebla sam se da dobijem bilo kakva honorarna predavanja, potpuno očajna i uvjerena da ću zauvijek morati dići ruke od filozofije. Nakon što sam konačno stekla realni uvid u tržište rada za filozofe, shvatila sam kako su izgledi da neki fakultet zaposli sredovječnu ženu s Balkana, s inozemnom diplomom, bez objavljenih radova u američkim filozofskim časopisima i, uostalom, bez novijih objavljenih radova, ženu bez veza, i bez vremena za njihovo uspostavljanje, bez novca za plaćanje dadilje, dakle bez vremena za bilo kakvo čitanje, pisanje ili objavljivanje, bili gotovo ravni nuli. Kroz jedan sat, koliko sam se družila s kolegicom iz Zagreba, ona je veselo iznosila svoje filozofske ideje, ne raspitujući se kako meni ide. Kada sam joj napokon uspjela ispričati o svojim problemima, ona me najozbiljnije posavjetovala da emigriram u Australiju.

Promatram u čudu kako vrijeme briše ideološke sukobe iz prošlosti, otkrivajući tako njihovu pravu narav i njihovu osnovnu nevažnost. Pošto su totalitarne ideologije tek sredstvo za ispiranje mozga masama radi potpore stvari koja je u interesu njihovih zagovaratelja, kada se jednom korisnost ideologije potroši, lako ju je odbaciti i nadomjestiti. Nekad sam se pitala kako su se najgorljiviji staljinisti mogli preko noći prometnuti u najgorljivije nacionaliste. Komunistički ideal socijalne jednakosti, sa svojim međunarodnim dosegom, ne može se braniti istovremeno s nacionalnom diskriminacijom, ili tržišnim vrijednostima koje danas postupno osvajaju Balkan. Istina, ove zamisli nisu bile podržavane simultano, nego sukcesivno. A oni koji su ih prihvaćali nisu nikada ni imali nekih pravih uvjerenja; imali su samo potrebe kojima su udovoljavali podržavajući dominantnu ideologiju. Neki možda nisu ni primijetili da je došlo do smjene.

Amerika se svakako razlikuje od Balkana: ona nudi jelovnik ideologija među kojima čovjek može odabrati neku i po njoj živjeti, pod jednim uvjetom da se uklapa u opći politički, zakonski i ekonomski okvir. A pošto je taj okvir dovoljno fleksibilan i udoban, većina ga ljudi uzima zdravo za gotovo. Kao još nenaturalizirani emigrant, koji konačno, nakon godina borbe, može udobno preživjeti, osjećam se i dovoljno zaštićenom i dovoljno izoliranom, nisam ni žrtva ni igrač. Odgađam proces naturalizacije, u strahu da će me novi identitet opteretiti novim osjećajem krivnje. Već dijelim američki strah: živjela sam u New Yorku rujna 2001. Uživam u svojoj distanci od političkih i ideoloških struja, svjesna da je privremena i lažna. To je trenutni prostor za disanje kupljen po cijenu namjernog neznanja, izolacije i popuštanja, cijenu koju sam spremna platiti kako bih mogla raditi ono što volim: podizati djecu i podučavati filozofiju. Nakon trideset godina, dakle, i dalje guram istim putem, samo sam ovaj put svjesna što bih vidjela kada bih skinula zaslone. Ovog časa sanjarim i uživam u viziji sebe kao slobodno plutajuće, *frei schwebende*, intelektualke, slobodne od bilo kakvog ideološkog balasta, koja jedino želi biti usidrena u čovječanstvu, na planetu Zemlji.

(S engleskog prevela Marija Barbić)

Sandra Sterle: Na otoku



Rad 9

Sandra Sterle: iz ciklusa Na otoku (fotografija: Frouke Eigen, 50 x 70 cm, 1996)





Rad 10

Sandra Sterle: iz ciklusa Na otoku (fotografija: Frouke Eigen, 50 x 70 cm), 199



Rad 11

Sandra Sterle: iz ciklusa Na otoku (fotografija: Frouke Eigen, 50 x 70 cm, 1996)

Pitanja Marthi i Renati, Ana Peraica

Istodobni razgovori

E-mail poslan 1. 12. 2006.

Na početku, moram zabilježiti da mi se jako svidjela Marthina kava, koju je spremila u Bruxellesu za Indiscipline projekt i da bi baš bilo dobro popiti jednu sada, dok pišem ova pitanja. Dakle, ono što predlažem je, da bismo napravili ovu konverzaciju ugodnijom, da skuhate kavu gdje god da ste i pomognete mi sa pitanjima koja mi se postavljaju, a koje bi voljela sa vama prodiskutirati. Prije svega, da dam nekakav uvid u razloge ovoga paralelnoga intervjua. Osim generacijske razlike između vas dvije, postoji nekoliko sadržaja ili tema na kojima ste obje radile. Voljela bih zaći u razlike, u njihova vremena i prostore.

1. U zadnjem videu Renata priča o primjeru fenomena koji nazivamo „urbanocid“, a zahvatio je poslijeratnu zemlju, posebno dijelove koji su sada pod pritiskom turističkoga iskorištavanja, poput gradnje apartmana (drugi fenomen je „apartmanizacija“). Kuće se grade bez dozvola, računajući na nepostojeće urbano planiranje u regiji. Martha je radila s idealnim gradovima u svom projektu. Ovo bi bilo pitanje za obje, na koji način vidite arhitekturu i urbano planiranje zanimljivima iz ženske perspektive? Vežete li to uz tradicionalne uloge žena da budu unutar kuće, njene aktualne veze uza zidove? (Mi u Hrvatskoj kažemo kako žena drži četiri „kantuna“ [ugla] kuće, što aktualno zvuči kao veliki dio arhitekture).
2. Par Marthinih projekata vizualizira kuhinju i dnevni boravak. Mislite li da planovi gradnje za niže slojeve društva (serijske kuće) u Americi i Hrvatskoj računaju s prisutnošću domaćice ili, zapravo, više pažnje daju prostoru za rasonodu (dnevni boravak.)?

3. Koji je vama najbitniji dio kuće, ako ijedan jest uopće?
4. Vraćam se na temu „idealna mjesta“ u vašim radovima: Renatin rani rad Domaćica, u kojem ona pegla duboko pod morem, bio je jako provokativan, istovremeno djelujući kao sloboda, prostor bez zidova, ali isto tako i kao rad pod velikim pritiskom, dok je Martha radila s idealnim gradovima. Kako biste obje opisale „idealnu kuću“?
5. Mediteranska kultura uvelike je povezana s vanjskim prostorom, dvorištima, životom na trgovima, dok američki gradovi, koji su uopće neusporedivi s onim što mi nazivamo gradovima ovdje (imajući ukupno četiri miliona stanovnika u cijeloj državi), koriste uglavnom vanjski prostor kao transportnu zonu. Jesu li takve kulture manje vidljive?
6. Vidljivost kulture, no također i kulturalne predrasude, vežu se uz društvo spektakla. Hrvati uglavnom na tom mjestu nalaze Amerikance paradigmatiskima za ilustraciju Debordovih teza. Što vi „vidite“ da se na televiziji ilustrira kao „tipičan Amerikanac“ ili „tipična istočnoeuropska žena“? Kako biste opisale te stereotipe?
7. Martha, je li socijalistička teorija i praksa koja se bavila ženama ikada bila transparentna u Americi? Što se događalo u vrijeme hladnoga rata? I Renata, jesi li ti primijetila ponor između teorije i prakse komunizma većim od one između mjesta žene u socijalizmu i kasnijeg perioda?
8. I sad, tema rata, prema kojem je općenito Marthin radikalni kritičizam imao veliku ulogu, u njenim klasičnim fotomontažama. Kako ste vidjeli rat na prostoru bivše Jugoslavije, kao veliki kritičar spektakla. Renata, kako si se snašla u tom spektaklu jednom kada si napustila zemlju?
9. O medijima, fotografiji i videu: jesu li razlozi zbog kojih su ti mediji na neki način u modi među umjetnicama, koje se radije izražavaju njima nego sa slikama ili skulpturom, u praktičnim posljedicama pojave žena u umjetničkoj produkciji u kasnoj fazi? Je li medij ženstveniji ili su muškarci institucionalniji i dogmatičniji?
10. Martha, puno ste putovali, osobito među aktivistima. Koje umjetnike biste naglasili, iz ove istočnoeuropske scene, kao vidljivije zadnjih par godina, posebno ženske? I, Renata, koji su tebi umjetnici bitni?

Martha Rosler

esej

Ženski problemi: žensko problematiziranje javnog prostora

*J*ednom davno, užurbano izmišljajući feminizam (skorašnja verzija, od prije 30 godina), žene su malo vremena posvetile problemima fizičkog prostora. Više su se usredotočile na stvaranje novog prostora, prostorno-vremenskog privida sa stvarnim „vlastitim sobama“, zajedničkim i posebnim, a manje na angažman u dominantnim arhitektonskim i urbanističkim pravovjernostima. Diskurs o „prostoru“ kao zajedničkom diskurzivnom području nedvojbeno je posuđen od tadašnjih psihologa te je dopuštao događanje skupne aktivnosti razvijanja društvene svijesti. No, da bi se to činilo - barem prije vremena interneta - potrebni su novi unutarnji prostori, čak i kada su to naprosto stari, prenamijenjeni i predviđeni. Šezdesetih i sedamdesetih žene su ipak i izašle na ulice i zahtijevale sigurnost na ulici; na koncu su neke otkrile istraživanja drugih žena o zajedničkom stanovanju, zajedničkim kuhinjama i drugim uslugama, te su, zapravo, žene sve više studirale arhitekturu.

Jacobs, J. (1962). *The Death and Life of Great American Cities*, pp. 458. Jonathan Cape: London.

1

Veliko kritičko djelo o urbanom planiranju, *Smrti i život velikih američkih gradova*, napisala je manhattanska „kućanica“ Jane Jacobs 1961., ne kao odgovor ženskom pokretu, nego možda predstavljajući isti pritisak žena „odozdo“ kako bi intervenirale u javne rasprave o vođenju urbanog života vezano za izgrađeno okruženje.¹ Knjiga Jacobove zagovara mali prostor, prvenstveno neposredno susjedstvo, s višestrukim poslovima te miješanjem i protokom stanovništva (što možemo prepoznati kao prostor kućanice), kao onaj koji daje vibrantni gradski život. Umjetnici su se, napose oni evropski, usredotočili na probleme grada obuhvativši veliki dio 20. stoljeća, no ta preokupacija, čini se, nije naročito prihvaćena u umjetničkom svijetu Sjedinjenih Država. Umjesto nje, konceptualna umjetnost pomogla je oživotvorenju „umjetnosti zemlje“, u kojoj je čovjek izrezivao velike blokove posjeda u emfatički urbanim područjima (iznimke su Gordon Matta-Clark, koji je dubio rupe u oronulim urbanim strukturama, i Dan Graham, koji se prvenstveno usredotočio na život predgrađa, a zatim pod tumačenjem: poslijeratni fenomen). Situacijska kritika grada (temeljena na Parizu) imala je daleko manji utjecaj u umjetničkom svijetu od njihove kritike medija i njihovog središnjeg položaja u „društvu spektakla“. Moj vlastiti interes za domaće prostore (prvenstveno interijere) bio je potaknut načinom kojim su bili zastupljeni u medijima, kao naturalizirana okruženja. Poput većine feminističkih umjetnica, sam angažman u arhitekturi smatram namjerno, neizbježno maskulinističkim, budući su se feministkinje fokusirale na društvene procese koji se zbivaju u tim okruženjima koja je izgradio muškarac, naslikao muškarac i razvio muškarac. Ako ništa drugo, feministkinje koje sam ja poznavala više su bile zaokupljene dalekim posjedom i borbama za teritorije - tj. ratom u Vijetnamu kojeg je valjalo zaustaviti, nego ponovnim promišljanjem arhitekture, premda je bilo različitih nastojanja u organiziranju zajedničkog življenja. S dozom ironije primjećujem vlastitu umjetničku praksu u ovom smislu: imala sam namjeru smjestiti slike rata „tamo“, u granice naših domaćinstava i drugih prostora - oboje kroz njihovo prikazivanje u medijima. O ovome više kasnije.

Istodobno sam razmatrala kuhinju kao mjesto proizvodnje, prvenstveno rada žene (često neplaćenog) te drugih „drugih“, uključujući djecu i kućnu poslugu. Kuhinja je, poput kafića, postala pozornica (podignuta za televizijsku ili književnu produkciju) na kojoj valja odigrati razlikovne uloge i očekivanja od žena pripadnica kulture Sjedinjenih Država. Žene su bile prisiljene popeti se na pozornicu produkcije i zabave postavljenu kod kuće kada su, u poslijeratnom prigradskom „otvorenom planu“, kuhinje izgubile zidove koji su ih odvajali od dnevnog boravka, ili predvorja, upravo kada su kućanice srednjeg staleža definitivno izgubile poslugu, uključujući kuharicu. Sada su žene postale shizofrenične, jer su morale biti i proizvođači i konzumenti kulinarske darežljivosti, sve u istom trenu, često u društvu gostiju na večeri. Ovo me jako zainteresiralo te me dovelo do nekoliko radova koji su razmatrali različite uloge koje je igrala žena različitih staleža i rasa u odnosu na proizvodnju hrane i posluživanje.

Usprkos mom zanimanju za teritorijalnost (uključujući radove poput Bowery u dva neadekvatna deskriptivna sustava), pitanja stanovanja kao širokog društvenog i urbanog problema, u to me vrijeme nisu umjetnički angažirala; bila sam uvjerena da se u svojoj umjetnosti nikada neću okrenuti razmatranju stanovanja. Moje predskazanje o samoj sebi ubrzo se pokazalo netočnim. Osam-

desetih sam sve više postajala zainteresirana za nove procese gentrifikacije te života i smrti zapuštenih urbanih sredina u Sjedinjenim Državama i drugdje. Još je mučnija bila sudbina siromaha koji su „držali“ ove teritorije većim dijelom 19. i 20. stoljeća, a još više za vrijeme velikih iseljenja iz predgrađa u nova prigradska naselja u poraću - interni egzodus koji je omogućen gradnjom državne autoceste koja je imala služiti vojnoj mobilizaciji, te jeftinim zajmovima za ratne veterane. Ova nova američka predgrađa reklamirana su kao ispunjenje američkog sna za djecu i unuke imigranata, nudeći djeci igru i odrastanje na čistom zraku, daleko od gradske fizičke, rasne i klasne kontaminacije. Ubrzo sam se zainteresirala i za one prostore transporta, uključujući ceste i aerodrome, te svakako lokalni, proleterski, urbani način prijevoza, zapravo gradske metroe. Ta mjesta javnog pojavljivanja i tranzita funkcioniraju iznimno različito jedan od drugog u smislu društvenog miješanja i hijerarhije, uključanja roda, obraćanja arhitekture itd.

Rat i njegovo razaranje ljudi, okoliša i kulturnih prostora ipak je nastavio zaokupljati moju pažnju, ne zato što sam tako izabrala, nego zbog pritiska događaja. Godine 1993. pozvao me muzej u Grazu da sudjelujem na jednoj izložbi koja se obraćala ratu, za vrijeme godišnjeg jesenskog festivala, *Steirische Herbst*. Organizator je temu izvukao iz fizičke blizine bivše Jugoslavije, u kojoj su se tada vodili raskolnički ratovi. Moj rad, pod imenom *It Lingers [Traje]*, obraća se nekim glavnim evropskim i američkim ratovima, predstavljajući opise i prikaze rata u Evropi 20. stoljeća: Drugi svjetski rat; (prvi) rat protiv Iraka (1991., nazvan Zaljevski rat); te jugoslavenske sukobe, posebno rat u Bosni i opsadu Sarajeva (s osvrtnom na Jugoslaviju 1914.). Slike su bile poredane u jednoj slici smanjujući se, što je kulminiralo malim novinskim mapama mnogih sukoba koji su bjesnjeli u vrijeme nastajanja rada. Od četiri velike slike koje su činile krunu niza fotografija, jedna je predstavljala Bosanku kako demonstrira u Ženevi, držeći ogromnu fotografiju ubijene mlade žene čije je lice bilo prošarano krvlju.

U posljednjih par godina osjetila sam poticaj za stvaranjem niza fotomontaža sadašnjeg rata u Iraku, s mješavinom motiva, od aktivizma do bijesa i očaja i još aktivizma. Ovi radovi nanovo posjećuju slike uljepšanih domaćih zapadnjačkih prostora, prvenstveno kuhinja i dnevnih boravaka, zagađenih ratnim ranjenicima, zarobljenicima, iscrpljenima i očajnicima, zajedno s američkim vojnim figurama, te ovog puta uključujući ikone poniženih, mučenih i maltretiranih tijela koje smo upoznali kao slike zatvora Abu Ghraib u Iraku.

Vaše pitanje o rodnim medijima je zanimljivo. Zanatska proizvodnja i druge društveno korisne aktivnosti - recimo, tkanje tepiha ili tkanine ili poljodjelstvo ili vrtlarstvo - mogu se dodijeliti jednom ili drugom rodu u određenom društvu, zadaća koja je svakako racionalizirana izražavajući bit posla koji se drži muškim ili ženskim. U igri su također i pitanja društvenog statusa, ovisno o tome može li se posao o kojem je riječ povezati s artizmom te tako polučiti proizvode koji diktiraju visoke cijene, te možda i visoke plaće ili nagrade. Ovi zanati su uglavnom oni koji su podređeni moći i bogatstvu, a umjetnost je za to prvorazredan primjer. Mediji su pomalo problematični jer je njihov majstorski status uvijek upitan, budući da su povezani s tehnologijom i procesima koji su i industrijalizirani i odomaćeni. Žene su uključene u izradu fotografije i medijskih slika od samog početka, ali su

obično izbačene iz povijesnih čitanki, ili su zabilježene u njihovim temeljnim karakteristikama kako bi se isključilo držanje tih medija umjetnošću. Jedan kurator velike evropske umjetničke izložbe početkom osamdesetih (ključni moment u usmjeravanju umjetničkog svijeta) objasnio je da su fotografija i video ženske forme te da zato ništa od toga neće uključiti u svoju izložbu. Na Documenta 7 of 1982. nije bilo videa, i malo umjetnica. (Ja sam sudjelovala, ali kao umjetnica performansa radi izbacivanja videa.)

Kultura spektakla sada je duboko integrirana u globalizaciju sukoba i natjecanja. Ja se ne identificiram toliko kao „Amerikanka,” već više kao Njujorčanka - stanovnica jednog otoka pored obale američkog kontinenta - gledajući s očajem i iznenađenjem kulturu Amerike kakvom je prikazuju mediji. Za mene je predstavljalo veliki šok preseljenje prvo u Illinois, u srce Amerike, a zatim u Kaliforniju. Morala sam se pomiriti s činjenicom da sam strankinja, viđena poput onih glasnih žena opisanih u čudnim dramama o New Yorku. Slike „tipične Istočnoevropljanke“ (koje se, priznajem, baš mnogo ne vide niti su zamijećene) prikazuju bezvoljne, mizerno ugnjetavane prostitutke, često „prodavane“ na Bliskom istoku ili u Turskoj, ponekad uredske čistačice ili dadilje; i bajno lijepe mršave plavuše modele, uglavnom Ruskinje]. Radi viđenja zanimljivije Istočnoevropljanke ili Srednjoevropljanke, rekla bih: potražite na *netimeu* ili *cyberfeminismu* bilo koji prikaz autorica, čak i feministkinja... Ne želim ovdje ići u detalje.

Američka kulturna hegemonija uključuje izvoz slika i drugih kulturnih proizvoda, koji su sami za sebe najavljeni i reklamirani kroz brendirane slike. Američke slike udomaćene su u pejzažu svakodnevnice te oblikuju „životne svjetove“ ljudi dok putuju zrakom ili televizijskim kablovima i na pakiranjima proizvoda, stižući poput pogubnih virusa zrakoplovima (sada je sredina prosinca, a na nedavnom letu Iberie na liniji od Berlina do Madrida putnicima je puštana pjesma *Jingle Bells*, američki božićni napjev, te odgovarajuće pop uspješnice; čovjek teško može ne primijetiti globalnog bezveznjaka američkog Djeda Mraza i Noć vještica pretvorene u potrošnu robu). I umjetnici putuju avionima poput virusa, jer druga po vrijednosti cirkulirajuća roba u umjetničkom svijetu su, nakon proizvoda s poznatom etiketom - umjetničkih djela, umjetnici (ali možda oni manje uzdignute klase), koji slijeću - s lakoćom ili uz mukli udarac - na lokalni pejzaž umjetničke produkcije. Kako to utječe na lokalnu produkciju i prijem, uključujući prijem ženskih radova - posebice u ovom trenu, prelako odbacivane u traženju autentičnog egzotičnog izraza - ostaje za vidjeti.

*Martha Rosler i Sanja Iveković,
pozdrav sa Documente poslan
e-mailom sudionicama projekta*



Renata Poljak

Autobiografija

*J*a sam rođena u Splitu.

Mama je rođena u Trilju, a tata u Gornjoj Pačetini, što je u Zagorju, blizu Krapine. Baka, tatina mama, govori kajkavski, iako je već 50 godina u Dalmaciji, između Glavica, Sinja i Splita (gdje je odrastao moja tata). Ona uvijek tvrdi da to znači da je stabilna osoba. Na tim relacijama Dalmatinske zagore, koje je tata prelazio biciklom, upoznali su se moji roditelji. Pokojna nona i pranona (od mame mama) je s otoka, s Brača, iz Bola.



Rad 12

Renata Poljak No name (2002)



Ove godine sam bila u jematvama u Bolu i stari ljudi uvijek pitaju: "Čija si ti, molo¹?" Onda ja ponosno počnem (ne znam zašto sam ponosna na ta prezimena): "Bolović, Josipović..." I onda mi barba Mate kaže: "Ma ti si, molo, Krokalo! A vidi se, pogledaj koliki si tu kroci²?" Njegovoj sestri, na spomen Bolović, zasuzilo se oko, jer se sjetila brata od moje prane koja joj je bio puno drag i kaže da je bio jako dobar čovjek. Njega su ubili

molo dijalek. - mala

1

krak dijalek. - hrv. *krak*

2

Murvica - mjesto pored Bola sa šest registriranih stanovnika; *saket* dijalek. - plastična vreća za grožđe

3

fameja dijalek. - familija

4

Talijani, a partizani su mu podigli spomenik u Bolu nakon rata. U tim jematvama sudjelovalo je i par Nijemaca koji su iznajmili kuću u Murvic. Imali su komplicirana imena pa su ih zvali: "Murvica, dodaj saket!"³. Lijepo je bilo sudjelovati "iz prve ruke" u načinu na koji nastaju nadimci koji se daju cijelim famejama⁴.

Ima jedna lijepa rečenica od Virginije Wolf (koju slobodno prevodi Irena Vrkljan), a kaže: "Svako je putovanje opasno po život". Putovanja i mjesta života često su bila ono što me je uvjetovalo, mene kao osobu, pa tako i moj rad. Dok ovo pišem nalazim se u Berlinu, a do sada sam uglavnom vrijeme provodila, živjela i radila (nakon 25 godina u Splitu), u Nici, Nantesu, Parizu, Amsterdamu, Bolu, Zagrebu i Beču.

Začudnost i strast su nešto što pokušavam očuvati i sretna sam kad to prepoznam u drugima, a pogotovo u radovima drugih umjetnika/ca. Međusobna prepoznavanja i razumijevanja koja se događaju s različitim ljudima/kolegama/icama, suradnicima/icama, esencijalna su mi kako u životu, tako i u radu. Dakle, taj jedan nomadski *art community* je, isto, jedna vrsta fameje, ne Krokalovih, ne genetski danih, nego onih izabranih, slučajno i namjerno. Nedavno sam čitala o razlozima putovanja, pa evo jedan citat:

Možda svako razmišljanje o putovanju prolazi kroz četiri primjedbe koje nalazimo najprije kod Fitzgeralda, drugu kod Tynbeea, treću kod Becketta, a posljednju kod Prousta. Prva glasi da putovanje nikad ne izaziva pravi 'rascjep', makar putovali na otoke ili u ogromna prostranstva, sve dok sa sobom nosimo Bibliju, svoja sjećanja iz djetinjstva i uobičajeni diskurs. Druga primjedba smatra da na put kreće idealni nomad, ali iz podrugljivosti, jer nomad je, zapravo, suprotno, onaj koji se ne miče, koji ne želi otići držeći se još uvijek svoje razbaštinjene zemlje, središnjeg područja. Po trećoj primjedbi, onoj najdubljij i Beckettovoj: 'Ne putujemo iz zadovoljstva za putovanjem, nego zato, što ja znam, jer smo glupi, no ne u tom pogledu... Koji bi, konačno, onda bio razlog putovanju, ako ne onaj da provjeravamo, da odemo nešto provjeriti, nešto neizrecivo što dolazi iz duše, neki san ili nemir, nije li riječ samo o tome da znamo jesu li Kinezi onoliko žuti koliko se priča, ili pak ondje postoji, barem djelomično, ta nevjerojatna boja, tračak zelenoga, plavičasto i ljubičasto ozračje. Pravi sanjar je, govorio je Proust, onaj koji ide nešto provjeriti...'

Citat: Deleuze, Gilles, „Pismo Sergeu Daneyu: optimizam, pesimizam, putovanje“. Iz: GD, *Pourparlez*, Minuit, Paris, 1990, str. 97. Preveo i pripremio: Leonardo Kovačević. *Up&Underground*, Art Dossier, Zagreb, 2005/06, broj 9/10

O LJUBAVI, PISCIMA I PRIJATELJIMA

Ovo je e-mail koji sam ovo ljeto napisala svojoj prijateljici Ani koja sada živi u Parizu, a isto je iz Splita. Kako je bilo ljeto i bile smo u Dalmaciji dosta smo razgovarale o muškarcima - Dalmatincima, i što nas kod njih privlači i zašto je nekada nemoguće i koliko su različiti/slični naši svjetovi.

draga ana

opet mi je nekako puno lipo u zivotu

knjiga miljenka jergovica koju trenutno mozes kupiti na kioscima ako se pozuris "historijska citanka" je puno inspirativna - barem meni, tj. on uobicava u recenice misli koje kolaju u mojim razgovorima sa dragim i bitnim ljudima sa kojima se nadupunjujem. Puno je lipo prepoznati svoje misli i djeliti ih, imati ih u knjizi i tu pisci postaju bitni. A i on bas o tome pise u jednom od tih malih tekstova, sta je to biti pisac. Tako lipo jutro kad ti pocne sa takvim tekstovima. Kad shvatis da imas i prijatelje sa kojima to djelis a ovo je dio teksta za tebe tj o kojem cesto sa tobom pricam - a dalmatincima koji su samo jo jedan kod.

"..Naravno postoje i ljudi kojih se tvoje price ne ticu ili koji se trebaju jako potruditi da ih razumiju. Ti ljudi obicno pripadaju drugim svjetovima ili tudim kulturama. Drugi svjetovi i tude kulture dragi su i potrebni. Užitak je u njih uci, ali i iz njih izaci kad prigusti ili kad ti se stuzi. Tada ti ostaje samo tvoj svijet. On je kao krevet medu krevetima, nije najbolji, ali je naviknut na tebe i oblik tvoga tijela. .."

drzi se draga i vidimo se brzo

renata

P.S. Vidi kako mi je moj jb sladak - ovo je iz njegovog jucerasnjeg maila kad sam mu dan prije pisala da je gotovo s Lukom i slicno:

Je ne crois pas que tu sois débile de croire en l'amour, ni naïve. C'est parce que l'on y croit parfois, à deux en même temps, que cela devient possible.



O FEMINIZMU, ARHITEKTURI, "VELIKIM OČEKIVANJIMA"...

Kada čitam o feminizmu... Ja sam se rodila 1974, kao žena. Kada sam počela misliti i čitati o feminizmu, to je više bio kao dio opće kulture, a ne kao moja privatna borba za ženska prava. Daleko od toga da ne primjećujem i da o tome ne mislim, nego je to u mojim radovima jako prisutno. Tijekom godina pitanje o poziciji i ulozi žene (mene) u društvu postalo je vrlo prisutno u mojim radovima, već od prvog videorada "Ja domaćica!", nastalog prije točno deset godina, gdje vidimo ženu u ronilačkom odjelu kako omeđuje svoj prostor ispod mora, pegla ispod mora, mete ispod mora, ljuti se ispod mora...

U svom radu općenito, pokušavam kroz osobno iskustvo progovoriti o poopćenim problemima koji se događaju u širem društvenom kontekstu, kako mislim da ne možemo odvojiti privatnu sferu od političke.

U arhitekturi promatram nasilje (s par, usudila bih se reći, primjera silovanja u njemu) već više od deset godina, pogotovo u Dalmaciji. Trebalo mi je, valjda, toliko vremena da iz toga dodem do neke vizualnu ideje, neke početne točke koja bi se mogla artikulirati u projekt. Mislim da sam emotivno bila previše povrijeđena upravo tom vrstom silovanja da bih mogla napraviti išta iz čega ne bi izlazio samo bijes i nemoć. Taj jedan primjer silovanja u arhitekturi, dokazivanja moći, postavljanje arhitektonskog falusa, i početna je točka filma „Velika očekivanja“. Novi mentalitet koji se pojavljuje nakon rata i nasilje koje je općeprihvaćeno i, naravno, nije proglašeno nasiljem, bila je početna ideja za film „Velika očekivanja“. Kao i pozicija žene - patrijarhalne generacije koja pripada mojoj mami i njenoj sestri, a odražava se u konstantom pravdanju i zatvaranju očiju na aktove različitih vrsta nasilja koji pripadaju "njihovim" muškarcima - te su time proglašeni opravdanim i, naravno, nenasilnima. Evo dvaju citata iz filma:

Ma, nema veze, ovako će nam barem biti hlad.

Na ekranu vidimo malu kuću ispred koje je sagrađena puno veća koja je sakrila pogled na more:

Ma je skinhead to je kao snikers, šta on zna?*

Snikers - čokoladica*





Rad 13

Renata Poljak: Velika očekivanja, film, super 16mm, 17 min, 2005.

NEŠTO JAŠ O FILMU,
VIŠE KAO SINOPSIS, ZA KRAJ



Film „Velika očekivanja“ govori o općim problemima «divlje» gradnje, mentaliteta nasilja koje se očitava u nekim segmentima, a nije nužno fizičko, pa nije ni deklarirano kao nasilje. Filmom „Velika očekivanja“ pokušavam ukazati na različite forme koje nasilje može imati, a to analiziram i povezujem kroz tri generacije: 70-80-ih (doba socijalizma, mentalitet maloga mista, odgoja, odnos prema muškoj i ženskoj djeci), kraj 90-ih - pojava novog mentaliteta i novih bogataša (nouveau riche) koja se vizualizira jako dobro i u novoj vrsti kuća, izgradnje, apartmanizacije sveprisutne u Dalmaciji, te početak 2000-ih («novi» mladi ljudi, odgojeni uz ratne slike na televiziji). Kroz tri generacije muškaraca koji pripadaju istoj genetskoj lozi pokušala sam dati i društveni kontekst vremena kojem svaka generacija pripada: od socijalizma, tvornica koje pripadaju radnicima, preko divljeg kapitalizama do pozicije mladih direktora (»bivših» skinheada) i njihova odnosa prema svijetu oko sebe.



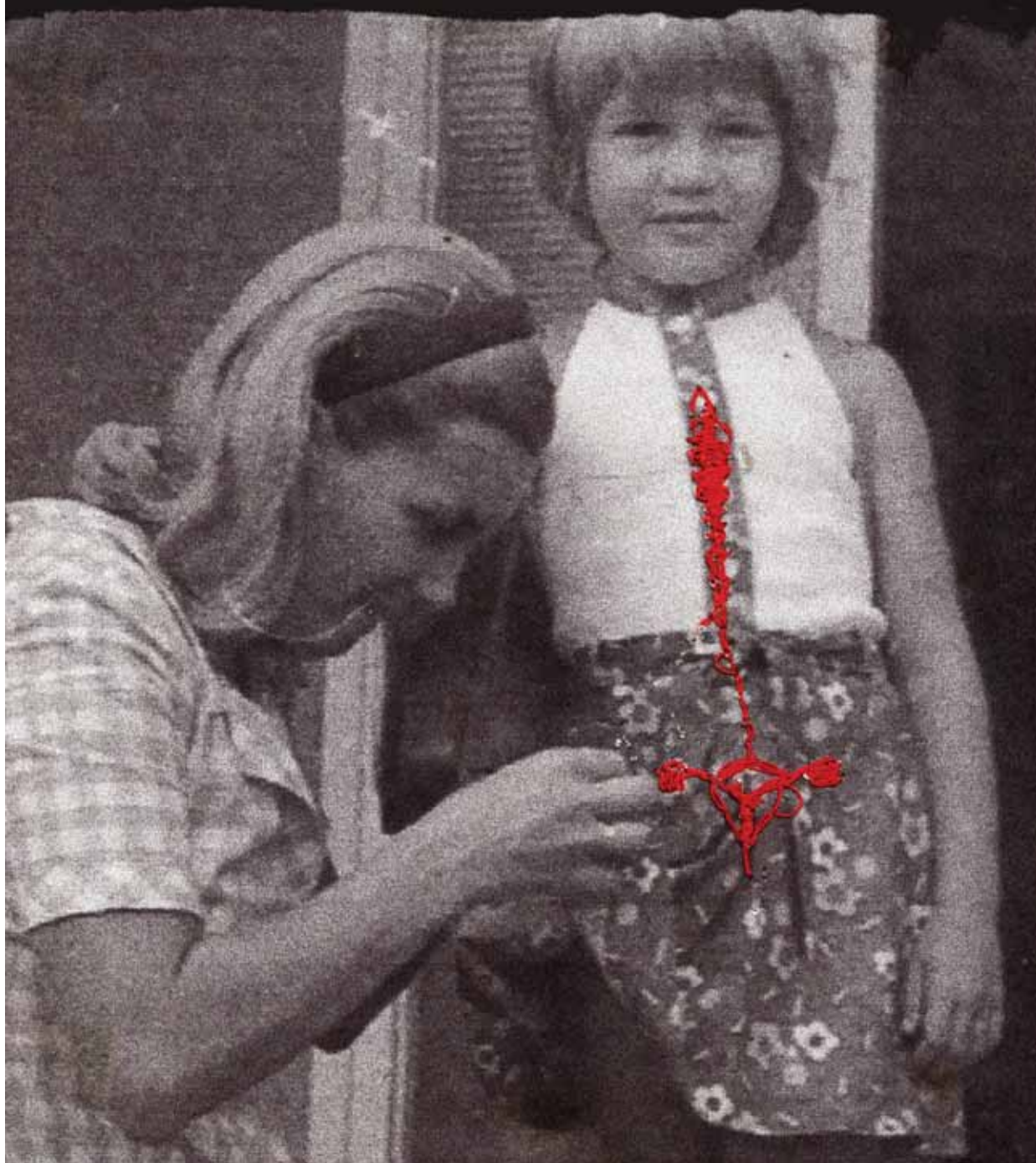
5. Putevi



Neli Ružić: Majka šije kćeri reproduktivni sistem

*“Fotka je iz '73, valjda, i snimio ju je moj otac Nenad Ružić prvog dana moje osnovne škole, mater mi završavala novu vestu na izlasku iz zgrade. Zvala se *Moja majka šila je*, iz serije *Moje socijalističko djetinjstvo (Bog ili Tito)*. Reproductivni sistem je interveniran kad nismo razgovarale. Nije nikad izlagana, od 2001. je blizu moje strane kreveta.”*

Neli Ružić



Rad 14

Neli Ružić: Reproductivni sistem (crveni konac na isprintanoj fotografiji, 18 x 16 cm, 2001) izložen u privremenoj Maloj ženskoj čitaonici (otvorena 24. siječnja u lodi Kinoteke Zlatna vrata)

*Miroslav Radman:
Muškaraci su donori sperme*

Razgovarao Siniša Jović

*Razgovor izvorno objavljen u Metro Expressu (rubrika Hrvatska, 26 siječnja, 2007, str. 3)
odabran je među nekoliko zanimljivih tekstova nakon predavanja akademika Radmana*

*Predavanje akademika Miroslava Radmana
Genetika ljudske raznovrsnosti*

Uloga muškarca u današnjem hrvatskom društvu svedena je na donora sperme - ustvrdio je akademik Miroslav Radman na popularno-znanstvenom predavanju pod nazivom 'Genetika ljudske raznovrsnosti', u sklopu međunarodnog interdisciplinarnog projekta 'Žena na raskrižju ideologija' koji se održava u Splitu, u organizaciji Hrvatske udruge likovnih umjetnika, a pod programskom palicom Ane Peraice.

- Kod kompleksnih organizama interuterini razvoj traje dugo, pa je žena fizički hendikepirana u tom razdoblju, ili je to bila dok smo živjeli u spilji. Tada je muškarac bio mnogo više od donora sperme, ali danas žene sve češće razmišljaju da im kod kuće ne treba muškarac koji će im ionako samo visjeti za vratom - rekao je Miroslav Radman pred dupkom punom dvoranom kinoteke 'Zlatna vrata'.

Radman feminist, kako se sam predstavio, ponudio je i zanimljivu teoriju o razvoju ženske intuicije, ustvrdivši da su je žene počele razvijati još u spiljsko doba kako bi se zaštitile od muškaraca 'jebivjetrova', odnosno da bi preživjele i osigurale potomstvo.

- Imati pogrešnu intuiciju u ono bi im doba bila fatalna pogreška. Ali danas ženama više nije toliko potrebna intuicija jer im nisu toliko potrebni muškarci. Umjesto gorila, trebaju im bankovni računi - poručio je Radman, dodavši da će biologija, zahvaljujući djelovanju kulture i ekonomskog razvoja, biti sve slabiji element utjecaja na odnos dvaju spolova. To će se odraziti i na fizički izgled muškaraca i žena, o čemu već ponešto govori sindrom metroseksualaca, ustvrdio je ugledni genetičar.

- Nije mi jasno zašto se neki znanstvenici stalno hvataju razlika između muškog i ženskog mozga? Zašto smo, uopće, toliko ponosni na mozak, a ne na, recimo, bubreg? Valjda zato što mozgom stvaramo poeziju, a bubregom mokraću, ali kad bolje promislite, važnija je funkcija bubrega jer je neokorteks obični intelektualni tumor koji nam je, doduše, omogućio da letimo na Mjesec, ali nas nije spriječio da vodimo ratove. To što je muški mozak različit od ženskoga potpuna je banalnost koju ne treba razmatrati. Reagirati na prvu korelaciju je kriminalno! Sve trebamo dovoditi u pitanje, a pogotovo ideje koje nam zvuče dobro, jer smo na njih posebno osjetljivi pa lako možemo postati žrtvom bilo kojeg fundamentalizma - poručio je dr. Radman, pojasnivši: - Izvor dihotomije muškarac-žena leži u seksualnoj reprodukciji, a seksualni užitak evolucijski je podsjetnik na razmnožavanje.

- Seks košta. Potrebno je dvoje da bi nastalo jedno. To nije slučaj kod bakterija. One se ne razmnožavaju seksom, ali se ipak seksaju 'iz sporta', o čemu imamo i videozapis. Prednost je seksualne reprodukcije u stvaranju različitih potomaka, jer bi u suprotnome, stalnim kopiranjem, nastala akumulacija grešaka koja bi dovela do nefunkcionalnoga genoma - zaključio je ovaj znanstvenik, napomenuvši da je evolucija, zapravo, životna logika i strategija koja se danas premalo podučava u školama. - U Americi se bune zašto je uopće u udžbenicima - kazao je Radman, dodavši kako je razlog tomu, vjerojatno, činjenica da je ljudima, ipak, najlakše ići linijom slijepog vjerovanja.

Predavanje akademika
Miroslava Radmana:
Genetika ljudske
raznolikosti
Pitanja publike

Ovo predavanje mi je za dlaku pobiglo...

Ja sam htio pitat' kad je sljedeće? Jer nisam pratio...

Kako vam je pobiglo? A šta je pobiglo, pa ćemo pokušat' to ulovit. Ovo je bilo samo zadirkivanje jednog znanstvenika, malo intelektualno štipanje da biste vi poskočili i postavili neko provokativno pitanje ili naprosto pitali nešto što vas zanima... Ako ja slučajno nešto znam o tome, rado ću vam odgovoriti, a ako ne znam, nije mi problem reći da pojma nemam. Izvolite?

Kad su posrijedi susjedni narodi... U nas su dosta bujne reakcije na činjenice da postoje genetske razlike između nas i naših susjeda...

Koliko su te tvrdnje utemeljene?

Rado ću vam odgovoriti na to. Pretpostavimo da postoje genetske razlike. Kolike su one? Postoje genetske razlike između mene i vas, između vas i vaše sestre, brata..., i otprilike znamo kolike su. Ne znamo to interpretirati, ali znamo da niste klonovi. Osim jednojajčanih, monozigotnih blizanaca, u ljudskoj populaciji nema klonova. Dakle, koje ćemo razlike sad uočavati između nas i, primjerice, Srba, Nijemaca ili Crnogoraca. Što biste vi tražili? Možda bismo mogli napraviti jedan dobar projekt od toga. Kolegice?

Veća je razlika između dvije osobe nego između dvije populacije!

Hvala lijepa. To je tako i kod ljudi i kod vinskih mušica. Ozbiljno, to što je rekla kolegica vrlo je važno. Kad bismo sada, u ovom trenutku, imali tehnologiju pa nabrzinu ovdje u sali sekvencirali dvadesetak-tridesetak genoma, pa vidjeli koje su razlike, a potom to isto učinili u nekoj sali u Australiji, u kojoj predavanje drži neki Aboriđin - skupini Aboriđina koji dosta različito izgledaju od nas, malo im je nos neobičan, ali i mi smo njima također ružni, i među njima bismo također našli određene razlike... I onda, kad bismo se upitali kolika je prosječna razlika između Aboriđina i nas ovdje? E pa, bila bi manja nego što su ekstremne razlike unutar ove sale. Jel' tako, otprilike?

Dakle, što ćete uraditi s tom informacijom, mili Bože? Ja mislim da je to ne-projekt, ono što nas zanima je kartografija, potpuno akademski repertoar, kao što me npr. zanimaju različite verzije, interpretacije neke Mozartove sonate. Zašto bih uvijek slušao jednu te istu? Možemo sada vidjeti, gledajući posve akademski, čistu kartografiju, kolike su razlike? Otprilike, jedna u tisuću, znači oko 10 milijuna slova, u 3 milijarde različitosti između mene i još jednog Miroslava ovdje, dr. Vulića. Dakle, više-manje je tolika razlika između dvoje ljudi - oko 10 milijuna slova u 3 milijarde, ali većina njih su akademske razlike, u DNA koja ne kodira za neke važne funkcije... I što ćete s tim uraditi?

Što je možda zanimljivije, i što meni smeta u mojoj opijenosti slobodom, jest činjenica da nisam mogao birati ni spermij ni jajnu stanicu od koje ću postati. To je tragična činjenica za djecu koja se rode paraplegična, teško hendikepirana, jer nisu mogla birati jajnu stanicu, a da jesu - sigurno

ne bi bila izabrala taj spermij, tu jajnu stanicu koja će od njih napraviti paraplegičara, Potom, još više mi smeta činjenica da, nakon te prve lutrije, lutrije gena koji u tom - oprostite, ali to je biološka realnost - ejakulatu, u kojemu ima oko 300 milijuna do pola milijarde spermija, ne možemo utjecati na to koji će baš te večeri, ako je bila večer, pobijediti. Koja će to jajna stanica biti, iz kojeg mjeseca, od koje ćemo nastati. I to je to, do daljnjega nema genetske modifikacije ljudi, tu ne možemo ništa učiniti, ali ne možemo puno više učiniti ni s činjenicom da nismo izabrali tko su nam roditelji: jesu li u Australiji, u Africi ili ovdje, jesu li bogati, siromašni, perverzni ili više-manje normalni, školovani ili neškolorovani - ništa od svega toga nismo izabrali, to nam se jednostavno dogodilo, a onda smo naučili jezik.

Učeći jezik usvajamo i sve predrasude, učimo u kojeg boga ćemo vjerovati, i da nipošto ne vjerujemo u druge bogove, učimo voljeti i mrziti, i to su prva znanja koja usvajamo... To vam je kao da uzmete prazni kompjuter pa instalirate programe: hoćemo zadnju verziju Windowsa, ili ćemo 15 godina stari MS DOS. Ti operativni programi, koliko god bio kvalitetan kompjutor, odredit će način na koji će funkcionirati naš mozak. Neka su od tih najranijih iskustava traumatska... Čuli ste, možda, predavanje briljantnog mladog George Slavića, koji je govorio tome kako je depresija, čini se, u vezi s traumama u prvih pet godina života, ne od toga što vam fali para, u minusu ste i sl, pa mislite da je to - to. Istraživanja pokazuju presudnost tih prvih pet godina, dok se pečat upečati u ličnost... I zašto psihijatri kopaju po djetinjstvu, nisam siguran da se to isplati, jer svakako se ne može ići unazad, izbrisati tu magnetsku traku, sve što se u mozgu dogodilo i što je zabilježeno, pa početi iznova. Eto, treba prihvatiti tu realnost, da nitko od nas nije mogao sudjelovati u onome što će biti 99% njezine ili njegove ličnosti. Kasnije učimo, ali na način koji smo usvojili operativnim instrukcijama dobivenima u prvih pet godina. Bit će nam drago, radovat ćemo se ili tugovati, reagirati na vijesti i informacije onako kako nam je upisano u tih prvih pet godina. Pojednostavićemo kasnije, još ćemo svašta naučiti, ali ono kako ćemo se osjećati i kako ćemo se nositi s tim znanjem, što ćemo s njim uraditi - hoćemo li biti izopćeni iz društva, hoće li nas svi gledati kao redikula ili ćemo postati karizmatični vođa - to ovisi o te dvije spomenute lutrije. E sad, teško je reći što ćemo učiniti s tim prvobitnim znanjem, ali meni, kad razmišljam tako, bude malo lakše s obzirom na gluposti koje mogu učiniti ili osjećaj krivnje... Grižnja savjesti je grozna, izbjegavajte taj osjećaj krivnje, kad vas obuzme sjetite se da niste izabrali ni spermije, ni mamu, ni tatu...

No, hajmo dalje... Izvolite?

Drago mi je što ste spomenuli slobodu. Koliko smo mi uistinu determinirani i što, zapravo, bismo? Jesu li to dva oprečna pojma?

Ja mislim da je osjećaj slobode jedna divna i za zdravlje jako dobra iluzija. To je, kako sam ga jednom nazvao u svojim glupostima, jer se strašno volim igrati riječima, placebo - od placebo i bog. Naime, ima misli koje nam ubijaju moral i čine nas malodušnima, kao što ima ideja i misli koje nam dižu moral. A osjećaj ili iluzija da smo slobodni iznimno je zdrav. To opet ima veze sa sviješću, s tim što mi volimo dati onu ceduljicu produktima rada mozga. To je naprosto neurokemija. Mozak radi podjed-

nako nesvjesno kao i bubreg. Ali, konačni rezultat rada bubrega je mokraćna, a konačni rezultat rada neurokemije mozga je neka struktura, misao, neka jednadžba ili glazba... I zato mi volimo tu dati svoju etiketu: "Ovo sam uradio ja, Miroslav Radman", za razliku od rada drugih organa koje toliko ne respektiramo. I mislim da je bolje vjerovati da smo determinirani, jer ćemo se osjećati slobodnijima, barem se ja bolje osjećam ako je odgovor - da, uvelike smo determinirani. Ima masa toga za što ja, ma i da dubim na glavi, neću biti dobar. Dakle, mudrost roditelja je da svojoj djeci omoguće da se upoznaju sa što više raznih profesija, ne bi li ona sama otkrila koji im je prirodni talent dan u te prve dvije lutrije. Dakle, kad bismo živjeli u društvu u kojemu smo svi kao djeca mogli otkriti za što imamo najviše talenta, bili bismo, uglavnom, jako, jako sretni i neagresivni ljudi. Znali bismo tko smo, znali bismo tko je naša publika. Eto, kad dođete jednog dana do toga da znate tko ste i tko je vaša publika, za koga svirate, postanete neagresivna osoba. U tom smislu mislim da bi bilo zanimljivo kad bismo jednom u MedLLS-u mogli imati cijeli dan na raspolaganju za raspravu o tome kako bismo, zapravo, mogli odgajati svoju djecu, ali od samog početka, od rođenja, bolje nego što smo mi bili odgajani. Naprosto, naši jadni roditelji nisu znali bolje. Odgovor da - dvije lutrije gena: lutrije mama-tata i prvih pet godina života - uvelike determiniraju ono što ćemo biti, granice su zadane, kao što su granice ljudskih gena takve da u sljedećih nekoliko godina ni jedno ljudsko biće neće trčati 500 km/h. Ali, razlike su dovoljno velike, a radni su učinci dovoljna satisfakcija, da se isplati raditi, ali samo tamo gdje su vam talenti, isplati se raditi ono u čemu uživate, jer za to sigurno imate talenta. To vam je najlakša dijagnoza. Gospodo, izvolite?

Možete li nam nešto reći o mitohondrijima?

Što su mitohondriji? To su mali organeli, male energetske centrale, koji stvaraju univerzalnu malu bakterijicu, izvor energije koji se zove ATP-adenozin trifosfat, i mitohondriji imaju svoje gene. To nisu ovi geni u jezgri, nego su u mitohondriju. Mitohondrije dobivamo samo od mame, i žene i muškarci dobivaju mitohondrije od jajne stanice, nasljeđuju ih samo od mame, u spermiju im nema ni traga. Mitohondriji se mijenjaju, DNA geni se mijenjaju oko 50 puta brže nego standardni geni u jezgri, i za mitohondrije se smatra, i to je danas gotovo sigurno, da su nastali jednim činom koji dovoljno ne spominjemo govoreći o evoluciji i darvinizmu, ili ga spominjemo u negativnom kontekstu. Preživljavanje najjačega znači smrt najslabijega, uvijek postoji jedna strašna vertikalna nejednakost, a opet nije tako. Kad se malo dublje uđe, kao što je rekao veliki znanstvenik Kimura, genetičar i matematičar: "Nije prirodna selekcija preživljavanje najjačega i najsposobnijega, nego najsretnijega - onoga koji ima sreće."

Kažu za utopljenike s Titanica da su imali i zdravlje i novac, ali nisu imali sreće - utopili su se. Ja to kažem svojim studentima, evo, kako bi bilo, naprimjer, da izađemo sad van, ovdje negdje na trg, i da za desetak sekunda padne kiša cigli, matuna. Pokazalo bi se da bi među nama bilo ljudi koji imaju peh i matun bi im pao ravno pao na glavu, a oni pored njih bi preživjeli. Što ćete od toga, kakvu filozofiju napraviti? To vam se događa i s rakom, mutacija je isto tako rijedak događaj kao kad matun padne s neba. Ako se dogodi rano u životu, to je peh, ako se dogodi u 80-ima, nema problema. A eto,

i to je još jedna škola, kako živjeti veselo s činjenicom da postoje good luck i bad luck, kako kažu Englezi. Sreća i peh dio su okusa života, jer inače, kad bi nam rekli: "100% ćeš živjeti točno 121 godinu i neće ti se ništa dogoditi", život bi bio grozno dosadan, čini mi se, imali bismo neke druge neuroze. Izvolite?

Rađaju li se kriminalci takvima?

Kriminalci su, koliko dosad znamo, kao i Mozart ili Gauss, također rezultat dviju lutrija gena: razine serotonina, mama, tata, ujak pedofil-nepedofil... amo-tamo? Povući ću sam sebe za jezik: mislim da zapravo, ako smo odgovorni, nismo krivi, nema krivnje, pa ne bi trebali postojati zatvori, nego karantene, u kojima bi se ljudima objasnilo da su imali peh pa su zbog toga opasni za društvo. Imali bi udobne karantene, plazma televizore, dobru hranu, samo da budu daleko, da ne siluju, ne ubijaju... Ali, nisu krivi, ja mislim da ljudi nisu krivi jer nisu utjecali na dvije lutrije koje su nas sve predeterminirale. Izvolite?

U svojem izlaganju spomenuli ste američke znanstvenike koji su zračenjem virusa gripe uzrokovali tumor štitnjače. Zanima me može li se taj njihov rad, tj. nerad, usporediti sa zločinačkim pokusima?

Da, apsolutno. To se dogodilo i zbog amortizacije rendgen-aparata, ali glavni je razlog loše školovanje, loša naobrazba liječnika. Imamo isti problem i u Hrvatskoj i u Francuskoj, koju namjerno spominjem jer predajem na najboljem francuskom fakultetu, medicinskom, pa vrlo dobro poznajem situaciju ondje. Vidim kako su studenti već formirani na drugoj godini, oni od mene žele da im dam na USB-u ono što moraju memorizirati, a što bi bilo u staro doba skripta... Oni ne žele razmišljati, nego im je lakše memorizirati. I sad, kako navesti ljude na zdrav razum, na kritičko razmišljanje u stilu: koliko alternativa ovoj interpretaciji mogu ja sada stvoriti, a ako to ne bude dovoljno, pitat ću jednog prijatelja, pa ću pitati jednog neprijatelja da mi kaže koliko ima alternativa, i da li se te alternative isključuju... Jer, uobičajeno je u liječničkom kodeksu da se alternative moraju isključiti, moramo reći: "Nije ovo, nije ono, a nije ni ovo", da bismo rekli: "Vjerojatno je ovo što nismo uspjeli isključiti". A ako možete dokazati na sudu da liječnik nije radio po načelu isključivanja, možete ga staviti u zatvor, navodno. Dakle, ako je malo prebrzo, nije imao vremena ići direktno, većinu će pogoditi, pogotovo ako je iskusan i ako se dobro sjeća svog iskustva. Ali, ako ide nabrazinu i možete dokazati da nije isključio druge mogućnosti, onda je to profesionalna greška.

Jedan od vaših prijašnjih odgovora asocirao me na jedan izvanredan film, komediju Woodyja Allena "Sve što ste htjeli znati o seksu, a niste smjeli pitati". Radi se o stotinjak milijuna spermija koji su

bijeli i ima jedan crni koji se bori...? Dakle, tko će ga znat'?

Ovo je krajnje površno predavanje jednog znanstvenika. Ja sam a priori otvoren svim idejama za koje se nije rigorozno pokazalo da su pogrešne ili nepostojeće... Stvori li se u našem organizmu, akumulacijom znanja i iskustva kroz koje prođemo, neka informacija u određenom obliku koja bi mogla perzistirati nakon biološke smrti našeg organizma? Čujte, ako zamislite sada naše pretke, moju baku, prabaku, da dođe danas ovamo i da joj ne objasnimo kako postoje komunikacijski sateliti, a da može vidjeti na ekranu svoju unuku u Kaliforniji ili u Čileu i s njom razgovarati... Svakako, kad ne bismo znali koja je pozadina toga, odmah bismo povjerovali u nematerijalni prijenos informacija, ali jednom kad znamo kako se događaju ti procesi, onda sve postaje banalnije... Tako da ne znam hoće li jednoga dana i duša postati banalna, kad budemo znali dosta o njoj.

Zanima me pitanje homoseksualnosti: homoseksualizam između žene i žene, muškarca i muškarca, očito nije vezan uz reprodukciju... Je li to genetski utemeljeno?

Odgovor je - ne zna se dovoljno... Sve te razlike u MRI-u mozga, opet, mislim da su banalne..., ali ono što nije banalno, i za što mi se čini da je više moguće, jest postojanje genetske baze, podjednako kao i za velike talente ili određene bolesti, i stavio bih to na isti nivo. Obično za većinu kompleksnih fenotipova to znači karakteristiku organizma. To može biti nešto što mi zovemo bolešću i što jest bolest u danim uvjetima, ali što ne bi bila bolest u drugim uvjetima. Evo, stavit ću u zagradu, ponavljam, jer mi je jednom davno palo napamet koliko je lijepa paradigma da, kad bi nastao veliki mrak, ljudi koji su hendikepirani i koje mi zovemo slijepcima uzeli bi nas koji imamo zdrave oči za ruke i vodili kroz taj mrak. Dakle, oni su hendikepirani dok je svjetla, ali kad nastane mrak bude baš obratno - onda smo mi hendikepirani, a slijepi imaju prednost. Dakle, imajte to uvijek na umu, ako možete, osuđujući ljudske razlike, ali činjenica je da oko 10% muške i ženske homoseksualnosti ima praktički u svim kulturama; tamo gdje ih ubijaju i tamo gdje su krajnje dobrodošli, čini mi se da je to indicacija kako je već ekvilibrij davno postignut pa oko 10% predispozicije postoji.

Sad, možda ćete i sami iz svog iskustva vidjeti da tu, srećom, nema jednog tipičnog slučaja, jer homoseksualnost nije klonirana. Postoje veoma feminizirani muškarci koji uživaju u životu sa svojom ženom i ljubavnicama, i imaju puno djece, dok je s druge strane, primjerice, iznimno muževni Rock Hudson koji je bio homoseksualac. Dakle, imamo svašta, i dobro je da imamo svašta. Ali mi se čini da je i u vrlo represivnim kulturama, u kojima je biti homoseksualac opasno po život, i ondje gdje vladaju velika tolerancija i velikodušnost, za tih 10% indicacija predispozicija genetska. Treba li se nešto dogoditi u tih prvih pet-šest godina života? To vam je kao s ptičjim pjevom: ako izolirate sivu patku tako da nikad ne čuje pjev svoje vrste, ona nikad neće propjevati, ali dovoljno je da čuje jednom i propjevati će za cijeli život. Genetska predispozicija za pjevat' a la patka, za gakat', bila je tu, ali ako nije bilo triggera, okidača, ako se nije dogodilo to prvo iskustvo, do fenotipa, do izražaja tog

potencijala, nije došlo. Je li tako i s homoseksualnošću, ja ne znam. Stvarno ne znamo, ali mislim da se na to, molim vas, kao ni na genijalce ni takozvane bolesti, ne smije gledati kao na aberaciju, jer se vrijednost i civiliziranost jednog društva mjeri po tome kako to prihvaća. Uostalom, ako je 10% nas takvih, i to je dio naše populacije, i zašto bi ostalih 90 % imalo veća prava nego tih 10%. Jer, 10% je vrlo mnogo, tako da se ne može 10% populacije smatrati abnormalnom, onda bi gotovo milijarda ljudi bila abnormalna... Izvolite?

(ne čuje se)

Malo jače dreknite!

(opet se ne čuje)

Hoćete da vam kažem à propos glasnosti? Znete tipičan slučaj evolucije, kad su oni veliki domjenci, svi uzvanici stoje na nogama, koktel parti - da izludi čovjek jer svi govore u isto vrijeme, galama je takva da se morate svome sugovorniku derati u uho i dobijete migrenu nakon toga, odvratno, najradije više nikada ne biste išli... Zašto se ljudi ne dogovore: evo, ajmo sada svi lijepo tiho govoriti i onda ćemo moći svi tiho govoriti sa svojim sugovornicima i neće bit galame. I to je bilo pokušano. Dovoljno je da je u sali netko nagluh ili ima prirodno malo jači glas, poput mene, pa stvori u svom prvom krugu potrebu da se glasnije govori, i odmah susjed slabije čuje jer vi jače govorite, počne i on jače govoriti, za tri minute epidemija galame se proširi. To je jedan slučaj evolucije. Izvolite, à propos jačine glasa...

(opet se ne čuje)

Pa, majko moja, 'očete li govorit'! Vi hoćete da mi se učini kako sam gluhi... Čekajte, moramo dati još jednu šansu gospodinu gore.

Ja sam želio postaviti pitanje u vezi s umjetnošću i znanosti. S nastajanjem novih medija i tehnologija mnogi su se umjetnici počeli izražavati na način da kopiraju znanost u umjetnosti. Međutim, ono što mene zanima je... vidio sam dosta radova koji s umjetničke strane sublimiraju određenu kognitivnu vrijednost koju su uzeli iz znanosti. Jedan primjer... Koliko je moguće individualizirati ili skenirati u neki kompjuterski sustav nekakav vanjski biološki organizam, njegove razvojne funkcije... Recimo, vidio sam dosta radova u kojima netko uzme npr. biljku, neki cvijet... I sad taj cvijet postoji kao biljka. Mene zanima koliko je to moguće vjerno prikazati u kompjuteru i iz tog konteksta rekonstruirati isti cvijet?

Čujte, na tome se radi. Naime, bit će jedna mala grupa na MedILS-u već od ožujka, koju će voditi mladi profesor Ivo Sbalzarini iz Züricha, koja će pokušati, s pravim podacima o mikroskopiji, elektronskoj mikroskopiji, fluorescentnoj mikroskopiji, komputirati živu stanicu, npr. bakterijsku, ubaciti sve podatke... Daleko smo od toga da znamo bi li život mogao nastati praktički nematerijalno, in silico, ne in vivo. To uopće nije trivijalno i zbog toga što je definicija života jedina koja mora biti operativna, a ne onako akademska. NASA je dosad potrošila milijarde dolara tražeći život izvan Zemlje. Postoji li život na drugim planetima i možda čak izvan naše galaksije, i kako ga tražiti? Svakako bi bilo glupo tražiti isti život kao što je na kugli zemaljskoj, koji se slučajno razvio ovako. Dakle, trebalo je definirati život operativno - kako u svemiru raspoznati život kao takav, i definicija je ova (za kolege i kolegice biologe da budemo egzaktni, reći ću na engleskome pa ću pokušati prevesti): self perpetuating systems capable of darwinian evolution - samoodržavajući sustavi sposobni za darvinističku evoluciju. Nema reprodukcije, nema razmnažanja, nema energetike, nema membrane, nema DNA, nema proteina, ništa od toga nije ubačeno u definiciju života, nego da su to sustavi, mogu biti informatički. O materijalnoj podlozi tog darvinističkog procesa definicija ništa ne kaže. Dakle, može li biti in silico u kompjuteru? Vjerojatno može, ali zahtijeva da taj sustav bude sposoban za darvinističku evoluciju. Zašto? Jer ja sam jedan od onih koji smatraju da je jedini način na koji danas možemo razmišljati, s ovim znanjem i s ovakvom glavom, jednom kakvu već imamo, jedina je metoda - osim inteligentnog kreatora - da život traje milijarde godina adaptacija uz pomoć promjena, tj. adaptacija novim uvjetima, a ti novi uvjeti uvijek nastaju. Kako? Uz pomoć promjena, tako da bude raznovrsnosti. Dakle, u definiciji života je njegova adaptabilnost, trajanje uz pomoć stalne adaptacije i uz pomoć promjena, a bolju ideju koja se da provjeriti od toga nemamo. Ova se može provjeriti, tako evoluiraju društvo, tako evoluiraju znanje, tako evoluiraju znanost i tako evoluiraju biljke, bakterije i mi. To je, zasad, dominantna ideja i najbliža je provjeri. Neću vas s tim gnjaviti, ali možemo sasvim jasno pratiti vrlo slične gene koje dijelimo s bakterijama i sa svim drugim živim bićima te napraviti univerzalno stablo života, na temelju tih gena koji su nam zajednički i s bakterijama, i gljivama, i biljkama, i majmunima, i slonovima itd. Dakle, kad bih se ja mogao ponovo roditi, taj koji bi me ponovo rodio rekao bi mi: "Radmane, sada sa svojim iskustvom smiješ naučiti samo jednu stvar od svega što si dosad naučio. Izaberi nešto i to će biti jedino što ćeš naučiti kad se ponovo rodiš." To bi bila evolucija, to je logika i strategija života, matematika života i pogledajte kako tumor se razvija - evolucija, kako bakterija se razvija - evolucija, kako se vrste razvijaju - evolucija, ali mi se dovoljno ne bavimo time... Ni u školovanju, nigdje na svijetu, evo u Americi se bune što je evolucija uopće u udžbenicima, jer im je puno lakše slijepo vjerovanje. Daleko je lakše slijepo vjerovati nego znanstveno razmišljati, u sve sumnjati, apsolutno u sve. Dopušteno je, dapače poželjno, sumnjati u sve, čak i samu znanost. To je težak put i, osim po daljnjim kriterijima provjeravanja, u dobroj znanosti ljudi se zapravo ne svađaju. To se događa u onim prvim fazama, dok još nisu gotovi svi eksperimenti, dok informacije nisu dovoljno razrađene da možemo imati malo različite poglede... Ali, na kraju krajeva, ljudi se svađaju oko ideologija, filozofija, politike, pa tako i znanosti, jer nema eksperimenta koji će pokazati da ja imam pravo, a ti nemaš.

Ako znanost, evo, inspirira umjetnost, ne brinite se, i umjetnost inspirira kreativne znanstvenike puno više nego što smo svjesni u toj fazi izmišljanja mogućnosti. Mislim da je razmišljanje kreativnog umjetnika i kreativnog znanstvenika vrlo, vrlo slično, samo što su putevi različiti. Dovoljno je za umjetnika da nam se, s našim predrasudama, njegovo djelo sviđa estetski, dok znanstvenik mora svojim kolegama svuda, i onome u Kini ili iz Japana i onome iz Amerike, pokazati da je to vjerojatno, tako da oni mogu ponoviti njegov eksperiment i uvjeriti se sami. Ali bolje je funkcionalno približavanje umjetnosti i znanosti, za koje bi bilo najbolje da se dogodi tako što će se umjetnici i znanstvenici družiti, i to mnogo, a ne ovako, samo jednom godišnje. Trebali bi provoditi vrijeme zajedno, raditi, jer kad bi umjetnički i glazbeni ateljei bili uz laboratorije genetičara, mislim da bi se s vremenom rodile jako interesantne ideje...

Evo, Dawkins zove ljudsku kulturu i znanje mimetikom, jer učimo o ponašanju.

U slučaju da postoji rasa, ne govorim o crncima i bijelcima, nego o rasi koja ima oštećenje: npr. rasa A ima oštećenje, i rasa B ima oštećenje, pa dode do miješanja... Bi li to povećalo kvantitet oštećenja?

Vidite, ono što je danas živo, uključujući nas ovdje, i biljke, i kvasce, i životinje, teško je da ima promjena, osim vrlo rijetkih mutacija, koje se dogode nasumce, teško da danas postoji jedna populacija koja nosi hendikep, jer je ne bi bilo, pogotovo nakon svih migracija i najezdi... Počevši od Aleksandra Velikog koji je genijalac postao po tome što je posjeo vojnike na konje s kopljem u ruci, a dotad su trčali kao luđaci po prašini, i s njima na konjima zauzeo je pola istočnog svijeta, euroazijskog svijeta. Ne mogu zamisliti veliku populaciju, recimo bijelce, da imaju neki genetski hendikep u usporedbi s, primjerice, crncima, jer ne bi bili tu. Te razlike bodu oči, pa su, naravno, u rasizmu crnci hendikepirani samo zato što su tako crni. Ustvari, njih melanin štiti. Da nisu crni i da žive u Africi onoliko izloženi, svi bi pomrli od melanoma. Dakle, to se vidi u populacijama koje su išle u Australiju, Irce i Škoti, 70 % njih dobije neku vrstu tumora. Dakle, teško mi je zamisliti da postoji živa populacija sa selekcijom koja je uvijek na razini individua i da bi se za jednu populaciju moglo reći da ima hendikep.

Ma nisam mislio na hendikep u sposobnostima, npr. da su bijelci slabiji od crnaca, nego na genetsko oštećenje, kao kad imamo oštećenje u zgradi pa je vjerojatno da će se ubrzo srušiti...

Vi postavljate jako dobro pitanje i odgovor je kompleksan, a to je da odluka je li nešto hendikep ili nije dolazi s danim uvjetima života, jer evidentno je da je ona srpasta anemija kod populacija iz Afrike mnogo učestalija nego kod Eskima. Međutim, kod Eskima nema puno komaraca koji prenose malariju, a u Africi ih ima mnogo, i taj hendikep da se prenosi gen za srpastu anemiju spasio je goleme

populacije u Africi od smrti od malarije. Dakle, ta genetska promjena u odsutnosti malarije je hendikep, a u prisutnosti prednost, i zbog toga se održala na tako visokom nivou. Naravno, kad su lovili crnce po Africi i odveli ih kao robove u Ameriku, gdje nema komaraca, odjednom se uočava genetski defekt. Dobar dio njih, kad su homozigotni $\neq$ tj. kad tata i mama donesu po mutirani gen - ima srpastu anemiju, dakle, oni su inferiorni, međutim u Africi su po tati i mami heterozigotni $\pm$ i to im omogućuje da prežive malariju. Uvijek postoji jedna prirodna povijest, natural history, od gena i od alela... Možda vam ne odgovaram izravno na pitanje, ali neka to bude moja poruka da je vrlo često teško odgovoriti na to pitanje: dakle, je li dani fenotip prednost ili hendikep toliko ovisi o uvjetima života da nema apsolutne vrijednosti nešto kao što je sama selekcija, nema u sebi ni morala, nema etike ni estetike, nego se dogodi što se dogodi. Ako je istina da je prašina podavila dinosaure, pa je li to neka fina selekcija $\neq$ crknut' od prašine? To je sad u srcu istraživanja, jedna nova moda, zapravo, i srećom se u evolutivnoj biologiji sada smatra da je vrijednost jedne individue, genetska vrijednost i sposobnost, ono što se zove fitness, definirana samo uvjetima života. Evo, nositi heterozigotnu mutaciju u ovom genu za srpastu anemiju je prednost tamo gdje ima komaraca koji prenose malariju, a hendikep je jer će četvrtina djece biti homozigotna i umrijet će od anemije, ali bolje četvrtina nego svi. Dakle, možda je pitanje je li dobro da se populacije miješaju genetski? Jel' to pitanje? Odgovor je - ne znamo, ovisi o uvjetima života, gdje bismo testirali potomstvo tog miješanja.

Kad se događaju konstantna ponavljanja, dolazi do 'sindroma čistokrvnog psa', dakle do neke vrste nemogućnosti, nerazumijevanja. Zanima me koja je tu paralela, kad pričamo o miješanju?

Pokušat ću odgovoriti kratko na to, ali sad bi mi stvarno pomoglo da mogu crtati... Svakako je homogenizacija, bila ona kulturna ili genetska, osiromašenje resursa te populacije, jednom kad to homogeno ne bude valjalo za dane uvjete, onda sve ide dodavola. Dakle, uvijek je prednost stvarati raznovrsnost, i to je evolucija, to je metoda kojom fenomen života živi 4 milijarde godina - raznovrsnost. A kako se stvara raznovrsnost? Za svaku novu mutaciju, čak i kod bakterije, vjerojatnost je 10.000 puta veća da ta nova mutacija, nasumična promjena, bude hendikep za bakteriju, nego da bude rijetka prednost. Uostalom, vi i ne znate kad je prednost - prednost. Evo, dat ću vam još jedan, vrlo jednostavan primjer. Da ovdje imamo medij za rast bakterije pa da stavim 5-6 bakterija, ili samo jednu, večeras, sutra popodne bilo bi ih milijarde i milijarde. Međutim, bakterijama bi bile i bakterije koje imaju mutaciju u jednom proteinu za ribosom, to je nešto što je jako važno jer stvara nove proteine, i ta mutacija bi bila hendikep. Te mutirane bakterije, ako je slučajno mutirana u tom genu, rast će nešto sporije nego druge i to će bit hendikep, osim ako ne ubacimo streptomycin. Ako ubacimo antibiotik streptomycin, sve ove zdrave bakterije će uginuti, a ova koja je bila hendikepirana, koja malo sporije raste, tek će tada reći: "Bože, al' sam sretna!" Dotad je bila hendikepirana, sporije je rasla od drugih, a nije imala pojma da će joj ta mutacija dobro doći i spasiti joj život, jer je rezistentna na antibiotik, na kugu i koleru, i to vam je životna priča... Dakle, tih tih mutacija, neizraženih,

dapače, koje u danim uvjetima izgledaju kao hendikep, to je bogatstvo, to je životno osiguranje na duge pruge te populacije da će biti preživjelih i za 10.000 i za 100.000 godina. Kako mi izlazimo s tim na kraj? Slabo, jer smo budale, nismo dovoljno kulturni. Gospođo?

Rekli ste da se samo jedan dio mozga jako razvio, a stari dio ostao je isti. Kako se može djelovati, biti, recimo bolji, zdraviji, jer je nositelj svega toga stari mozak. Ima li neki način da se djeluje, da se i on razvija, ali u pozitivnom smislu?

Teško. Trebali bismo redizajnirati čovjeka. Trebalo bismo imati puno, puno više znanja nego što ga imamo i onda htjeti genetski mijenjati čovjeka. Ja sam o tome čak i pisao jer sam hotimice htio šokirati, htio sam vidjeti je li to tabu, jer mislim da nijedan razgovor, nijedna tema ne bi smjela biti tabu. S miševima je napravljen eksperiment, prije 3 godine, jedan gen miša samo su stavili u još jednoj kopiji, dodali još jednu-dvije kopije, isti gen, samo umjesto da bude jedna kopija u kromosomu od mame, druga u kromosomu od tate, dodali su još jednu-dvije kopije i tako dobili genetski modificirane miševe s potomstvom koje praktički nema rak, ne dobije ga čak ni nakon zračenja. Dakle, dobio se genetski modificirani GMO miš koji je, što se tiče raka, super miš. Bi li netko od nas ovdje poželio biti super čovjek, ostaje pitanje. To je zato što slučajno o važnosti tog gena, zove se PPS3, znamo dovoljno da se to moglo predvidjeti. Kad je posrijedi naše ponašanje, tu smo na samim, primitivnim počecima, ali znanje raste eksponencijalno, znači množi se svake godine, možda ćemo već za 10 godina znati dovoljno da će netko reći: "Pa čekaj, dosta mi je ovih ljudi koji se kolju i izrabljuju, pokvarenjaka i sličnih, hajmo se genetski modificirati!" Možda će doći to vrijeme...

Žensko naslijeđe: što se to redovito ponavlja, s bake na majku, s majke na mene, a prijeći će i na moje kćeri, kakva je uloga tog ženskog nasljeđa u današnjem svijetu? Je li to ženska intuicija?

Pa, znate što, prenijet ćete otprilike onoliko koliko i otac, osim za ove mitohondrije, ali oni su energetika, to je ono temeljno, vatra na kojoj se život grije i funkcionira. Evo, vaše dijete ima pola vaših gena, bilo žensko ili muško, druga polovica je tatina. Unuk će imati četvrtinu. Žensko je odsutnost tog malog kržljavog kromosoma y koji je kod muškaraca. Muškarac ima xy, žene imaju xx, a upotrebljavaju u danoj stanici samo jedan, jedan od ta dva x se nasumce gasi, ne trpi ni ženska stanica da se oba kromosoma x izražavaju, nego jedan bude ušutkan, i to nasumce. Da, eto to, odsutnost tog kromosoma y koji je jako mali kromosomčić.

Vi mijenjate poziciju, a pitate isto pitanje. Da čujemo?

Znaju li ljudi tko im glavu nosi?

U kojem smislu, provokacija je dobra, ali malo ju izoštri. Vidite što on radi, pita jedno pitanje tamo, pa jedno otamo, treće od onamo... Hajde, daj ozbiljno kaži, što misliš pod tim?

Imam dojam kako ne znamo da smo neznalice, a onaj koji ne zna, ne može reći da je slobodan, slobodan je samo onaj koji zna.

A nije, ja mislim da je jako zdravo bit relaksiran i oko znanja, jako je zdravo reći ne znam, mislim da masu nesreća i katastrofa u ljudskom društvu dolazi od toga što ljudi, recimo predsjednici država, ne mogu lako reći "pojma nemam o tome". Mislim da je reći "ne znam" jaaako zdravo. Evo, mi smo se skoro izgubili na putu ovamo, jer ljudi, kad smo ih pitali gdje je kino, ne vole reći: "Ne znam gdje je kino", nego kažu: "Ajte ovamo, pa druga lijevo...", i onda te zeznu. Ovo je benigno, ali ima i gorih slučajeva, kad to napravi liječnik, ako je kirurg pa napravi takvu grešku, onda netko izgubi glavu. Dakle, jako je zdravo reći "ne znam". Npr. kad smo došli u Pariz, ja sam za svoju obitelj, jer je dijete bilo još jako malo, izabrao obiteljskog liječnika po tome što je u pola sata razgovora dva-tri puta rekao "ne znam". Ja sam rekao: "E, to će biti naš liječnik, jer on zna da ne zna pa se neće praviti da zna..." Jer, ako se pravi da zna, a ne zna, onda možemo izgubiti dijete. Dakle, dobro je reći "pojma nemam, ne znam". Ne razumijem, ponovi, još uvijek nisam shvatio, objasni mi drukčije... - to je pravi način. Jer, glumiti, bojati se ili odgajati djecu da se prave kako su shvatila, a nisu - jer profesor nije dobro objasnio...Valja ih odmalena učiti da kažu "ne znam".

Damir Pilić

Smrt intuitivne žene

Ovaj tekst je izvorno objavljen Slobodnoj Dalmaciji (Rubrika Mišljenja, 31.1.2007), str 21.

Kaže profesor Radman da u ovoj fazi evolucije ženama više nije toliko potrebna intuicija, jer im više nisu toliko potrebni muškarci, osim kao donori sperme. Emancipacija i ekonomska neovisnost žene tako bi mogli povratno slabiti utjecaj biologije na odnos između spolova, što u fizičkom smislu, kaže profesor, potvrđuje sindrom metroseksualaca.

Pojedina istraživanja ukazuju da intuicija nije nekakav mistični ženski privilegij, kako se često smatra, nego matematička posljedica veće perceptivne podražljivosti žena, što znači da žene "hvataju" i one suptilne vibracije iz okoline koje muškarci propuštaju: tako bi ono što se naziva "ženska intuicija" zapravo bila mentalna prerada tog viška informacija koje žene, u odnosu na muškarce, imaju na lageru. Psiholozi to zovu "subliminalnom percepcijom".

Utoliko bi eventualni evolucijski gubitak ženske intuicije bio i opći gubitak ljudskog roda: tko će tada detektirati suptilne informacije, koje su često neophodne za donošenje pravih odluka? Nisu zato rijetka mišljenja da će, ako ženske intuicije nestane, svijet neopozivo otići kvragu.

Do prije 20 godina krunskim dokazom intelektualne superiornosti muškog mozga smatrao se šah. A onda su se pojavile sestre Polgar i krunski dokaz je naglo postao labav: već je najstarija sestra Zsuzsa uspjela ravnopravno igrati s najboljim svjetskim šahistima, dok je najmlađa sestra Judith 1991., sa 14 godina i četiri mjeseca, postala najmlađi velemaistor na svijetu (oborivši dotadašnji Fischerov rekord za dva mjeseca), da bi u narednim godinama pobijedila sve vodeće šahiste svijeta, uključujući i Karpova i Kasparova.

Naš velemaistor Zlatko Klarić, koji je nedavno opisao svoje šahovsko stradanje od Polgarove, smatra da ova genijalna šahistica igra intuitivno: *Kada je u mojim očima primijetila zaprepaštenost njezinom šahovskom snagom i vlastitom nemoći, rekla je: 'Ma, ja samo vučem poteze'.*

Onda, intuicija.

Zlatan Dumanic: Sto tisuća žena na vrhu Mosora

AKCIJA ZLATANA DUMANIĆA: „STO TISUĆA ŽENA NA VRHU MOSORA“

U GODINI KALORIJSKOG OGRANIČAVANJA, LIJEP I IZUZETNO PRIJATAN DAN POGODOVAT ĆE DA SE VEĆINA UČESNICA POPNE BAREM DO PLANINARSKOG DOMA „UMBERTO GIROMETTA“ (900.m.n.v.). NA SAMOM VRHU (1300 m.n.v.) OČEKUJE SE VIŠE OD DESET TISUĆA ŽENA. U SVRHU REALIZACIJE AKCIJE U SITNOM GORNJEM 08. MARTA 2005. SAZVAN JE PLENUM ANTILIBERALISTIČKOG FRONTA ŽENA: PRIPREME ZA KONGRES ŽENA HRVATSKE I OKRUŽNU KONFERENCIJU AFŽ, ZA PODRUČJE SREDNJE DALMACIJE.

ŽENE ĆE SE ANGAŽIRATI U SPROVOĐENJU MOBILIZACIJE, RADU NA OBUSTAVI VRAĆANJA DUGOVA I U PROLJETNIM RADOVIMA. ONE ĆE BITI OSNOVNA RADNA SNAGA, JER POTREBE POLJOPRIVREDE DALEKO PRELAZE POSTOJEĆU MUŠKU RADNU SNAGU, KOJA JE NAPOSJETKU FOKUSIRANA AFTEKTIVNIM RADOM KOJI PROIZVODI IDEJE, SIMBOLE, SVETKOVINE, KODOVE, TEKSTOVE, LINGUISTIČKE FIGURE, SLIKE I ŽENSKJE CIPELE, S JEDNE STRANE, TE EMOCIJA I ODNOSA S DRUGE STRANE. NA PLENUMU ĆE SE DIJELITI ZNAČKE SA LIKOM JUPIJA, CARA DIKIJA, MARKANTUNA DE DOMINISA I NESTORA MAHNA, TE KNJIŽICE S TEKSTOM AFŽ ZAKLETVE:

U IME NAPAĆENOG NARODA, ZAKLINJEM SE DA ĆU SE BORITI PROTIV NEOLIBERALISTIČKOG OKUPATORA I NJIHOVIH SLUGU ZA SLOBODU SVOG NEZAPOSLENOG NARODA I DATI SVE SVOJE SNAGE, A AKO USTREBA I ŽIVOT.

OPĆE PRILIKE, DOMOVINA U DUŽNIČKOM ROPSTVU, INSTITUT EKSTENZIVNOG ODUZIMANJA IMOVINE, NEDOVOLJNA DRUŠTVENA AKTIVNOST I SNAGE KOJE RADE SA ŽENAMA, POLUPISMENOST, BROJ ŽENA OBOLJELIH OD KARCINOMA DOJKE U POSLJEDNJIH 10 GODINA POVEĆAN ĆAK ZA 900 POSTO, DJELOVANJE REAKCIONARNIH ELEMENATA, A POSEBNO BANAKA, KLERI, STRANAKA, SPONZORUŠA, HAJUDKOVACA I MARULOLOGA, SU FAKTORI KOJI U POJEDINIM SREDINAMA UVJETUJU AKTIVNOST I STUPANJ ORGANIZIRANOSTI ŽENA, NAJKASNIJE DO KRAJA IDUĆE TURISTIČKE SEZONE HRVATSKA BI TREBALA DOBITI BAZU PODATAKA O ŽENAMA POVIŠE 35 GODINA KOJA BI BILA DOSTUPNA U SVIM TIJELIMA KOJA SUDJELUJU U ČISTKI RUŽNOĆE. PRIKUPLJENI I ANALIZIRANI PODACI, KAKO STOJI U PLANU MORAJU BITI PROMPTNO DOSTUPNI ZA POTREBE ISTRAGE SUDBENOG PROGONA NA NACIONALNOJ RAZINI, ALI I ZA RAZMJENE SA DRUGIM TURISTIČKIM DRŽAVAMA.

AKCIJA ZLATANA DUMANIĆA: „STO TISUĆA ŽENA NA VRHU MOSORA“

U GODINI KALORIJSKOG OGRANIČAVANJA, LIJEP I IZUZETNO PRIJATAN DAN POGODOVATI ĆE DA SE VEĆINA UČESNICA POPNE BAREM DO PLANINARSKOG DOMA „UMBERTO GIROMETTA“ (900.m.n.v.) NA SAMOM VRHU (1300 m.n.v.) OČEKUJE SE VIŠE OD DESET TISUĆA ŽENA. U SVRHU REALIZACIJE AKCIJE U SITNOM GORNJEM 08. MARTA 2005. SAZVAN JE PLENUM ANTILIBERALISTIČKOG FRONTA ŽENA: PRIPREME ZA KONGRES ŽENA HRVATSKE I OKRUŽNU KONFERENCIJU AFŽ, ZA PODRUČJE SREDNJE DALMACIJE.

OPĆE PRILIKE, DOMOVINA U DUŽNIČKOM ROPTVU, INSTITUT
EKSTENZIVNOG DOUZIMANJA IMOVINE, NEDOVOLJNA DRUŠTVENA
AKTIVNOST I SNAGE KOJE RADE SA ŽENAMA, POLUPISMENOST, BROJ
ŽENA OBOJELIH OD KARCINOMA DOJKE U POSLJEDNJIH 10 GODINA
POVEĆAN ČAK ZA 900 POSTO, DJELOVANJE REAKCIONARNIH ELEMENATA,
A POSEBNO BANAKA, KLER, STRANAKA, SPONZORUŠA, HAIDUKOVACA I
MARULOLOGA, SU FAKTORI KOJI U POJEDINIM SREDINAMA UVJETUJU
AKTIVNOST I STUPANJ ORGANIZIRANOSTI ŽENA. NAJKASNIJE DO KRAJA
IDUĆE TURISTIČKE SEZONE HRVATSKA BI TREBALA DOBITI BAZU
PODATAKA O ŽENAMA POKREĆE 35 GODINA KOJA BI BILA DOSTUPNA SVIM
TJELIMA KOJA SUDJELUJU U ČESTKI RUŽNOĆE, PRIKUPLJENI I ANALIZIRANI
PODACI, KAKO STOJI U PLANU, MORAJU BITI PROMPTNO DOSTUPNI ZA
POTREBE ISTRAŽE I SUDBENOG PROGONA NA NACIONALNOJ RAZINI, ALI I
ZA RAZMJENE S DRUGIM TURISTIČKIM DRŽAVAMA.

AKCIJA ZLATANA DUMANIĆA: "STO TISUĆA ŽENA NA VRHU MOSORA"

U GODINI KALORIJSKOG OGRANIČAVANJA, LIEP I IZUZETNO PRIJATAN
DAN POGODOVAT ČE DA SE VEĆINA UČESNICA ROPNE NAREM DO
PLANINARSKOG DOMA "UMBERTO GIROMETTA" (900 m.n.v.) NA SAMOM
VRHU (1330 m.n.v.) OČEKUJE SE VIŠE OD DESET TISUĆA ŽENA. U SVRHU
REALIZACIJE AKCIJE U SJTNOM GONJEM 08. MARTA 2005. SAZVAN JE
PLENUM ANTILIBERALISTIČKOG FRONTA ŽENA: PRIPREME ZA KONGRES
ŽENA HRVATSKE I OKRUŽNU KONFERENCIJU AFŽ ZA PODRUČJE SREDNJE
DALMACIJE.

ŽENE ČE SE ANGAŽIRATI U SPROVOĐENJU MOBILIZACIJE, RADU NA
OBUSTAVI VRACANJA GUGOVA I U PROJEKTNIM RADOVIMA. ONE ČE BITI
OSNOVNA RADNA SNAGA, JER POTREBE POLJOPRIVREDE DALEKO
PRELAZE POSTOJEĆU MUŠKU RADNU SNAGU, KOJA JE NAPOSLIJETU
FOKUSIRANA AFEKTIVNIM RADOM KOJI PROIZVODI IDEJE, SIMBOLE,
SVETKOVINE, KODOVE, TEKSTOVE, LINGUISTIČKE FIGURE, SLIKE I
ŽENSKE CIPELE, S JEDNE STRANE, TE EMOCIJA I ODNOSA S DRUGE
STRANE. NA PLENUMU ČE SE DIJELITI ZNAČKE SA LIKOM JUPIJA, CARA
DIKIIJA, MARKANTUNA DE DOMINISA I NESTORA MAHINA, TE KNJIŽICE SA
TEKSTOM AFŽ ZAKLETVE:

U IME NAPAČENOG NARODA ZAKLINJEM SE, DA ČU SE
BORITI PROTIV NEOLIBERALISTIČKOG OKUPATORA I
NJIHOVIH SLUGU ZA SLOBODU SVOG NEZAROSTENOG
NARODA I DATI SVE SVOJE SNAGE, A AKO USTREBA I
ŽIVOT

Rad 15

*Zlatan Dumanić: Sto tisuća žena na vrhu Mosora
(2006), pamflet, naden zgužvan, A4*

*Muškarac i feminizam:
Mirjana Kučer (Domine),
Stevan Vuković, Zlatan
Dumanić, Ana Peraica
(okrugli stol)*

Na okruglom stolu, koji je održan 29 siječnja 2007. u Staroj gradskoj vijećnici sudjeluju Mirjana Kučer iz Domina, umjetnik Zlatan Dumanić, teoretičar Stevan Vuković te moderatorica Ana Peraica



Okrugli stol Muškarac i feminizam: Mirjana Kučer (Domine), Stevan Vuković, Zlatan Dumanić, Ana Peraica; fotografija Zoran Krpetić

Ana Peraica: Dobra večer svima prisutnima na okruglom stolu kojemu je naziv, zapravo skica naziva bila "Muškarac i feminizam". Razlog zašto je tema ovog okruglog stola je problem koji je bio nekim učesnicama još u prošlom tjednu, na projekcijama, na okruglim stolovima evidentan. Da se na ovim prostorima, termin feminizam koristi na jedan način kao negativan, ima negativnu konotaciju, kulturalnu negativnu konotaciju i često ga muškarci u govoru koriste kao zamjenu za oni negativni tip osobe koji se pojavljuje u muško pisanim romanima i povijesti, vještice, svekrve, uvijek negativnih likova. Znači, tema večerašnjeg okruglog stola bila bi negativna percepcija žene. Dakle, ne ona djevoja žena, ne ona koja je muško poželjna, u tim povijesnim organizacijama ili društvima već upravo ona koje se muškarci boje i koja se formulira bilo kroz tradicionalno nasljeđe ili kroz povijesne priče kao nešto što je jako strašno.

Imali smo neki dan predavanje akademika Cambia, on je dao skicu ličnosti Teute. Dakle, Teuta je kao strašna osoba Rimljanima i ona se u povijesti počela pojavljivati upravo iz negativne percepcije. Mene je jako zanimala ova organizacija humora oko teme svekrve, koje su uvijek loši karakteri. Postoji samo jedan vic u kojem je svekrva dobra, ona je zapravo mrtva u tom vicu. I večeras bi vam u tom kontekstu predstavila opet Stevana Vukovića, našeg gosta iz Beograda koji se bavi perspektivom psihoanalize unutar kulturalnih studija filmske teorije, to smo vidjeli večeras. Zatim umjetnika Zlatana Dumanića, koji se deklarirao kao feminist, evo i akademik Radman je neki dan isto tako imao tu izjavu, i Mirjana iz DOMINA koja će nam dati neke preglede i iskustva koje su one imale tu u pogledu ove teme.

Eto ja bih prvo postavila pitanje Mirjani, nešto malo o DOMINAMA i načinima na koji su se one organizirale i prepreke na koje su nailazile kad su počele govoriti javno o temi feminizma uopće na ovim prostorima.

Mirjana Kučer: Dakle, tema je muškarci i feminizam. Prije svega, da se potpuno predstavim, Mirjana Kučer i voditeljica sam ureda u udruzi DOMINE. DOMINE su udruga za razvoj civilnog društva i promicanje ženskih prava. Tema je kažen muškarci i feminizam, ja sam deklarirana feministkinja, ovdje kad sam pored psihoanalitičara i umjetnika, ja bih rekla da sam ja pragmatična feministkinja. Osim toga, žena koja je negdje u nekoj svojoj fazi života spoznala da ipak nije sve to tako u društvu kao što se deklarira ili percipira i da žene nailaze na brojne barijere iz prostog razloga zato što su žene. Kad smo osnovali svoju udrugu, negdje koncem 2002., žene koje su se okupile u toj udruzi, primarno su željele, ne se nazvati feminističkom, nego jednom ženskom nevladinom organizacijom. Mislim da je to bio jedini pridjev - nevladina ustvari neprofitna. Tek negdje nakon dvije godine postojanja usudile smo se u eter javno reći - mi smo feministička organizacija. I mislim da je ta riječ poprilično stigmatizirana premda koliko djelujemo u ove dvije-tri godine, odnosno više od toga, negdje od sredine 90-tih godina, ženske organizacije su se polako počele emancipirati na području Hrvatske i negdje smo došli u fazu da je, da su institucije u Hrvatskoj prihvatile deklarirano tu ravnopravnost spolova i promicanje ženskih prava. A evo

sad fascinantno mogu primijetiti da imamo muškarce koji se u Hrvatskoj ili u Splitu nazivaju feministima. Meni je samo ta činjenica zanimljiva sama po sebi jer sada bi ja postavila u našem razgovoru, večerašnjem, našim kolegama, sugovornicima pitanje - kakva je njihova percepcija, doživljaj, uopće pojma muškarac - feminist? Ne znam, da li je to dovoljno za početak. Možda bi mogla reći još par riječi o DOMINAMA kao o toj organizaciji, koja se deklarira kao feministička, nestranačka, a u svom svakodnevnom radu radimo direktno sa korisnicama, ženama koje koriste savjete stručnjakinja koje rade u DOMINAMA, čisto iz domene socijale, zdravstva, pravnu pomoć, pravnu podršku. Inače smo aktivne javno u promicanju političke participacije žena. Eto, to je malo kratko za uvod. Voljela bih i da kolege kažu nešto o sebi.

Stevan Vuković: Evo, ne bih počeo svojim riječima. Izašla je u Srbiji prije šest godina još jedna vrlo zanimljiva knjiga koja je bila rezultat rada jednog tima istražiteljki koji su pokušale da mapiraju mizoginiju u Srbiji. To je vrlo opsežan projekt, koji je išao na svim nivoima, znači, različite institucije, državne, paradržavne, običajnost načina na koji mediji funkcionišu, svakodnevni odnosi i nasilje u porodici itd. I tu su se pokrenila neka razna pitanja i između ostalog bilo je i pitanje - šta je sa muškarcima koji bi imali drugačije stavove? Ono što je interesantno je da zapravo osnivač projekta, Marina Blagojević, koja predaje na Centru na evropskom Univerzitetu u Budimpešti, imala jako kritičan stav prema tome. Ona je podelila muškarce feministe u bazično tri kategorije. Prva kategorija je feministi sa diplomom. To su svi ti mladi ljudi koji zbog svoje karijere studiraju tako neke gender stadije ili šta god da to bilo slično, feminističke modele, kritike ovoga ili onoga, kulturalne, društvene, političke itd. Drugi su feministi koji poštuju, oni uvek imaju neku vrstu dobrih prijateljica, koje su jako uspešne i koje bi trebalo da budu neupitne u bilo čemu što rade i oni supstencijalizuju određene žene kao nosioce moći iako to realno u društvu nije tako. Znači prosto ih postavljaju u funkciju koje nemaju. I treći je feministi koji se divi. Feministi koji se divi je feministi koji ima partnerku koja je feministkinja, a prema kojoj se on patronski ponaša. Znači on je u potpunosti podržava, dakle ona je delomično njegova tvorevina, produžetak njegovih liberalnih pogleda na sve to. E sad, ako se tako postavi cela mapa stvari, tu za muškarce nema mesta, ali ono što je moje osnovno pitanje - kako se postavlja problem što to znači muškarac, u konkretnom slučaju. Ako delimo biološki ljude na muškarce i na žene, sada je ne znam zašto bi sada sve moguće ideološke modele ženskog ponašanja i delovanja trebalo podržati i obrnuto, s jedne strane. S druge strane, ako već govorimo i o tim nekim rodnim elementima tada je mnogo komplikovanije pitanje, uopšte kako pozicionirati tu dihotomiju muškarac - žena u nekom realnom političkom, svakodnevnom dramatičkom kontekstu, ne teorijskom. Teorija pokušava da interpretira tako neke stvari. To je više moje pitanje, s obzirom da sam bio prilično iznenađen ovim pokušajem mapiranja, koji na neki način ne dopušta da se neko aktivno uključi u tu neku redistribuciju moći u društvu, što je osnovna priča i ništa drugo.

Zlatan Dumanić: Dobra večer. Ovako, ovo je tema 20. vijeka pa ću izvadit iz svoga teksta "Technoromantika" sve ovo što smo do sada spominjali. Najprije, ovdje mi piše Edipovi strahovi, to je Freud, ja se oslanjam na Brauna, Gendlina itd. Znači, 21. vijek, sada mogu govorit ono šta sam mislia prije 15 godina, posli ću reč što sada mislim. Prva stvar, ovdje imamo jedan diskurs ideo-kršćanski. Pa bi o tome, ja sada o tome vama trebao govoriti o malim ~~kurćinama~~ ili širokim ~~kurćinama~~. Ne trebaš se ništa zgražat, ja sam zoofil, ja se na neki način palim, to je 0.7% stanovništva na ovoj planeti, neinteligentne oblake iz drugih galaksija, oni nemaju ni spol ni rod. Vi stalno tu temu 19. vijeka, vagina, penis, vagina, penis, rodovi i spolovi, apsolutno neko ko je odgojen na holivudske filmove, na Star Trek, to nije meni moja vele priča. Dakle ovako, ako smo upali u vašu priču, onda vam mogu reč, a to nije nikakva provokacija nego činjenica. Ovo što ste vi rekli gospodine Stevane, to nije antropološka činjenica. Znači, odnos prema vremenu početak je odmjeravanja svake diferencijacije između muškarca i žene, odnos prema prostoru samo je njezin nesvjesni odraz, putovanje je paradigma... od Tudmana šta je tija ugrabit komad Bosne, šta je to njegova vokacija itd., tu stvarno, eros je samo zna smetat, on je totalni tanatos, Napoleona, Hitlera, Staljina to su nevjerovatne stvari, oni imaju jedno jajce. Druga stvar šta je vrlo važna, uzmite najvećeg zavodnika u istoriji, to je Isus Krist, jer njim upravlja jedna očinska ruka Boga, to mu je otac. On leži na samom sebi i vremeni da se ne kreće, te stoji razapet, on je sam sebi težak i u tom samomučenju jer to je samomučenje, uzмимо ovaj najnoviji film od ovog ~~pizdeka~~, kako se zove, pun krvi itd. i on u tom samomučenju mora biti jedino istinsko biće koje ima pravo leći na sve druge, na sve švove, na milijune žena. To je najveći zavodnik u povijesti. Imamo arhetip Don Juana, jedna stvar narcisoidnosti. Imamo arhetip Casanove, to je sasvim druga vele priča. I imamo Charles Boyera koji je bio apsolutno vjeran 34 godine svojoj ženi. Kad bi ona umrla da bi otkrio da ga je varala sa svakim snimateljem, radnikom, pomoćnim radnikom kulisa itd. Imamo znači četiri arhetipa. Evo sad ću završit. I u toj napetosti muško - ženskoga, imamo jedan dramaturški zakon - napetost nespokojstva. On se može riješiti na patetički i problematski način. Ženske uvijek to na patetični način rade, a muški na problematski. Stvar je u tome da užitak uvijek kvari ovo načelo opreza. Ja bi sada završio sa 19. vijekom, vaših vagina i penisa i posli bi se vratio na 21. vijek - seks - nanotehnologija i informacija kao najveće bogatstvo itd.

Ana Peraica: Malo zbog odnosa tih arhetipova, htjela bi se vratit na današnju temu filmske projekcije. Tabu - ženski užitak, znači jedna vrsta pristupa. Dobro kod Zlatana, u njegovom izlaganju, malo je exeggerated, ne preza od vulgarizama. Ali definitivno je jedna tema, pokušali smo je danas vidjeti kroz film, imamo tu temu ženskog užitka koja nije toliko često prikazivana i koja je tabu u društvu za razliku od muške seksualnosti i pornografije.

Stevan Vuković: Ja bi se vratio na 19., 21. stoleće. Činjenica što je po meni, i to taj je Edipov kompleks, ta 19. vekovna konstrukcija. Prosto, Freud je imao klasično obrazovanje kao mnogi

Ijudi njegovog perioda koji su se obrazovali u drugoj polovini 19. veka, on se pozivao na neke stvari koje su njemu bile bliske, koji su bili deo opšte kulture, kao što su sad filmovi. To je Žižekov stav, da su za nas holivudski filmovi, to što je za Grke bila tragedija, za one koji su recirkulirali taj klasičan krug obrazovanja. Međutim, sam Freud je sa tom pričom, tom relativno klasičnom pričom Edipovog kompleksa kao otkrivanje sopstvene muške želje itd. negde raskinuo već njegovih 20-tih godina na neki način. Ta prva priča koja je duboko utemeljena u tom kralju Edipu i tome što se njemu dešava, znači da on na sfinjgu zagonetku odgovara prepoznajući sebe, odgovara također i na problem ubistva koji se tu dešava, zbog koga je kuga napala grad otkrivajući također sebe, znači, to veliko muško, falocentričko ja, bilo dovedeno u pitanje upravo tim nagonom koji se u Freudu ispoljio u 1. svjetskom ratu. To je taj nagon za destrukcijom, taj tanatos. U tom delu, s one strane principa zadovoljstva, Freud već to relativizuje. Znači, ako se u prvom pozivao na kralja Edipa, u drugom segmentu svog rada, on se već poziva na Edipa. To je neko ko je prošao ceo ciklus, koji se oslepio i koji pokušava da reintegriše svoju životnu priču u ispovednom tonu. Znači on je prošao ceo ciklus, od tog velikog ja, tog prepoznavanja sebe u svemu i pokušava da se snađe posle tog. E sad i Feldman je iz tog izvela celu priču o tome šta se dešava s one strane Edipova kompleksa. Što se dešava kad se cela stvar izliva u dovoljnoj meri, kad se uspostave svi ti falični simboli itd. kao normativni i kad se oni isprazne od bilo kakvog značenja. Šta posle toga? Da li postoji nešto šta može i dalje da funkcioniše? Što dalje može da uzbuđuje iza tog. To može bit to pitanje o ženskom uživanju, koje je to uživanje, koje ne mora nužno bit i genitalno, između ostalog. Tako da cela ta priča koja se razvija od kasnog Freuda pa na dalje nema veze sa 19. vekom i ta priča uopšte o prestanku pronalaženja simbola i predstave genitalnosti u svemu i to već onda iskače iz tog biološkog i tog rodnog shematizma koji je dat. Čim sklonimo genitalije u stranu, već imamo različite tipove seksualnosti koji mogu da uključuju kao ekstaza Sv. Tereze itd. Ta tumačenja nadrealista i post-nadrealista da postoje različiti tipovi uživanja koji nemaju nikakve veze koji mogu biti i religiozne prirode, koji mogu bit vezani za bilo šta. Ceo taj diskurs edipovski, post-edipovski već uključuje tu priču. Ne znam kakve to ima veze sa nano-tehnologijama?

Mirjana Kučer: Samo sam htijela kazat, ženska seksualnost i jest tabu tema, naprosto proizlazi iz društva u kojem živimo, koje je opterećeno patrijahalnim vrijednostima.

Žena je primarno objekt, kroz industrijalizaciju, kroz komercijalizaciju, kroz pornografiju. Mislim, svaka čast, ali ona to je. Pornografija je taj nekakav vrh sante leda, ali u medijskom svijetu, korištenje ženskog tijela, ženske seksualnosti, imamo u najbanalnijoj komercijalizaciji, reklamama. Upravo u tijeku imamo neku kampanju - Lijepa bez krzna, tako nešto. Tu je iskorišteno opet tijelo gole žene da bi se privukla pažnja konzumenata. Dakle, to tijelo prodaje automobile, kobasice, sve živo, a i neživo. A s druge strane, ženska seksualnost je nešto o čemu ni žene između sebe ne progovaraju. Da se vratim opet na taj praktični dio. Kad razgovaram sa ženama to je jedna od tema, u jednom malom zatvorenom krugu, gdje su žene zaštićene, okrenute jedna drugoj,

ženska seksualnost je tema koje se najteže dodiruju i najteže otvaraju, što bi se reklo, a negdje tu opet dolazimo na one patrijahalne vrijednosti gdje je žena tu da bi služila muškarcu, da bi potakla kod njega, da bi zadovoljila njegovu želju, pohotu itd. Možda to i je ono što je stereotipno, ono što je iz 19. stoljeća Edipovog kompleksa itd., ali to je činjenica. Mi živimo u takvom društvu, društvu koje je na tome nivou.

Zlatan Dumanić: Evo ovako, opet se vraćam. U ovome momentu ću bit šintoist. Samo 24% stanovništva na ovoj planeti slavi Novu godinu 1.januara i to je populacija planete. Bit ću šintoist. Tebi ću odgovorit. Ja sam ti maloprije govorio o radikalnoj desumblimaciji. Desumblimacija nema veze sa Freudom, ostavimo 20. vijek. Ja kao , kao šintoista neću ni da pričam sa ženom koja nije imala 100 ~~kuraca~~, ona je meni neugledna, o čemu ću pričat, njezinom neiskustvu? Dolazimo sad u Afriku, Kikui, Masai itd., žena šta nije imala 200 ~~kuraca~~ uopće to je, nema razgovora s njom. Prema tome, stalno govorite ovdje, vamo i sada. Ja govorim planetarno. Znači, ovako, sada ću se vratit na tebe. Bračna je drama izvježbana na logici zločestoće isključivanja i s tobom se slažem, simboličkog usmrćivanja u partnerstvu muško-ženskom, to vam je upravo zapadna filozofija, ova degenerična zapadna filozofija i navike života koja nuka identitet da se obraća u razliku, umjesto razlike u identitet. Nemaš u Africi, Japanu ovu perverziju. Umjesto od razlike u identitet, zapadu se identitet obraća u razliku. Ono što svi mi u ovome gradu, u ovome momentu, u 21. vijeku tražimo neku bedastoću u partnerskim vezama, da im veza ima trajnost, širinu, nevinost podudarnost, jakost. Pa meni moj kardinal ovdje govori da se neće okrenit za lijepom ženom. Pa čekaj, za koga će se okrenit, za lijepim muškarcem možda? Nemojte me zafrkavat. Imate kod Židove, sad bi se vratio na Židove. Židovski polni način suicida kod mladih djevojaka je da ima 30 muškaraca u jednoj noći. I to je samoubojstvo. I ona umre na taj način. I to je jako bolno. Meni je žao što nije došla ova moja pozvana gošća, plesačica i striptizeta iz Pashe jer ona ima ugriz grabežljive zvijeri, ali je baby svastika. Dobro, gotovo. Ovo sam zaboravio, pogledajte razliku, ne možete mi reć da su inferiorni i glupi Japanci, ali običaj je u šintoizmu, mamice ~~elkeju~~ sinovima prije ispita ~~kurčice~~, a naši momci adolescenti prije ispita ~~elkeju~~ u zahodima, sakriveni i to ima veze sa Edipovim kompleksom. Da im mamice ~~elkeju kurčice~~ i da je to legitimno i da nije ni mali, ni veliki katolički grijeh. Možete li poštovat drugost drugih kultura?

Ana Peraica: Morat ću cenzurirat! Ima li prvo pitanja iz publike? Je li ima pitanja za ovaj dio do sada, dio koji postoji unutar klasične Freudove teorije ili koji se uopće odnosi na aktivne feminističke udruge, na dio Zlatanov, njegovo iskustvo kapetana, u svemiru, hipervulgariziran? Htjela sam se vratit na onaj model, koji se pojavljuju kroz kulturu, vještica. Strašno nešto. Do sada znaš za neka istraživanja kod nas? Stevane?..

Mirjana Kučer: To ubijanje žena nazvan femicid, ne znam koliko tisuća žena, baš je specifično za Zagreb, nije toliko za Dalmaciju, južne krajeve. Taj način odnosa prema ženi, doživljavanja. Ne

znam kako se zovu coprnje, vještice, coprnje ili coprnjice, deminutiv tipičan za ženu, tim Zagorkinim putem budući da je ona pisala o Gričkoj vještici, iskoristila za roman, onda su žene obilježile taj tzv. femicid.

Stevan Vuković: Pa to je deo međunarodne kampanje, koliko ja znam, vezano za porodično nasilje. Znači, žene koje su ubijane od strane njihovih partnera..

Zlatan Dumančić: Uzmimo sada 21. vijek, odgoj na Star Trek itd., zoofiliju,..negativan tip žene.. Bog, satana, vrag samo su muška imena..

Stevan Vuković: žao mi je što je prekinuta priča. Negativan tip žene - šta se tiče uopšte toga kada neko sebe deklariše kao feministkinju, to je već dovoljno za osudu. Ono što se negde konotira u tom pučkom jeziku je da je to frigidna intelektualka koja iz sopstvenih kompleksa pokušava da na nekom javnom planu definiše svoju seksualnost i neke svoje stavove. Mislim, to je otprilike i medijska slika koja ide posebno kada se između medijskih kuća vode ratovi koji se vezuju za određene ženske figure koje su previše prominentne onda im se to pripisuje. Odnos ide na to pitanje, da li je to sublimacija za nešto? U najkraćem to je to. A sad ako se ide kroz različite segmente društva, to je nepresušna tema, u svakom slučaju. Sve što nije vezano za reprodukciju tog nekog patrilinearnog načina nasljeđivanja svega, je na neki način antimizovano, u svakom slučaju.

Zlatan Dumančić: Ovo šta si sada izgovorio, to ću opisat tvoj stav i tebe osobno. Da sam ja žena ovako bi ti odgovorio - konstituiras u simboličkom registru, pa niko u tebe ne bi svršia već bi te resetirali mi iz 21.vijeka, kompjuteraši. Na neki način, to je priča da od mene se traži krvavo uho na dlanu. Uzmimo naš zadnji rat, govori ja sam se borio za državu, za domovinu. Upravo protestiram, mogu reć kao feminist, ja sam se borio za žene pokraj mene, zato sam se borio, zato sam riskirao i uvijek ću riskirat život, ne za domovinu, ne za državu, ne za ideologiju, ne za vjeru, samo za ženu pored mene. Ako je to vulgarno, onda ti mogu drugo reć, pošto objektivirane žene, a ti si objektivirana, žive od komentara- prema tome, kad je istina pravedna, onda je tolerancija bespredmetna. Zato si ti u pravu kad govoriš da nema tolerancije prema, Bože moj, znamo položaj žene u društvu našem, u svitu itd. To je katastrofalno, ali vi ste 50 % glasačkog tijela i uvijek vas neko zajebe, neki zavodnik pa onda glasate protiv svojih interesa. Zašto jedan put ne glasate za svoje interese? Da imate istu plaću, sve drugo itd. Kad smo kod Edipovog kompleksa, možemo upast u ove S&M igrice.

Mirjana Kučer: Ja sam sada čula jednu rečenicu, moram prihvatit malu provokaciju - da sam ja žena, ja nikad ne bi rekla da sam ja muškarac. Možeš mi objasniti uopće što te čini feministom, osim toga da si se borio za žene pokraj sebe?

Zlatan Dumančić: Kad si maloprije napadala tu industrija seksa, komercijalizaciju itd., pošto nema ove djevojke iz Pashe, onda bi to skratio. Ja sam feminist upravo radi dva razloga. Imaš jedan uvijek muški princip da je pravome muškarcu stara ženska, znamo šta danas znači stara žena u našem društvu, zgroziš se, a odnos prema starima i mladima je upravo ono što čini civilizaciju. Naše društvo nije uopće civilizirano jer su nam penzioneri popljačkani, a bebe, odričemo se jer su skupe, nemamo dicu jer su skupi, jer ih ne mogu uzdržavat, znači totalno necivilizirano društvo. E sada, znači stara ženska je najveći izazov muškome rodu. Viruj mi, na jednoj razini, a s druge strane šteta šta ovdje nema moje prijateljice iz Pashe, šta ima najljepše tijelo, ne samo u Hrvatskoj nego i Europi, ona ima nevini lik djeteta, instikt pauka crne udovice, koja je to kombinacija, ima dojke manifest, ona je meni prisutna ovdje, samo je ona zabranila da ona pleše na ovom stolu, gola. A ~~jebi~~ ga.

Ana Peraica: Moram malo prekinut, ulaziš u privatne stvari, ne bi htjela da skreneš na takav način. Meni je jako zanimljiva ta tvoja pozicija kapetana. Da li je moguće da se totalno deklarirani seksizam smatra jednim dijelom iskorištavanja žena s obzirom da je postojeći dominantan diskurs, jel tako?

Nekako seksizam kao dominantan diskurs u kojem se zapravo događa da to ne postoji poštovanje prema onome što je anticipirani objekt, odnosno u najvećem broju slučajeva, naravno, žena?

Stevan Vuković: Možda ono što je veća baza od tog seksizma u klasičnom smislu reći, je taj prosvedeći seksizam koji ima tzv. prefinjenost ili koji negde sam sebe kontekstualizuje pa kaže da-ali, to da-ali je najgora stvar. Zapravo, svemu se može naći opravdanje. Evo, npr. jedan od hitova u sadašnjim bioskopima je ovaj "Borat". Znači moguće je zastupat apsolutno ono najrigidnije, konzervativne i seksističke stavove ukoliko se oni projektuju na one na koje je to dozvoljeno projektovati. Ako uzmemo da je to neko iz Kazakstana, koji to izgovara, tada je to dozvoljeno i tada svi kolektivno mogu da uživaju u tome, zato što je to-našli smo žrtvenog jarca, u tom smislu.

Znači to je jedna varijanta, projektovanje na neku figuru koja može da bude nosilac te uloge što nije deo našeg društva. Pa kao to su Japanci, to su Kazakstanci, to su ovi, to su oni, eto ako mogu oni, onda možda to nije apsolutno pogrešno i mi moramo da imamo veoma mnogo obzira prema kulturološkim razlikama. Ok, u nekom društvu su i masovne ubice također legitimni, a ukoliko mi to ne poštujemo, mi ne poštujemo tu kulturu. Zašto da budemo toliko etnocentrični pa da gledamo sami sebe. To je jedna stvar, a druga stvar je taj kao prosvedeći seksizam, to je seksizam koji uviđa tu kao npr. uviđa realnu poziciju nekoga ko govori pučkim jezikom, pa dobro ako su niže klase društva seksističke, a mi simpatišemo, tzv. intelektualci, sa nižim klasama društva, tada i mi trebamo da budemo seksisti. Bože moj, to je kao afirmativna akcija vezana za niže klase društva. Ne, to je samo pokušaj da se na ciničan način reprodukuje stereotip i da se nađe neka vrsta načina da se artikuliše nešto što inače ne bi bilo društveno prihvatljivo pukim

verbalizmom. Mislim, ok, mogu ja sada da krenem da semplujem 20 rečnika, malo informatike, malo science fiction, malo ovo, malo ono, da li to moj stav čini efikasnijim? Pitanje za vas.

Zlatan Dumančić: Evo, odgovorit ću. .

Ana Peraica: Je li ima pitanja ili su svi još u stanju legalnog šoka? Da li ima pitanja iz publike? Da li ima uopće komentara ili je stanje šoka? Ja pokušavam kontrolirat. Ja nekako ne mogu s ovim riječnikom.

Publika: Nije baš tabu tema, možda u ruralnim sredinama. Za neku generaciju recimo od 40 godina starosti ili mlađi, mislim da je tu neka prekretnica. Poprilično se o tome priča, govori, piše i razgovara. Ja nemam takav dojam..

Mirjana Kučer: Jedno je ženska seksualnost koja se projecira kroz medije, a drugo je kad se nas 10, 15 žena nađemo jedna između druge i onda počnemo govorit o svojoj unutarnjoj seksualnosti i svojim potrebama, svome doživljavanju svoga tijela. To je definitivno tabu tema i žene definitivno s kojima sam ja razgovarala i surađivala jako teško se otvaraju i govore kakve su njihove želje, odnos prema vlastitom tijelu, doživljaj vlastitog tijela.

Publika: Da li smatrate da društva feministička i aktivne članice su osjetile potrebu da se uključe kao član u feminističko društvo iz razloga što se nisu osjećale ravnopravne po pitanju muško-ženskih odnosa? Mislim, ako netko ne osjeća taj problem kao tabu temu u našem društvu, nema takvih iskustava, da neće imat potrebu, neće se nalaziti sa članicama nekog feminističkog društva. Ja pretpostavljam da postoji i onih drugih žena koje mogu bit feministice, ali ne moraju to javno iskazivat jer se osjećaju potpuno ravnopravne po svim mogućim pitanjima.

Mirjana Kučer: Mislim da svaka žena koja promišlja o sebi i svom položaju u društvu, negdje će pronaći jedan segment u tom društvenom životu gdje njezin položaj nije jednak položaju muškarca, gdje nema jednake mogućnosti za postizavanje svoje društvene afirmacije kao što ima muškarac, a naravno da je pitanje, osnovno načelo svakog pokreta feminističkog ili svjetonazora teorija prakse, nazovite kako god hoćete, je načelo prava na različitosti, prava na izbor. Ona koja ne osjeća potrebu da se deklarira il da promišlja onako kao što promišljaju one koje govore o pravima žena, o potrebi, ravnopravnosti i promjene tih društvenih uloga, naravno da se ne mora izražavati feministkinjom ili osjećati tako.

Zlatan Dumančić: Samo čas, uvijek dolazimo na temu, ja se ne slažem s tobom, ravnopravnost uopće nije bitna, krivo postavljeni izraz. U čemu je problem zapadne civilizacije? Nebriga prema starima, nebriga prema mladima i manjak užitka prema ženama. Tu imamo nadmoć i potčinjenost, od ljubavne veze, od sporta, di god očeš. Ono što nama triba, užitak pružit, to je muškarcu prvi zadatak, dužnost je naposljetku svega da pruži užitak, a žene danas imaju manjak užitka, manjak užitka u ženskome rodu, tu imamo ratove i pizderije i sve to.

Publika: Postavio bi pitanje gospođi iz DOMINA. Da se referiram na vaš prvi odgovor, gospođi ovdje ili gospođi, što već, zar mislite da i muška seksualnost nije tabu tema? Ni muškarci kad se njih 10, 15 skupe zajedno, ne pričaju o svojoj seksualnosti i svojim potrebama, isto tako kao što to ne rade i žene. Znači na istom smo stupnju... Ne bi se baš složio s tim... To je samo privid... Jedan banalni podatak, najveći distributeri pornografije su baš žene, žene drže 90 % pornografskog tržišta u svojim rukama.

Razgovorala Ana Peraica

Stevan Vuković: Libidinalna ekonomija rodnih podjela na Balkanu

U najavi je stajao naziv Balkan, mada se u nekom smislu može proširiti na šire područje, čak i na područje Mediterana. I jedan od istraživača koji su proučavali način na koji se te rodne uloge uspostavljaju i način na koji se one međusobno potpiruju i zasnivaju - zove se Andrej Simić i predaje na Univerzitetu u Los Angelesu, Institut za primijenjenu antropologiju Univerziteta u južnoj Kaliforniji. To je definirano na vrlo specifičan način, kao odnos mačizma i kriptomatrijarhata. Znači, kriptomatrijarhat? Kriptomatrijarhat je, po njemu sustav u kome se, zapravo, rodna uloga žene kao takve realizira preko funkcije majke. To je u velikoj mjeri proizašlo iz istraživanja koje je radio i na širem području ovog dijela Sredozemlja i Balkana, i s obiteljima iseljenika po SAD-u i Kanadi itd., gdje je specifičnost te uloge u tome da se ženskost, zapravo, u punom smislu ostvaruje tek ulaskom u neku vrstu sporazumnog zajedničkog života koji treba reproducirati taj patrolearni niz. U smislu da je to brak čiji cilj je produženje potomstva preko muškog nasljednika koji i pravno i u bilo kojem smislu prenosi dalje sve funkcije što ih njegovi roditelji imaju u društvu, i negdje dobiva sve privilegije ili gubi sve one društvene pozicije koje od njih ne može naslijediti.

Zašto je to kriptomatrijarhat?

*P*roučavajući specifičnosti tog područja, on je jednostavno ustanovio da postoji vrlo jaka veza koja se uspostavlja u tom nekom Edipovom trokutu, gdje se u obiteljskim odnosima, zapravo, uvijek u nekoj borbi moći između muža, koji je otac obitelji, i žene koja je tu da nastavi patrilinearnu liniju, uvijek sin, obično najstariji, stavlja uz majku i na neki način dešava se upravo na simbolički način to što je Freud opisao, kroz takav pojam edipovog kompleksa koji je preuzeo iz antičke mitologije Sofokla. Znači, pravi se neka vrsta alijanse koja manje-više traje cijeli život. On je proučavao način na koji su se, to su pedesete i šezdesete godine uglavnom, na koji se prvi film odnosi, Makavejev, način na koji su se sporazumno sklapali brakovi na Krku ili Vojvodina, način na koji su se obrazovale te neke obiteljske zajednice, ili južna Srbija, Crna Gora itd.

Manje-više u svim tim zajednicama, ta mačistička uloga oca obitelji bila je s druge strane balansirana kriptomatrijahalnim principom. Znači koji je, zapravo, jedinu moć koju je žena mogla imati pripisivao njenoj rodnoj ulozi koja se vezuje za starijeg sina. Tu sin funkcionira kao falus, znači kao označitelj moći koji je ženi oduzet. Žena moć ima isključivo preko svog sina i pravi se jedna vrsta specifične veze koja nekada traje cijeli život.

Ono što je zapanjujuće je da je Andrej Simić našao, posebno kod iseljenika u SAD-u i Kanadi, da je bilo mnogo slučajeva da su sinovi ostajali sami sa svojim majkama do kraja života, njegujući ih i negdje podržavajući tu vezu do kraja, bilo ostali sa svojim obiteljima, što je krajnje netipično za Ameriku, iako ovdje nije.

U toj libidinalnoj ekonomiji koja tu funkcionira zanimljiv je upravo taj neki vanjski faktor, znači slučajevi ispada koji podupiru cijelu tu priču.

Ti slučajevi ispada s jedne su strane te idealne žrtve, kako sam ih ja nazvao. To su žene koje ne ulaze u tu priču bračno-sporazumnog produžavanja muževe linije u nasljeđivanju ili u tom smislu, one preko nekog ekscesa koji vrše, kao što ćemo vidjeti u ovom filmu kod Makavejeva, zapravo preuzimaju taj simbol moći bez ulaska u edipov trokut. S jedne strane raskidaju tu libidinalnu ekonomiju i s druge strane te zaklete djevice, koje ili ne ulaze uopće u bračnu zajednicu, što je u najvećem broju slučajeva u sjevernoj Albaniji, južnoj Crnoj Gori, Kosovu, itd. slučaj. One u trenutku kada se trebaju vezati sporazumom koji je nekad određen samim njihovim rođenjem, ili u vrlo ranom djetinjstvu, bivaju zaklete djevice i ne ulaze u taj sistem libidinalne ekonomije, ali time gube i pravo nasljedstva. One nekad preuzimaju čak vođenje domaćinstva, iako čak ponekad ima i muških nasljednika koji nisu dostojni svoje muške uloge u toj porodici, ali one vode domaćinstvo do svoje smrti, ne posjedujući ništa od toga. Bit će dvije grupe filmova. Grupa filmova koje ćemo gledati danas, vezana je za ovu prvu temu, temu te tzv. idealne žrtve, i to je film Dušana Makavejeva "Ljubavni slučaj ili tragedija službenice P.T.T.-a". To je film iz 1967. godine, inače drugi njegov igrani film. Prije toga je uradio desetak dokumentarnih filmova i neku vrstu nastavka tog filma, neku vrstu dekonstrukcije tog filma koju je uradila jedna mlada redateljica iz Beograda, Mina Đukić, prije dvije godine koji se zove "Dosje: Pacov", gdje se zapravo konstrukcija spolnosti i prikazivanja libidinalnih uloga takve kakve su određene u ovom specifičnom društvu, dekonstruirati. Znači, što radi Makavejev? Makavejev demonstrira način na koji eksces u uživanju kod žene, neka vrsta nemogućnosti da se u potpunosti tog trenutka, kad se sporazumno sklopi taj odnos između nje i tog partnera, kako on

biva doveden u situaciju da ona postaje žrtvom, i to svjesnom žrtvom, znači u trenutku kada on ne uspijeva da tu svoju mačističku ulogu pokaže, on biva prevaren zbog nemogućnosti da odgovori na njene prohtjeve. Ne kažnjava je, kao što bi se očekivalo u toj nekoj klasičnoj mačističkoj ulozi muškarca koji bi sad trebao utvrditi vlasništvo i silom dobiti to što ne može dobiti kroz neku vrstu pregovaranja odnosa moći. Ona ide do kraja s njim pokušavajući ga utvrditi u toj ulozi koja je od njega očekivana, i na kraju gine umjesto njega pokušavajući od njega na neki način napraviti muškarca za kojeg bi semogla udati.

S jedne strane ima eksces, s druge strane ima normalizaciju ekscesa kroz njeno ponašanje, dok u nastavku ima potpuno drugačiju situaciju. Dok ovdje vidimo kako se konstruira taj odnos i kako neki kriptomatrijahalni nagon kod nje pokušava od njega napraviti tipičnog mačo čovjeka s jedne strane, s druge strane ta njena potreba za realizacijom kroz uživanje stalno remeti tu ulogu. U nastavku svega toga vidimo potpunu izmjenu uloga, gdje ona ostaje živa u cijeloj priči dok on kao netko tko se nije mogao realizirati u tim rodnim ulogama, koje su društveno nametnute, postaje žrtva društva. On, na neki način, dolazi do toga da postaje s jedne strane, odgovoran za zločin, znači radi se o ubojstvu određenog broja ljudi, s druge strane postaje korumpiran i na kraju umire kao netko tko je već simbolički mrtav, tko ne može ni na koji način biti legitiman član društva; i cijeli film počinje nekom vrstom proganjanja od strane duhova onih za čiju je smrt on bio kriv, i njega samog koji se nekako vraća svojoj partnerici s kojom nije mogao uspostaviti adekvatan odnos.

Što su virdžine?

Virdžine su osobe koje su biološki žene, a socijalizirane su kao muškarci, pa se u svojoj sredini i smatraju muškarcima, odnosno okolina ih tretira kao takve. Postoje dvije osnovne vrste virdžina: one koje su odgajane kao muškarci još od ranog djetinjstva, uglavnom zato da bi naslijedile tradiciju obitelji koja nema muškog potomka (to jest, one preuzimaju simboličku ulogu tog muškog potomka), i one koje se, nakon što su već bile socijalizirane kao žene, odlučuju promijeniti svoju rodnu ulogu i u društvenom smislu postati muškarci, bilo prije braka - često i zato da bi izbjegle prisilnu udaju koju je ugovorila rodbina, ili čak nakon već sklopljenoga braka, pa čak i majčinstva - da bi zadobile one privilegije koje u tim, uglavnom veoma patrijarhalnim, rodovski uređenim društvima imaju muškarci. U svim ovim slučajevima one se zavjetuju da više neće spolno općiti s muškarcima, pa je otuda i izvorni srpski naziv za virdžinu 'zavjetovana djevojka'. Virdžina je kao naziv, zapravo, slavenizirana riječ preuzeta iz albanskoga, u kojemu se one zovu 'virgjneshë'. Inače ih, u raznim jezicima i narječjima balkanskih jugozapadnih regija, zovu i tobelijama, muškaračama, muškobanjama i sokolima. U geografskom smislu, najčešće se mogu naći u Crnoj Gori, na Kosovu i u sjevernoj Albaniji, to jest oko planinskoga lanca nazvanog Prokletije. Etnički, one su ili slavenskog porijekla (Crnogorke, Srпкиnje itd.) ili albanskoga. Po vjeroispovijedi ih ima i kršćanki (i katolkinja i pravoslavki), i muslimanki, i ateistica.

Njihova je uloga uređena pravilima ćudoređa koje ne potpada potpuno ni pod koji vjerski kanon. U srpskoj historiografiji prvi ih spominje Milan Jovanović-Batut, u tekstu pod nazivom „Ćudna prilika

Jovanović - Batut, M (867). "Čudna prilika (s moga puta po Crnoj Gori)", in: Branik, Dec. 12-24, 1885 Hahn, J. G. v. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar .. Mit einer Karte, etc. (Besonders abgedruckt aus dem XVI. Bande der Denkschriften der Philosophisch-historischen Classe der kaiserlicher Akademie der Wissenschaften.), Beč pp. ii. 365.

1

Bachofen, J. J. t. E. (1861). Das Mutterrecht. Eine Untersuchung u\0308ber die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religio\0308ssen und rechtlichen Natur, etc, pp. xl. 435. pl. IV. Stuttgart.

2

Gremaux, Rene (1994): Woman Becomes Man in the Balkans, u Herdt, Gilbert (ur.) Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History., New York City: Zone Books. str.241-283 i Gremaux, Rene (1989) Mannish women of the Balkan mountains: Preliminary notes on the sworn virgins in male disguise, with special reference to their sexuality and gender-identity.u Jan Bremmer, (ur) From Sappho to de Sade : Moments in the History of Sexuality. London: Routledge str. 143-172.

3

[s moga puta po Crnoj Gori]", objavljenom u časopisu Branik, 1885. godine, a prije toga se već spominju u putopisima Johanna Georga von Hahna, austrijskog konzula i albanologa, koji je na sjeveru Albanije već sredinom devetnaestog vijeka registrirao slučajeve virdžina koje je i opisao u knjizi pod nazivom „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“, objavljenoj u Beču 1867. godine.¹ Von Hahn u stvari, poput mnogih drugih putopisaca tog doba, u tome što vidi prepoznaje inkarnaciju mita o matrijarhatu, koji je u to doba obrađivao J.J. Bachofen, i elaborirao u knjizi pod nazivom Das Mutterrecht, objavljenoj 1861. godine.² Virdžine tada bivaju slavljene kao amazonke modernog doba, potpuna slika drugosti koja izmiče poretku evropskog sjevera i zapada. One su, zapravo, bile preteča slika nekastriranog društva, u kome svi imaju [nose] faluse, i u kome nitko nije a priori pasivan po društvenom položaju. Kao takve su kasnije i bile preuzimane u kulturalnim studijama, u okviru kojih je vjerojatno najutjecajniji bio tekst Rene eauxa, pod nazivom „Žena postaje muškarac na Balkanu“, koji je cijelu tu priču postavio u kontekst trećeg pola i trećeg roda, a koji je izašao u zborniku na tu temu, u izdanju Zone books, 1994, i na koricama imao fotografiju jedne srpske vidržine.³

Razlika između virdžina i travestita

Zajednička im je karakteristika to što je u oba slučaja posrijedi odijevanje odjeće karakteristične za osobe suprotnog spola. Razlika je u tome što travestite k tomu vode neke osobe strasti, opsesije, naklonosti i fantazije, koje su oprečne čudoređu sredine u kojoj se to odvija, dok virdžine racionalno odlučuju preuzeti način odijevanja koji je karakteristika njima suprotnoga spola, ali upravo po čudorednim pravilima koja vrijede u danoj sredini.

Obje kategorije koriste pravila odijevanja kako bi se izmahnule od uvjetovanosti heteronormativnošću, kao podjele na dvije jasno odvojene društvene kategorije, i to na sljedeći način:

- ženske genitalije = ženski spolni identitet = ženski rodni identitet = žensko ponašanje = žensko odijevanje = želja za muškim partnerom = želja da se svoje tijelo izloži pogledu muškog partnera na način na koji se smatra da bi ga on želio vidjeti = oponašanje stereotipa ženskosti
- muške genitalije = muški spolni identitet = muški rodni identitet = muško ponašanje = muško odijevanje = želja za ženskim parterom = želja da se svoje tijelo izloži pogledu ženskog partnera na način na koji se smatra da bi ga ona željela vidjeti = oponašanje stereotipa muškosti.

I travestiti i virdžine dovode u pitanje tu podjelu, ili barem njeno jasno razgraničavanje, između dva spola i roda. Tu istodobno imamo i *cross-gendering* i interseksualnost. Obje ove prakse znakovnog izmjenjivanja predstave nečije stečene spolnosti i rodne određenosti izazivaju veliko zanimanje upravo zato što pružaju obećanje neke vrste trećeg roda i trećeg spola, koji bi izbjegao spolne dihotomije, rodne određenosti i uloge te spolne orijentacije, te omogućio mnogo više slobode, zadovoljstva i nekog nepredvidivog i nekontroliranog uživanja, s većim opsegom mogućnosti da se u njihovu postizanju uloge stalno mijenjaju. To obećanje je, naravno, kao i sva druga obećanja, za-

pravo samo izvor fantazija; međutim, fantazije su prilično snažan faktor u stvaranju kohezije unutar nečije ličnosti pa, iako se ovim praksama preodijevanja ne obavlja nikakva radikalna redistribucija moći na društvenoj razini, one pružaju mnogo više slobode u samokreaciji nečije ličnosti, pa i javne, društvene slike o njoj.

Kako bismo, s druge strane, jasno podcrtali razliku između nekog cross-dressera koji je travestit i *cross-dressera* koji je virdžina, možda je najlakše poslužiti se filmskim primjerima. Dakle, primjerice, u jednom od svojih legendarnih filmova pod nazivom "Glen ili Glenda", Ed Wood i scenaristički osmišljava, i režira, i glumi travestita, u formi pseudodokumentarca u kojem se dijalozi miješaju s glasom naratora, a priča je to o tragičnoj sudbini mesa, s grotesknim humorom na kakav smo kod njega navikli. U tom se filmu jasno vidi da je izbor takve pozicije prema konvencijama odijevanja i ponašanja, zapravo, nešto što društvo neminovno sankcionira. Zaplet u filmskoj naraciji počinje pronalaskom leša i oprostajne poruke, na što se nadovezuju priče policajca i psihijatra koji u tome vide simptome socijalne, odnosno psihopatologije. Ovaj je film dobar primjer upravo zato što u čistom obliku prikazuje stereotip, da bi ga različitim postupcima ironizirao, pa čak i potpuno razgrađivao, te nam daje uvid u jedno opće mjesto u zapadnjačkoj kulturi, i usporediv je s "Virdžinom" koju je radio Srđan Karanović. Tragična smrt na početku prvospomenutog filma, uzrokovana nemogućnošću pomirenja s društvenom osudom zbog *cross-dressinga*, može se staviti u jednostavan odnos s izbjegavanjem tragične smrti putem prisiljavanja glavnog junaka na cross-dressing u drugospomenutom. Dok se muški *cross-dresser* kod Eda Wooda svojim izborom sam eliminira iz bilo koje legitimne naracije u društvu koje je odgojeno po patrijarhalnim normama, pa njegovu simboličku smrt nužno prati i fizička, ženski *cross-dresser* kod Karanovića samim se činom pristajanja na ulogu virdžine ugrađuje u jednu od naracija koje jesu legitimne u ne manje patrijarhalnom društvu, i autor tijekom filma prikazuje još jedan takav primjer, kako bi pokazao da tu nije riječ samo o rijetkoj iznimci, nego o uračunatom i prihvaćenom načinu preuzimanja neke vrste aktivne uloge u danom poretku. U slučaju travestita, njihovo se unutarnje ispunjenje tim činom i zadovoljstvo koje im on pruža sukobljava s mogućnošću ili prisutnošću javne osude, dok se kod virdžina odsutnost unutarnjeg ispunjenja i brisanje bilo kakvog zadovoljstva iz osobnog života nadopunjuje javnom prihvaćenošću, kao i stupnjem moći koja se u tim iznimno tradicionalistički orijentiranim društvima zadobiva tim činom.

Koja je razlika između radova muških autora Dušana Makavejeva i Srđana Karanovića u odnosu na kraće filmove autorica Mine Đukić i Karin Michalski? Može li se locirati 'žensko pismo'?

Karanović svoj postupak u radu na "Virdžini" opisuje kao 'pričanje priče u slikama'. Za razliku od drugih njegovih filmova i serija, koje se bave socijalizacijom jedne urbane generacije (na primjer "Grlom u jagode"), i onih koji se više bave filmskom formom (na primjer "Miris poljskog cvijeća"), ovaj film jednostavno, na vizualno veoma snažan način, sporim tempom i s dosta montaže unutar kadra, priča priču o ljudskoj individualnosti koja na kraju ipak pobjeđuje sredinu što je sputava raznim

pravilima, ograničenjima i stereotipizacijama. Iako je za priču poslužio stvaran lik, Albanka iz sela na Kosovu, i sudbina koja je bila veoma dojmpljiva i kroz koju su se mogle prelomiti mnoge povijesne priče, "Virdžina" je na kraju rađena kao fikcija, vrlo uvjerljiva fikcija, oslobođena bilo kakvih nužnih vremensko-prostornih odrednica, koja priča univerzalnu priču, ali kroz lokalno obojeni kontekst, što joj daje autentičnost.

Tu je socijalna sredina gotovo potpuno svedena na obitelj, na način na koji se, kroz igru moći unutar obitelji, zapravo obavlja socijalizacija, na čiji model uvelike utječu razna animistička vjerovanja i strahovi, ukorijenjeni u lokalnoj običajnosti. Kako to sam Karanović izjavljuje u jednom intervjuu, tu dokumentarnosti ima samo "onoliko koliko je bilo potrebno da film malo zamiriše na autentičnost, da joj na neki način posluži", dok kod Karin Michalski, u njenoj obradi priče o virdžinama, dokumentarni postupak postaje uvjet socijalne valjanosti danog filmskog iskaza, pa mi je stoga bilo vrlo zanimljivo da se ova dva filma prikažu u istom dijelu programa, jedan za drugim.

Da se razumijemo, oba filma imaju socijalnu poruku, s tom razlikom da je poruka Karanovićeva filma ona koju je cijela njegova generacija praških đaka najviše isticala, a koja izražava uvjerenje da se pojedinac može izboriti sa sredinom ili bilo kojim kolektivitetom koji ga sputava, pa ovaj film i jest vezan uz osnaživanje glavnog karaktera da postane neovisna individua, dok se kod Karin Michalski svaka individualnost već postavlja kao društvena konstrukcija, i taj odnos individua - društvo ne vidi se kao glavno polje tenzije. Kod nje se kolektivitet kao takav smatra poželjnim, i virdžina koja je prikazana nije svoju hibridnu rodnu ulogu zadobila bilo kakvim nametanjem od strane sredine, nego osobnom odlukom, a posljedice te odluke zapravo su joj omogućile ravnopravniji status u lokalnoj zajednici, koju ona ne samo da prihvata, nego u njoj želi i aktivno sudjelovati.

Ova dva filma rađena su s vrlo različitih, iako ne nužno i suprotstavljenih, pozicija: pozicije društveno prihvaćenog kritičkog intelektualca koji je formiran u društvu državnog socijalizma i stoga je razvio određenu vrstu potpore onoj vrsti individualizma koja je u pitanje dovodila tu zadanu kolektivnost i nužno stalno upisivanje svih individualnih činova, ma iz kojih razloga da su učinjeni, u mapu zajednice; odnosno s pozicije kritičkog autora koji je formiran na tragu novih društvenih pokreta i njihove projekcije drugačijih vrsta pripadnosti i na drugim osnovama organiziranih kolektiviteta, koji bi mogli biti neka vrsta protuteže društvu atomiziranih individua koje se socijaliziraju samo kroz neke unaprijed postojeće modele. Obje pozicije propovijedaju neku vrstu teologije oslobođenja, samo što je subjekt tog oslobođenja različit. Kod Karanovića je on individua koja, da bi se oslobodila, mora napustiti tradicionalnu sredinu što je guši svojim normama i procesima dosezanja, dok se kod Michalski kao subjekt uspostavlja neki novi kolektivitet, sačinjen od pripadnika onih koji su se oslobodili antinomija kako spolnosti tako i rodnog opredjeljenja, i on se nalazi u svom rascjepkanom stanju u različitim sredinama, pa i onim tradicionalističkim, iako možda u obliku koji još nisu sasvim prepoznali novi borci za treći spol.

Michalski, zapravo, razgrađuje stereotip kojim se i Karanović bavi na kritički, ali znatno radikalniji način. Ona u cijelu stvar ulazi samo da bi na površinu iznijela neke neostvarene potencijale same mogućnosti da se, čak i u tradicionalističkim patrijarhalnim selima, netko izmakne iz ženske u ni sasvim mušku ni sasvim žensku poziciju. Potom, ona činjenicu da se u tim sredinama konstruira

neka treća rodna pozicija koristi kako bi upozorila na to da je, možda, svaka rodna pozicija konstrukcija, te da bi legitimirala potpunu proliferaciju najrazličitijih konstrukcija roda, to jest da bi rod u najdoslovnijem smislu postavila kao nešto što je moguće prisvojiti i redefinirati. Psihoanalitičkim rječnikom rečeno: Michalski pokazuje da je falus nešto što svako može posjedovati, i da uvijek ima načina da se on zadobije, a virdžine tematizira kao žene s falusom, dok, nasuprot njoj, Karanović pokazuje način na koji ulazak u simbolički poredak svakoga ostavlja u poziciji kastriranoga (falus nitko ne može posjedovati), i virdžine tematizira kao one muškarce, u socijalnom smislu, koji su svjesni svoje kastriranosti kao pozicije individue spram sustava moći. Moglo bi se, stoga, reći da Michalski cijeloj priči pristupa kao delezueijanac, a Karanović kao lacanovac.

Sličan je odnos i između pristupa Dušana Makavejeva i Mine Đukić. Njihova zajednička naracija fatalni je neuspjeh istrebljivača štakora, kao istrebljivača uživanja (po Freudu, to jest njegovoj analizi čovjeka štakora, štakor često simbolizira uživanje, i to transgresivno). On tematizira jedno od općih mjesta srpske kinematografije prošlog stoljeća, koje je Vicko Raspor još 1967. opisao na sljedeći način:

Štakori u Toplim godinama Dragoslava Lazića, Buđenje štakora Žike Pavlovića, mrtvi štakori u Makovom Ljubavnom slučaju. Štakori, štakori, štakori. U smočnici ima jedan sir, potrebna je hitna deratizacija domaćeg filma.

Meho, kojega u "Ljubavnom slučaju" glumi Slobodan Aligrudić, ima dužnost i obavezu, radni zadatak i moralni imperativ - da spriječi potencijalnu zarazu koja bi nastala uslijed invazije štakora. U svom privatnom, spolnom i emotivnom životu koji je, naravno, po važnosti iza života u službi socijalističke zajednice, i usmjeren je k dobrobiti i prosperitetu njenih građana, on također ima barem osjećaj obaveze da normalizira svoju partnericu i spriječi potencijalnu zarazu nekim prekomjernim uživanjem, koje bi je odvelo na stranputicu. U oba slučaja on biva neuspješan, i to istovremeno, što ga poništava i kao radnika i kao čovjeka (muškarca), dakle u svim tada za njega relevantnim određenjima, te sebe vidi kao simbolički mrtvog, i stoga postaje sve odlučniji da sebi oduzme i taj preostali, biološki život. U prvom filmu iskupljuje ga žrtva njegove partnerice, koja ga postavlja u poziciju hotimičnog ili nehotičnog ubojice, dakle veoma snažnu aktivnu poziciju koja daje smisao njegovu ostanku na životu, a u drugom filmu za njim, koji i biološki nestaje, ostaje samo nenaplaćeni simbolički dug, za čijim povratom vape oni koji su bili žrtve njegove nemoći. Točka razlikovanja ovih dvaju pogleda na priču o lovcu na štakore jest ona u kojoj se pojavljuje idealna žrtva i rješava stvar, i sadržajno i kompozicijski: kod Makavejeva, leš koji biva nađen, i koji implicira priču o tome kako je usmrćen, određuje dinamiku i razvoj filma, a kod Mine Đukić to su duhovi koji opsjedaju kuću, implicirajući priču o tome kako su nastale smrti tjelesa koja su nastanjivali, i određuju dinamiku i razvoj filma.

I Michalski i Đukić rade upravo ono što je Makavejev sam, još daleke 1958, imenovao kao 'cimanje umjetnosti'. On, naime, piše sljedeće: "Dobronamjernom, samo odgojenom gledatelju, u tom slučaju mogu preporučiti ono što sam činim kada, pokatkad, kao ovca stojim pred slikom ili tekstom: umjetnost treba cimnuti, pa što bude." One mijenjaju sadržaj poruka koje neki filmovi emitiraju, pa-

Irigaray, Luce (2004). An ethics of sexual difference. London, Continuum.

4

oblikuju opća mjesta na kojima oni počivaju. Ima li u tome išta 'eminentno ženskoga', u bilo kojem smislu? Ima, u smislu da one poništavaju sublimnost nečije žrtve, kao osnovu tragičnosti radnje, i sve prebacuju na polje libidinalne i simboličke ekonomije, ali ne u nekom esencijalističkom smislu u kojem bi to njihovo pisanje filmskoga teksta bilo 'pisanje vaginalnim perom', kako je to nekoć tvrdila Luce Irigaray.⁴

Razgovarala Ana Jerković

Breda Beban: Žena je i carica i robinja

*Ovaj razgovor je objavljen u skraćenoj verziji u Slobodnoj Dalmaciji
(rubrika Kultura, 29. siječnja, 2007, str. 26)*

Umjetnički projekt 'Žena na raskrižju ideologija' ugostio je još jednu iznimnu ženu, umjetnicu i profesoricu na Londonskom sveučilištu - Bredu Beban. Naime, u Salonu Galić otvorena je njena izložba s dvije videoprojekcije pod nazivom 'Najljepša žena u Gući', koja je izazvala veliko zanimanje i pozitivne reakcije, naročito mladih. Breda Beban rođena je u Srbiji, odrasla u Makedoniji i Hrvatskoj, a živi i radi u Engleskoj. U svojim djelima bavi se pitanjima pripadnosti, strasti, emocija, politike, odnosa čovjeka i područja itd. U kratkom razgovoru s njom, nakon izložbe, otkrili smo da je uistinu iznimna osoba...



*Breda Beban i Dunja Ivanišević na otvaranju
Najljepša žena u Gući, Salon Galić; fotografija:
Sol Aramendi*





Breda Beban: Najljepša žena u Guči

Je li Balkan inspirativno ili depresivno područje, te koja je Vaša prava domovina?

Balkan je izrazito inspirativno područje, i to zbog njegovih kontradikcija. Naime, jedina vrsta kontinuiteta nalazi se u kontinuitetu diskontinuiteta. Inače, radim filmove o ljudima i njihovim međusobnim odnosima te odnosima prema lokaciji. U smislu domovine sam siročić. Moja je prava domovina nestala, a Engleska je zemlja koja me usvojila. Nostalgичna sam bila samo do kraja 90-ih, sada više nisam. Mislim da novonastale države s područja bivše Jugoslavije moraju početi međusobno komunicirati te uspostaviti kulturološku razmjenu.

‘Najljepša žena u Gući’ govori o zavodjenju, strasti i ljepoti žene. Kako gledate na žensku ljepotu u aktualnom trenutku?

Ljepota je fenomen. Danas unutar erotskog smisla postoji očigledna konvencionalnost. Mene pak više zanimaju konvencionalna ljepota i koncept zavodjenja. U ‘Najljepšoj ženi u Gući’ žena nije ona koja reagira, nego ona koja kontrolira cijelu akciju. Ona odlučuje i izabire muškarca za njihov magični trenutak. Ona je istovremeno i Salome, i robinja, i kraljica, svojevrsan pogan-ski princip božice.

U svojim radovima obrađujete pretežno ljudske emocije. Koliko u njima ima autobiografskih motiva?

Ja dio sebe vidim u svakome, a vrlo se često taj dio prepoznavanja ili pretapanja u nekog drugog događa preko emocija.

Preferirate li fotografiju ili pokretnu sliku kao umjetnost?

Umjetnica sam koja radi iznutra, a ne konstruira izvana. Kod mene nema recepta ni ravne linije. U određenom trenutku trebam nešto reći i izraziti, a prirodnim procesom neke se teme artikuliraju ili kroz fotografiju ili kroz pokretnu sliku. Fotografija je područje samoće i nesigurnosti, a pokretna slika uživanje u radu s izabranom grupom ljudi i jedna vrsta vježbe samopouzdanja. U mom radu, fotografija je prihvaćanje gubitka, dok je pokretna slika pokušaj zaljubljanja.

*Kakva je uloga žene u današnjem društvu
i mislite li da bi nam bilo bolje da ima više žena na vlasti?*

Uloga žene u društvu je ključna. Svako društvo koje ne prepoznaje potencijale što ih nose žene nezdravo je društvo. To me podsjeća na odlomak iz knjige Rebecce West 'Crno janje i sivi soko', u kojem je ona, putujući, naišla na selo, mislim u Bosni, gdje je gledajući stare žene zaključila da je svako društvo u kojem su starice sretne - zdravo društvo.¹ Odraz stanja u društvu je život onih koji su najranjiviji, na društvenim marginama, ekonomski nedjelotvorni, ljudi bez posla, beskućnici, narkomani, ljudi koji su preživjeli traume...

Da su žene na vlasti, bilo bi definitivno bolje, počevši od toga da bismo dobili drugi pogled na društvene probleme i druga rješenja. Društvo treba osvijestiti da ženama pomogne kako bi oslobodile svoju snagu, sposobnosti, potencijal. Prvenstveno tu mislim na pomoć kod brige o djeci, kako žena ne bi morala žrtvovati majčinstvo da bi se bavila karijerom.

West, Rebecca. (1942). Black Lamb and Grey Falcon. The record of a journey through Yugoslavia in 1937, 2 vol. Macmillan & Co.: London.

1

Breda Beban: Najljepša žena u Guči, fotografija s mobitela



*Breda Beban i Dunja Ivanišević na otvaranju
Najljepša žena u Gući, Salon Galić; fotografija:
Zoran Krpetić*



*Marina Gržinić:
O dramatizaciji
perfomansa od strane
ženskih performerica
na prostoru bivše
Jugoslavije*

esej

Beatriz Preciado, "Gender and Performance Art. Three Episodes from a Feminist Queer Trans Cybermanga ...", u: Zehar no. 54, San Sebastian: Arteleku, 2004. Sve reference na argumente i razmišljanja B. Preciado iz ovog su teksta.

1

"Emphasizing the performativity of gendered and sexualized identities, and stressing the impossibility of "proving" sex, sexuality, and gender by recourse to a prior, foundational biological body, queer theory [...] attempts to map a more dynamic, less assured account of the body in motion within prevailing discourses of power. Moreover, it is precisely in seeking such destabilizing dis-identifications that the queer project should find points of intersection with feminist and post-colonial inquiry." Glenn Burger. "Queer Performativity and the Natural in Chaucer's Physician's and Pardoner's Tales." <http://www.georgetown.edu/labyrinth/conflics95/papers/lburger.html> (20 Feb. 2006).

2

Marina Gržinić, "Performativity and Processuality," rad predstavljen na INVENTORY in Dance and Performance, Congress, odabir i organizacija Martina Hochmuth i Georg Schöllhammer, Tanzquartier, Beč 2005. Marina Gržinić, "On Dramatization of Sexual Myths. Performed by Women artists in the ex-Yugoslav space", u: Sexy Mythos, NGBK, Berlin, 2006. Kao i Sodobne scenske umetnosti, uredile Bojana Kunst i Petra Pogorevc, Maska, Ljubljana 2006.

3

Dotaknut ću se teksta filozofkinje i gay aktivistice Beatriz Preciado "Rod i umjetnost performansa. Tri epizode iz Feminist Queer Trans Cybermanga...", izdanje 2004, u kojem se ona pokušava prisjećati, razmišljajući o povijesti umjetnosti performansa na Zapadu u odnosu na povijest američkog feminizma te postfeminističke i gay prakse i pisanja.¹ Pokušat ću učiniti nešto slično u odnosu na prostor Istočne Evrope, točnije - bivše Jugoslavije. U potonjem slučaju moja je zadaća, kroz izvjesnu novu genealogiju (što uključuje ono što se uočava kao Drugi Evropski prostor, tj. prostor bivše Istočne Evrope), prikazati ono što ja nazivam gestom ponovne politizacije prostora umjetnosti performansa i njezine povijesti, kao i gestom ponovne politizacije (post)feminizma kroz gay² optiku.³

Zašto započinjati takvu genealogiju umjetnosti performansa u istočnoevropskom kontekstu povezujući umjetnost performansa s feminizmom? Odnos između umjetnosti performansa i feminističkog aktivizma, prema Eleanor Antin, temeljan je za umjetnost performansa: „Praktično su žene Južne Kalifornije bile te koje su izmislile performans” (Antin u Preciado). Zapadna genealogija performansa, jednog od učinaka feminizma, ima, prema Antin, korijene u uličnom kazalištu te u sveučilišnim i uličnim nemirima američkih ženskih pokreta šezdesetih i sedamdesetih.

Nasuprot onome što sugerira Antin, u kontekstu bivše Jugoslavije mogu ustvrditi kako je performans povezan s feminizmom u dubokoj vezi s umjetničkom praksom kao što je *body art*, te konceptualnom i postkonceptualnom tradicijom sedamdesetih i osamdesetih, kao i s alternativom ili *underground* pokretom osamdesetih i devedesetih u Ljubljani. Što sugerira takva promjena? Jasno je da je javni prostor u socijalizmu pripadao Komunističkoj partiji te da je bilo nužno pronaći drugi prostor, baš da bi se razvio i ponovo zauzeo prostor u suvremenoj umjetnosti i kulturi radi razvijanja javnog prostora. Trebalo je, prema tome, razviti drugi prostor te ga kandidirati za javni prostor. Povijest performansa, kao i povijest feminizma i gay politike, zapravo je povijest bitaka; ništa nije dano, pa se ne smije uzeti zdravo za gotovo.

Paradoksalno, pojam performans nalazi, dakle, svoje produktivno značenje na području estetike i kulture presvlačenja, vezano uz politički aktivizam.

Beatriz Preciado u svojoj, nedavno iznova napisanoj, genealogiji umjetnosti performansa u zapadnom kontekstu uvodi tri razine dramatizacije ženske seksualnosti, a ja ću dodati politike performansa u odnosu na (post)feminizam i homoseksualizam. Moja je teza da mi, u socijalizmu i u postsocijalističkom kontekstu prostora bivše Jugoslavije, osim što otkrivamo, u glavnim crtama vidimo i iščitavamo sličnu genealogiju dramatizacije kakvu prikazuje Preciado, pa možemo, štoviše, saznavati o promjenama u paradigmi gay strategije u našoj su-

vremenosti. Ona predstavlja dalje razvijanje i aktiviranje novog političkog subjekta te je njezino oblikovanje alternativa, ne samo za umjetnost i kulturu, nego i za čisto aktivističko te političko djelovanje u globalnom kapitalizmu.

Vrijeme je za ispisivanje genealogije sila, djelovanja, misli, politike i iskustava te uvođenja novih strategija spram novih oblika rada u umjetnosti, kulturi i društvu, kako bi se evropskoj tvrdavi uzvratilo udarac potkopavajući nove oblike porobljavanja i nove oblike vlasničkih odnosa tijela, historija i prava na području nove Evrope.

Preciado govori o dramatizaciji seksualnosti kao trostupanjskom procesu koji se razvija iz hete-roseksualnog, vukao se i, konačno, ušao u homoseksualni prostor.

U Zagrebu i Beogradu sedamdesetih svjedočimo: 1. dramatizaciji heteroseksualnog feminizma; osamdesetih u *underground* ili alternativnom pokretu u Ljubljani svjedočimo: 2. dramatizaciji ženstvenoisti u gay kulturi; a kasnije u osamdesetima i devedesetima, u postsocijalističkom kontekstu (pod utjecajem umjetnosti medija i novog performansa) svjedočimo: 3. dramatizaciji muškosti u homoseksualnom kontekstu Istočne Evrope. Prema tome, specifična genealogija performansa i feminizma u socijalizmu i postsocijalističkom kontekstu premošćuje *body art* i konceptualnu umjetnost s *undergroundom* i *punkom* te *rock'n'rollom*, razotkrivajući prijelaz za koji ću kazati da je *od seksualno dvojbene do politički dvojbene*.

Ja predlažem genealogiju od feminizma do homoseksualizma u Istočnoj Evropi koja, dakle, ima daljnje implikacije za razumijevanje dvojbene koje se pomiče, to je moja teza, od seksualnog do političkog. Mogući je način razmišljanja da je socijalistički i postsocijalistički kontekst proizveo snažan politički utjecaj na dvojbenu (seksualnu) politiku; rezultat je bila snažna želja, gotovo politički program, za razmišljanjem o uvjetima za proizvodnju i aktiviranje novog političkog subjekta. Politički subjekt kojim se ja bavim nije pomodni novi subjektivizam koji se proizvodi i osnažuje kao paradigma za prikrivanje pitanja - gdje pronaći politički subjekt, i tko je on/ona?

Danas svaki *situirani* (to jest, implicitno, kontaminirani) performans, performativna produkcija i kulturna inicijativa u globalnom svijetu otvaraju prostor za suradnju, posvećenu otporu. Sve što je povijesno postignuto u procesu uspostave otpora nije rezultat procesa dijeljenja, nego proizvod neprekidne borbe. Sve postignuto kroz povijest proces je uspostave niza strategija za obaranje mehanizma eksploatacije.

Ključno je imenovanje ovog procesa i novog političkog subjekta. Štoviše, nužno je prepoznati načine na koje novi politički subjekt funkcionira te strategije sugerirane u svrhu stvaranja paradigmi otpora spram mašine kapitala. Kapital funkcionira kao evakuacija prostora; on je konstantna produkcija neprostora. Drugi svjetovi i drugi prostori (koji nisu dio Svijeta prvobitnog kapitalizma) te njihove povijesti i teorije, praksa i aktivnosti evakuirani su, apstrahirani i izbrisani.

Zato, govoriti o novom političkom subjektu performansu preko (post)feminizma i homoseksualizma danas znači povezivati različite nove prostore borbe i angažmana.

Ne bih htjela nastaviti s jednostavnom ilustracijom, nego s konceptualizacijom triju predloženih razina dramatizacija radi ponovnog političkog razmatranja umjetnosti performansa i (post)feminizma.

1. DRAMATIZACIJA HETEROSEKSUALNE ŽENSTVENOSTI

Sanja Iveković, Zagreb

Sanja Iveković iz Zagreba (Hrvatska) zatražila je u svojim radovima repolitizaciju najintimnijeg heteroseksualnog unutarnjeg prostora. Godine 1979. kreirala je performans koji je trebalo izvesti na dan kada je bivši jugoslavenski predsjednik Tito (koji je umro 1980.) stigao u službeni posjet Zagrebu. Kompozicija je nazvana *Trokut*, kao u trokutu između simboličnog, stvarnog i imaginarnog. Ivekovićeva se pojavila na balkonu svog stana u središtu Zagreba istovremeno kada je Titov automobil prolazio, a gomila gledatelja stajala dolje na ulici pozdravljajući. Dok je Tito prolazio, Ivekovićeva je čitala knjigu, pretvarajući se kako masturbira. Njena aktivnost privukla je pažnju pripadnika tajne službe na obližnjem krovu. Nedugo nakon toga, policajac ili susjed pozvonio je na vrata s molbom da se „te osobe i predmeti trebaju ukloniti s balkona“.

Sanja Iveković u Trokutu se ogriješila o muški javni/politički prostor manifestirajući heteroseksualnu ženstvenost; ovim činom autoerotizacije žene „koja igra ženu“ maskirala je i smekšala svoj performativni ulazak u javni prostor koji je povijesno pripadao socijalizmu, a ne samo ondje, muškarcima. Rezultat ovog posredovanja performansa je dvostruk.

Radi se o kulturnoj interpretaciji oblikovanja ženstvenosti i, drugo, to je razmišljanje o podjeli između privatnog i javnog prostora. Ono što je Sanja Iveković izvela danas se interpretira kao *maskerada*, kao pravljenje razlike između nepatvorene ženstvenosti i nekog javnog prostora. Prema Beatriz Preciado, prerano stvoren postmodernistički pojam *maskerade* bio je veoma utjecajan pri analizama dramatizacije heteroseksualne ženstvenosti u dvadesetom stoljeću.





Sanja Iveković, Trokut (1979), dokumentacija performansa

Vlasta Delimar, Zagreb

Vlasta Delimar iz Zagreba (Hrvatska) jedna je od najznačajnijih ženskih performerica na području poznatome kao bivša Jugoslavija. Početak njene karijere može se pratiti sve od fenomena takozvane nove umjetničke prakse, kompleksnog umjetničkog pokreta u Hrvatskoj sedamdesetih godina. Njen umjetnički rad, uz ostalo, uključuje obojene fotografije i fotomontaže koje su sve usredotočene na jednu heroinu: samu Vlastu Delimar. Svojim narcisoidnim gestama, do krajnosti zaokupljena sama sobom da istovremeno funkcionira kao znak (oznaka u vremenu i prostoru) i kao ikona, Delimarova postavlja sada već internaliziranu svijest o stalnoj samokontroli, ili još bolje, pojam kako živimo kao da će nas neprekidno fotografirati. Ili u tim i dalje postsocijalističkim tranzitnim vremenima, kada su čista krv i plemenska povezanost egzistencijalne paradigme u tranzicijskim vremenima istočnoevropskog prostora, mogu govoriti o Vlasti Delimar kao „kopiletu“, nelegitimnoj osobi.

Seksualnost upravo prijanja za žensko tijelo, kaže Monique Wittig, čemu bismo ga se stoga nastojali riješiti? U pokušajima Delimarove da artikulira želje Drugih, ona možda, zapravo, predstavlja sebe kao kućanicu i kurvu istodobno, ipak daleko od konvencionalnih uloga. Ovdje je važan proces stvaranja nove prakse udaljavanja od dekonstrukcije udruženog sustava reprezentiranja. Tako ona sebe prikazuje kao smionu akrobatkinju čije inverzije i transgresije između javnog i privatnog, egzistencijalnog i artističkog, vode k nekoj vrsti „negativnog prostora“ (Stallybrass & White). Kao takva, istodobno drska i krotka u svojoj simuliranoj psihološkoj i neumjerenoj senzualnosti, Delimar postavlja premještanje same sebe (i Drugog); ona je „slika“ koja registrira, projicira i podriva želju i metafore suvremenog društva. Zanimljivost njezinih radova nije toliko u rodu, koliko u spolu i spolnosti u smislu performansa, što nam dopušta povezivanje s radovima porno performans glumice Annie Sprinkle.

Prema Judy Chicago, dramatizacije heteroseksualne ženstvenosti uvijek su ciljale na transformaciju granica između privatnog i javnog prostora, ciljajući na ono što se u SAD-u naziva procesom razvijanja društvene svijesti (Chicago u Preciado).



Vlasta Delimar: Mature woman (1997), fotografija

2. DRAMATIZACIJA ŽENSTVENOSTI U GAY KULTURI

Nasuprot snažnom feminističkom pokretu na Zapadu - koji je sedamdesetih na području cijele Istočne Evrope zaista snažno politički oživio samo u Beogradu i Zagrebu, Slovenija je morala čekati pojavljivanje svog feminizma do osamdesetih, godina snažnog supkulturnog i *rock'n'roll* pokreta u Ljubljani, što se dogodilo kroz performativne aktivnosti koje se mogu nazvati gay, lezbijskim, (post)punk seksualnim i homoseksualnim. Unutar i izvan gay zajednice u odnosu na *punk* i postpunk, kao i u odnosu na likovnu kulturu unutar *undergrounda* s alternativnom glazbom i videom iz osamdesetih, umjetnička scena postavila je specifični izlazak iz političkog (subjektivnog) u odnosu na društvo, povijest i spolnost. Gay, lezbijske i transvestitske pozicije izvodile su se i ponavljale pred videokamerama ili na pozornici u radovima skupina kao što su "Meje kontrole št. 4" (Granice kontrole br. 4) i "Borghesia", obje iz Ljubljane. Performansi povezani s pornografijom, sadomazohizmom i drugom marginaliziranom seksualnom praksom predstavljali su jasnu političku investiciju u prostor preformansa i novih medija (film, video).

S druge strane, osamdesete su bile doba oblikovanja novog režima suvremene stvarnosti, koji je davao prednost radovima nastalima 'iz oka i namijenjenima oku'. Taj okulocentrizam može se primijeniti na političke i civilne događaje, kao i na one kulturne i umjetničke. Primjerice, tijekom osamdesetih, na području bivše Jugoslavije, svjedočili smo progresivnoj dezintegraciji budnog oka vlasti.

Moramo se sjetiti da su osamdesete općenito definirane kao prekretnica u umjetničkoj video-produkciji diljem svijeta, ponajprije uslijed promjena u odnosu videoumjetnosti i televizije. Videoumjetnost rođena je šezdesetih kao „pripremljena“ televizija, kao osobni medij i sredstvo *undergrounda* za podrivanje rasprostranjenog širenja tele-vizualne ideologije masovnog konsumerizma, prvo u SAD-u, pa globalno. Ovdje mislim na Nam June Paikovu skulpturu iz sredine šezdesetih koju su povjesničari umjetnosti i medijski kroničari držali prvom videoumjetničkom skulpturom. Ovdje nemam nikakvu namjeru sažimati svjetsku povijest videomedija. Štoviše, postoje brojni prikazi povijesti videa i njegovih različitih pravaca na Zapadu, a tek nekolicina o njegovu realitetu na Istoku. Ovaj se esej može smatrati jednim od prvih prikaza povijesti i teorije videomedija u Istočnoj Evropi.

Video se osamdesetih potpuno integrirao u televizijsku sliku kroz glazbeni video. Music Television (MTV) Corporation ne samo da je radikalno utjecala na *rock* i pop-kulturu/industriju, nego je i pokazala kako je konzumistička tele-vizualna kultura, na jedan gotovo kanibalski način, integrirala eksperimentalnu tele-vizualnu videoikonografiju. MTV-jeve strategije vizualizacije uvelike potječu iz videoumjetnosti i eksperimentalnog filma.

Moguće je detektirati sličnu, iako uvijenu, logiku kada se govori o drugom rođenju videa u Istočnoj Evropi tijekom osamdesetih. Video, čak i u svom najamaterskijem obliku, putem neprofesionalnog kućnog VHS sustava, dopušta trenutačno emitiranje snimljene slike. Princip trenutačne interne tehnološke produkcija (te postprodukcije) pokazao se ključnim za rast medija u Istočnoj

Evropi. Kroz stalnu reproduktivnost totalitarne „izvorne“ slike moći, pojavile su se pukotine u tom izvorniku kako bi ukazale da je ponovno emitirana „kopija“ uključivala dekodiranje, što nije bio samo čisti, nevini, unutarnji tehnološki trik medija, nego, štoviše, političko stajalište. Mogućnost videomedija da neprekidno ponovno prikazuje donijela je tako radikalne promjene budnom oku komunističkog totalitarnog sustava moći. Ovaj proces ponovnog prikazivanja videozapisa može se uočiti kao subverzivna medijalizacija socijalne i političke sfere u Istočnoj Evropi i, još više, kao razvojni proces specifičnih načina formiranja takozvanih *societas civilis*; uključivanje, putem tehnologije novih medija, njenog građanskog diskursa u proces izgradnje države i politike. U tom smislu *underground*, pokret koji je osamdesetih nastao u Ljubljani, u Sloveniji, manifestira izuzetnu *underground* koliziju umjetnosti, kulture i politike, koja je omogućila slovenskoj videoumjetnosti postizanje vrlo specifičnih i radikalnih karakteristika koje su je obojile svojim značajnim i osebnim karakteristikama. Predstavio se gotovo kao pokret umjetničkih medija. Moramo imati na umu kako je prije osamdesetih, kada se govorilo o medijskoj paradigmi Istočne Evrope općenito, riječ „mediji“ ponajprije podrazumijevala kanale masovnih medija, kao što su radio i televizijsko emitiranje, novine, časopise itd.

Važno je naglasiti da alternativa supkulturnog pokreta nije bila naprosto marginalni pokret koji je, konačno, prema logici političke izometrije, funkcionirao poput rekonfirmacije „centra kao centra“. Najznačajnija strategija ljubljanskog alternativnog pokreta nije se sastojala u pronalaženju alternativa komunističkom sustavu, nego alternativa u okviru njega.

Bio je to izuzetak, ne samo među drugim *underground* kulturnim aktivnostima u republikama bivše Jugoslavije, nego, također, u cijeloj Istočnoj Evropi, gdje, u većini slučajeva, nije bilo moguće govoriti o pokretima, već jednostavno o sporadičnim i fragmentarnim događanjima, ili fuziji ideja i akcija.

U svojim odnosima prema pojavama *undergrounda* u istočnoevropskim zemljama (primjerice, ruski „Sotsart“ i „Apt-art“ [Apartment - Art] pokreti, ili poljski postkonceptualizam) ljubljanska alternativna kultura, ili supkultura, predstavljala je metaforičku borbu za prisvajanje državnih legalnih kulturnih i umjetničkih ustanova, kao i državnih fondova, namijenjenih investiranju u takozvane službene, socijalističke umjetničke i kulturne produkcije. To je bilo u opreci s drugim pokretima, koje je karakterizirala paradigma formiranja novih umjetničkih „praksi“ u privatnim sferama koje su potpuno bile uklonjene iz državnog sustava i njegovih institucija. Ljubljanski alternativni pokreti otišli su dalje od protukulturnog stava sedamdesetih, zahtijevajući formiranje novih kulturnih, političkih i umjetničkih ustanova i organizacija, takoreći u sklopu samih ustanova socijalističke samoupravne paradigme stvarnosti. Na taj način, ljubljanski alternativni ili supkulturni pokret jasno pokazuje dublju promjenu u djelovanjima *underground* pokreta Evrope i, preciznije, Istočne Evrope.

Punk-kultura i njeni umjetnički izdanci pružili su kritičnu energiju koja je izazvala pomake u mediju umjetnosti općenito. Početkom osamdesetih, pojam „ljubljska alternativna ili supkulturna produkcija“ bio je skovan i ubrzo raširen u medijima. Dajući sebi ime iznutra na temelju svijesti o zajedničkom nazivniku, ova se produkcija izdvojila iz drugih socijalističkih kulturnih i umjetničkih produkcija. Deklarirajući se supkulturom, dramatično je izložila svoj ograničeni materijal i medijski položaj. Taj je položaj uključivao manjak financijskih izvora i prostora poput klubova, galerija i centara. Posredstvom minimalne financijske pomoći, država je neprekidno vršila represiju nad supkulturom. Kao u većini socijalističkih temelja, s mekim ili tvrdim totalitarnim režimima, pozicija „visoke“ umjetnosti bila je rezervirana za službeni umjetnost i kulturu.

Bez obzira na paralelna događanja u Americi i Zapadnoj Evropi (primjerice, Dicka Hedbidgea kulturna knjiga, *Subculture, the Meaning of Style*, 1979), slovenska alternativna kultura bila je više od stila, prolazne mode ili trenda. Ionako je modna tradicija beskrajnih viškova proizvodnje bila nepoznata u socijalizmu. Umjesto toga, ljubljanska supkultura značila je rekonfiguraciju društvene i umjetničke arene. Slovenski alternativni pokret osamdesetih uveo je neke vrlo specifične i autonomne proizvode i organizacijske oblike kulture i umjetnosti. Oni su se razvijali neovisno o, i paralelno postojećem službenom - većinom impotentnom, kulturnom sustavu i kanalima. Stoga su sve alternativne aktivnosti predstavljale upad u službeni kulturni i umjetničku produkciju, kao i pomak u društvene i političke sfere.

Alternativna kultura nije bila nešto što bi se postavilo nasuprot službenoj, uglavnom rigidnoj i često nemaštovitoj kulturi i umjetnosti osamdesetih u Ljubljani. Naprotiv, ona je potakla brojne nove umjetničke prakse i produkcije, te stvorila novi referentni *background* za njihovu interpretaciju. Nasuprot slovenskoj službenoj kulturi i umjetnosti, ona je bila istinski radikalna: radikalno drukčija u razmišljanju, iziskujući sasvim drugačiju strukturu jezika, samoorganiziranje i suđenje o sebi samima. Alternativna kultura osiguravala je odgovarajući status nekim umjetničkim praksama, kao što su performans, video i popularno kazalište, te izvela niz novih socijalizacijskih procesa. To je uključivalo nove oblike društvene aktivnosti i neformalna institucionalna tijela, što je presudno obilježilo i definiralo slovensku kulturnu scenu. Stvorena je mreža klubova i javnih sastajališta, kao i novi načini prihvaćanja „devijantnih“ društvenih i umjetničkih aktivnosti. Izlazak ljubljanskih muških homoseksualaca te uspostavljanje gay kulture također su se dogodili u to vrijeme. Ljubljana je imala prvi organizirani pokret ove vrste u socijalističkim državama Istočne Evrope. Među organizacijskim procesima koji su bili dio ljubljanskog alternativnog pokreta bili su 1984. izlazak ljubljanskih homoseksualaca, osnivanje društvenog/umjetničkog gay kluba Magnus, lezbijske podgrupe sa sekcijom Lilit za ženska pitanja 1984-85, te novi društveni pokreti (primjerice, Sekcija za kulturu i mir pri ŠKUC-Forumu, 1985). Za sve gornje, osamdesete su također potvrdile da je Ljubljana zaslužila titulu urbanih vrhova te potaknula stvaranje gay kulture devedesetih u Istočnoj Evropi.

Alternativna kultura također je definirala umjetnost i kulturu kao klaster „vrlo stvarnih“ institucija koje rade s „veoma stvarnim“ novcem, imaju „veoma stvarne“ učinke te preuzimaju ulogu legitimnih institucija radi promoviranja i očuvanja određenih vjerovanja i vrijednosti. Konačno, alternativni pokret uveo je drukčiji pojam odnosa između umjetnosti i politike. Nije bio zainteresiran za jednostavni izravni ljevičarski angažman, ni za stranačku umjetnost (tj. korištenje i predstavljanje pozitivnih, no ipak dnevno-političkih tema), nego za politiku predstavljanja i estetike.

Kao kulturni, umjetnički i medijski fenomen osamdesetih (u to vrijeme prvenstveno organiziran oko aktivnosti Radio Študenta, jedne od prvih radiopostaja koje će postati neovisne od državne kontrole u Istočnoj Evropi, i tjednika *Mladina* i *Tribuna*), ljubljanska alternativna kultura razvila je specifični kontekst kulture, infrastrukture i organizacije. Radio Študent bio je jedan od prvih postignuća koje su studenti pregovorima dobili od države u doba ljubljanskih nemira 1968.

Nije se vezao samo za postojeću međunarodnu medijsku konfiguraciju, nego je uspostavio veze s međunarodnim neovisnim distribucijskim kanalima, posebno na glazbenom polju (primjerice, veza muzičke grupa *Laibach* s Mute Recordsom). Ljubljanska alternativna kultura izgradila je vlastitu mrežu audio, vizualnog i tekstualnog informiranja, kao i vlastitu mrežu međunarodnih kontakata i razmjene.

Mnogo je elemenata koji su radikalno označili i, zapravo, konstituirali ljubljansku alternativnu kulturu. Oni koje je važno spomenuti uključuju korištenje tehnologije, kao što su fotokopiranje i video, razne oblike organiziranja i socijalnog okupljanja, te imidža (tj. stila i poze istovremeno). Promjene se nisu dogodile samo u reprezentaciji (primjerice, novi sadržaj s usađenom seksualnošću i politikom, umjetnost grafita), nego i u strategiji i taktici prezentacije (primjerice, izvan galerija u podrumskim rock-klubovima, prezentacije u privatnim prostorima), te kroz prihvaćanje instant vizualnih tehnologija, poput Polaroida, Xeroxa i, posebno, videa. Ljubljanski alternativni pokret organiziran je oko dvije studentske organizacije u Ljubljani: Studentskog kulturnog i umjetničkog centra (ŠKUC) i Studentskog kulturnog društva Forum (ŠKD Forum), pošto su 1982. oba ova centra zajedno osnovala videosekciju koja je postala temelj neovisnih video produkcija ŠKUC-Foruma. Neprofesionalna VHS videooprema, kojom se jednostavno rukovalo i izuzetno brzo proizvodilo i reproduciralo, učinila je video jednim od najpopularnijih i najradikalnijih medijskih oblika za generaciju osamdesetih. Sam pristup videu postao je statusni simbol. Drugo rođenje videomedija u Sloveniji povezano je s činjenicom da je marginalizirana zajednica *punkera, rockera* i pripadnika *undergrounda* uočila videomedij kao važno tehnološko oruđe koje je omogućavalo osobno izražavanje i društveni angažman. Valja primijetiti da je video funkcionirao poput integralnog transfera koji je omogućavao formiranje stila i stajališta na povratan način.

Grupa se sastojala od sljedećih članova: Barbara Borčić, Marina Gržinić, Dušan Mandić i Aina Šmid.

4

Marina Gržinić, "Female consequences: sex and rock'n'roll", u: *Female Consequences. Feminismus. Antirassismus. Popmusik, Rosa Reitsamer i Rupert Weinzierl* (eds.), Löcker Verlag: Vienna 2006.

5

"For every camera, she gives the best she can / I even saw her on the cover of a magazine / Now she's a big success I want to see her again." *The Model. Original lyrics by Kraftwerk.*

6

Prvi rad osamdesetih proizveden s takvim horizontom razmišljanja te ispunjen ideologijom *undergrounda* bio je *Ikone glamura, odjeci smrti, Echoes of Death* (*Ikone glamourja, odmevi smrti*) iz 1982. Njegov autor bila je skupina Granice kontrole br. 4.⁴ Video je o fantazmatičnom svijetu žene, portretirane kao modne manekenke, i njenog prijatelja - hermafrodita (to otkrivamo na kraju videopriče, kada se među njenim nogama pojavljuje falus).⁵ Model je, s druge strane, očito transvestit, koji lako mijenja spol putem jezika. Sjećaju se djetinjstva, školskih godina i prvih iskustava masturbiranja. Vizualna priča na videu predstavlja sukob modela s njenim fotografijama i slajdovima. Ona igra „uživo“ pred kamerom, dok se ona ponovno postavlja u poze na fotografijama koje se pojavljuju u pozadini. Model pozira, dok pratimo tekst pjesme *Model* (izvorni stihovi *Kraftwerka* u interpretaciji *Snakefingera*).⁶ Video ponovo koristi i primjenjuje svoje osvjetljenje, kameru i montira estetiku iz njemačke i američke avangardne tradicije šezdesetih i sedamdesetih, aludirajući na Fassbindera, Von Praunheima i Warhola. Izvedba pred kamerom smjera k politici seksualnosti i ženskog užitka. Ovaj rad moguće je vidjeti kao jedan od prvih, ako ne i prvi video u svijetu koji otvara i dramatizira instituciju muškosti kroz praksu homoseksualnog presvlačenja u socijalizmu. Može se vidjeti kao jasna politička poruka u korist lezbijki kroz homoseksualnu optiku.



Granice kontrole br. 4 (1982), plakat

Bio je to pomak s feminističke na homoseksualnu kategorizaciju performansa. Ovdje, prvo, imamo hiperboličku dramatizaciju ženstvenosti u gay kulturi. Neki od projekata također su već osamdesetih naglašavali ono što Preciado danas naziva dramatizacijom muškosti, ili propitivanjem vlasništva muškosti u umjetnosti, kulturi i društvu. Konačno, ovi radovi traže i politizaciju umjetnosti performansa i feminizma. Zamisao nije utemeljena u jednostavnoj igri politike identiteta, gdje žena traži svoja prava na koloniziranje javnog prostora; prije je to bio militantni odgovor na ovaj stalni proces fragmentacije i partikularizacije moći.

Presvućeni/"transgender" performansi, kako je istaknula Beatrice Preciado, prisvojili su strategiju ponovnog lingvističkog označavanja, što znači da su oni kroz jezik vratili političko značenje teatra, performativne ili vizualne aktivnosti. Judith Butler kasnije je aludirala na tu strategiju kao na „predstavljanje inverzije uvrede” (Butler u Preciado), što je rezultiralo prisvajanjem presvućenog performansa kao jedne od osi kontinuiteta između radikalnog feminizma i homoseksualne politike. Butler i Eve K. Sedgwick, prema tome, dali su devedesetih svoju definiciju roda u odnosu na umjetnost performansa. No, ja bih voljela iznijeti tezu da je na Istoku (Evrope) rezultat tog procesa djelovanja performansa bio proizvodnja i ponovno otkrivanje političkog subjekta u umjetnosti. Na Istoku je homoseksualno tijelo bilo prvenstveno i potpuno političko tijelo koje se kreće prema političkom subjektu. Ili, drugim riječima, bio je to pomak od seksualnog prema politički homoseksualnom.

3. DRAMATIZACIJA MUŠKOSTI U HOMOSEKSUALNOM KONTEKSTU

Dramatizacija muškosti u postsocijalističkom kontekstu otvorila je različit stav prema feminizmu i performansu. Što znači propitivati vlasništvo muškosti? To znači propitivati, kroz performans u sklopu konteksta seksa i libida, institucije suvremene umjetnosti i kulture i njegove (nove) vlasničke odnose u društvu. To znači propitivati nove oblike privatnog vlasništva umjetnosti i kulture, društvene i političke, kao najintimnijeg pokretača suvremenih globalnih kapitalističkih neoliberalnih društava. U takvom je kontekstu moguće artikulirati odnose privatnog vlasništva koji se tiču povijesti, intelektualnog vlasništva (autorskih prava, naprimjer) itd, budući da su u izravnoj vezi s institucijom muškosti u našoj suvremenosti. Ne svjedočimo li danas umjetničkim projektima koji imaju nekoliko očeva ili vlasnika koji uspostavljaju *brandove* (Documenta(s), niz balkanskih izložbi u Njemačkoj i Austriji 2003. i 2004, itd.)? Sve te nove očinske figure očito se ponašaju kao diktatori, namećući apsolutno pravo odlučivanja. Novi vlasnički odnosi uspostavljeni su, kako se vidi, kao zaštita kapitalističkih vlasničkih prava, što vodi povećanoj privatizaciji vlasništva različitih javnih projekata, izložbi itd.

Tanja Ostojić, Beograd

Fotografija je snimljena devedesetih s malim *Crnim kvadratom na bijelom*, gdje su crne dlake pubisa performerice Tanje Ostojić stilizirane u obliku Malevichevog kvadrata (crnog kvadrata postavljenog u sredini bijele površine) i organizirane u kompoziciju s njenom bijelom kožom, Venerin brijeg. Između nogu Ostojićeve stvarna/nemoguća jezgra pogona umjetničke moći primila je

*Tanja Ostojić:
Crni kvadrat na bijelom
(1996), razglednica*



"Black Square on White," Pubic hair on my Venus Hill, reconstructed from Personal Space Photo Series 1995-96, for the 49th Venice Biennale. Only Mr. Harald Szeemann, director of the 49th Venice Biennale, will have the right to see this "hidden Malevich" in order to declare it an official part of the exhibition. I will be his elegantly dressed Angel/Escort, during the opening days of the exhibit, and my work of art will be hidden.

samo mogući utjelovljeni izgled. Takozvana osjetljiva točka zadovoljstva u današnjoj je umjetnosti kanibalistički stav građevine kapitalističke moći umjetnosti koja je prognala, apstrahirala i evakuirala sve i svakoga samo radi vlastitog opstanka. Umjetnička djela potpuno su apstrahirana od svojih povijesnih korijena od strane kapitalističkog umjetničkog tržišta. Malevich stoji na početku jedne povijesne umjetničke zgrade koja je potpuno odcijepila svoje uvjete mogućnosti; to znači da je ova povijest predstavljena i odvojena od svakog društvenog, političkog i ekonomskog konteksta. To što vidimo je potpuno obestjelovljenje koje savršeno odgovara obestjelovljenoj neoliberalnoj kapitalističkoj demokraciji. A ukoliko mi trebamo ponovno artikulirati način na koji se ova stvarna/nemoguća jezgra danas treba pojaviti na polju umjetnosti (performansa), onda je to moguće jedino u obliku tropološke(ih)/topološke(ih) inkarnacije(a). U radu Tanje Ostojić to je upravo publični Malevich zaogrnut stilom: to jest, crni kvadrat utjelovljen na topološkom mjestu, a ne neka vrsta „pozadine, plakata Malevich.“ Što je drugo *Crni kvadrat na bijelom* Ostojićeve doli tropološka inkarnacija na topološkom mjestu! To je puteno (inkarnirano) utjelovljenje potpune evakuacije stana mogućnosti kapitalističke građevine moderne umjetnosti.

Ono što se događalo devedesetih gotovo je bilo unaprijed najavljeno 1984. plakatom u stilu grafita IRWINa/ Dušana Mandića na kojem se odražavao tekst Kathy Acker: „1968. je završila, 1983. je završila, a budućnost je među tvojim nogama.“

Radi se o izazivanju deseksualiziranog i, prema tome, depolitiziranog subjekta i o obestjelovljenom pojmu građanstva u neoliberalnoj kapitalističkoj demokratskoj zajednici. Diane Torr (u tekstu Preciadove) raspravlja da s takvim projektima dobivamo mogućnost stvaranja, kroz teatralnu/performativnu reproprijaciju vlasništva muškosti, novog teritorija za stjecanje iskustva/kontekstualizaciju i politizaciju tijela, koje je, prema Torrovoj, politički korektnom raspodjelom roda i uskraćeno ženi. Teatarska personifikacija žene u muškoj odjeći, prema Torrovoj, proizvodi redefiniciju granica između privatnog i javnog, transformirajući prostor političkog i seksualnog djelovanja tije-



IRWIN, *The future is between your legs* (1983), plakat

la u politički stav koji se bavi suštinom kapitalističkog stroja: privatnim posjedom i vlasništvom, umjetničkim djelima, prostorima, patentima, znanjem i političkim pravima. U kontekstu Istoka (Evrope) možemo kazati: transformiranje seksualno dvojbenog u politički dvojbeno.

Eclipse, Ljubljana

Eclipse je ženski duet koji je prvi put javno izlagao 1999. Jedna „ona“ iz dueta uvijek se predstavlja pred kamerom, kao kičasto porno-funkcionalno tijelo, dok je druga „ona“ iza. Kod *Eclipse* tijelo se stalno proizvodi kroz performativnu aktivnost. *Eclipse* naslovljenoj *Krv je slada od meda* iz serije *Pornorama* iz 2001, neki (avangardni) umjetnici (Koons, Almodovar, Abramović, Sprinkle, Madonna itd.) već su se utvrdili kroz kapitalističko umjetničko tržište koje regulira i distribuira prodaju i konzumaciju slika određenih dijelova tijela. Fotografija nosi imena tih umjetnika koja su otisnuta na onim dijelovima tijela koji su posjedovani ili *brandirani* kroz instituciju (Tržište) umjetnosti. Rezultat *Eclipse*inog rada jest pokazati da velika imena umjetnosti, svaki sa svojim kanibalističkim stavom prema jednom dijelu tijela, gubi dio svojih prioriteta i originalnosti upravo time što ga je *Eclipse* ogoljela reciklirajući i parodirajući modele ženstvenosti i muškosti iz polja visoke umjetnosti te izložila kao popularne bezvrijedne postsocijalističke dvojnike.

*H*omoseksualni performans i performativna politika ogoljuju dvostruku opoziciju (seksualnog ili političkog karaktera) propitivanjem institucija moći i njenim vlasničkim odnosima, na taj način proizvodeći prostor za političke bitke te posredovanje koje se može vidjeti kao politički subjekt sposoban za razvijanje alternativa ne samo za umjetnost i kulturu, nego i na društvenom i političkom polju.

Eclipse (2001)



Maja Delak i Mala Kline, Ljubljana

Suvremeni plesni performans HI-RES (prvi put prikazan 2004. u Ljubljani) Maje Delak i Male Kline pokazuje da je to granica kako se tijelo susreće samo sa sobom i drugima u suvremenom plesu. Kod HI-RES-a okvir je snažno vidljivo fiksiran oko plesne pozornice. Ovaj je okvir cirkularne važnosti jer utemeljuje artificialnost suvremene plesne „scene“, njene povijesti i prakse. Ovaj okvir jasno konceptualizira da postoji jaz, odmak između tijela života i života tijela koje predstavlja na pozornici.



Maja Delak i Mala Kline, HI-RES (2004.), still iz videa



Plesni performans HI-RES-a koristan je za precizno razotkrivanje binarne opozicije (seksualnog ili političkog karaktera) i takozvane „izravne participacije“ u suvremenoj umjetnosti i kulturi (Live Aid for Africa, primjerice). Danas su izvjestan broj medija, kazalište i plesni preformansi konceptualizirani na takav način da pažljivo njeguju mogućnost eliminiranja linije podjele između pozornice i gledatelja, stvarajući iluziju da glumci i gledatelji, kao u nekom magičnom transu, mogu nadići granicu i razmijeniti mjesta prelaženjem linije podjele. U ovoj kritici takvog pristupa interaktivnosti i takozvanoj izravnoj participaciji, Jean Baudrillard ističe da takva cirkularnost i konverzija obje strana u jednu ima suprotni efekt: obje strane gube svoje uloge i specifična mjesta. Obje strane gube ono što se može označiti kao „minimalna razlika“. Takva cirkularnost koja uključuje izravnu participaciju zapravo označava kraj političkog subjekta i konverziju političkog prostora u apolitični (i javni i kulturni) prostor.

Robert Pfaller citiran u Tom Holert, "Mass-Media Acts: On Visual Programming of the Political Space: Photo-Op-Effects," četiri teksta objavljena u *Camera Austria, Graz, No. 88-91, 2004-2005*. Više o ovoj temi vidjeti u Marina Gržinić, "O repolitizaciji umetnosti skozi kontaminaciju", u: *Trenutki odločitve. Performativno, politično in tehnološko. Umetniški video, filmska in interaktivna večmedijska dela Marine Gržinić in Aine Šmid 1982-2005, Marina Gržinić i Tanja Velagić (ur.), Zak, Ljubljana 2006*.

7

Holert, Tom, "Mass-Media Acts: On Visual Programming of the Political Space: Photo-Op-Effects."

8

Robert Pfaller⁷ piše kako je danas moguće ustvrditi da je demokracija shvaćena samo kao nešto u što možemo biti jedino izravno uključeni, nešto u čemu sebe vidimo izravno uključenima, ili o demokraciji ne možemo uopće misliti. Ova redukcija zapravo predstavlja neoliberalnu strategiju za eliminaciju političkog prostora i njegove javnosti. Prema Tomu Holertu,⁸ ovaj oblik izravne participacije proces je dobrovoljnog predavanja ljudi velikoj galeriji likova masovnih medija, te proces manipulacije i evakuacije diskurzivne moći javnosti i gomile. Umjesto osiguravanja demokracije, ova „izravna participacija“ zapravo predstavlja upravo suprotno: gubitak političke moći ljudi i njihovo potonuće te bezlični kolektivitet.

Ukratko, HI-RES Maje Delak i Male Kline, povlačenjem jasne crte između pozornice i publike, građenjem okvira i insistiranjem na njemu, dekonceptualizira moć, vlasništvo, dominaciju i pravila u suvremenom plesu i teatru, kao i u suvremenim globalnim kapitalističkim društvima. Ova nametnuta i fiksna pravila razlog su što su neka tijela važna, a druga nisu - što je precizno svojom sintagmom „tijela koja nešto znače“ obuhvatila Judith Butler.



Predložena genealogija suvremene performativne prakse i političkih prostora koju sam pokušala prikazati ogolit će, nadajmo se, jedno uspostavljeno konceptualno tijelo, performans i ples, suvremenu povijest umjetnosti i performativne prakse koje je nametnuo Prvi globalni kapitalistički svijet svakome i svagdje. Da ne govorimo kako se s druge strane ova genealogija čak ni ne odražava izdaleka (sic!) u bivšim socijalističkim i današnjim tranzicijskim (idući prema „sretnom“ globalnom i divljem neoliberalnom kapitalističkom sustavu) društvima - stanje amnezije koje trenutačno strukturira suvremeni slovenski performativni i teoretički realitet.

Literatura referirana u tekstovima

RAVNOPRAVNOST SPOLOVA U HRVATSKOJ (Jadranka Polović)

Herman, Vilim i Mario Vinković: Ravnopravnost spolova - ogleđi o izabranim pitanjima europskog i hrvatskog radnoga prava, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1999.

Izveštaj Ženske mreže za 2005.godinu, <http://www.zenska-mreza.hr/>

Laniert - Novosel, Smiljana: Žene na pragu 21 stoljeća, TOD & EDAC, Zagreb, 1999.

Puljiz, Vlado: Obitelj i socijalna nesigurnost u Hrvatskoj, Revija za socijalnu politiku, Vol 9. No.1 Pravni fakultet - Studijski centar socijalnog rada, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2002.

Robert Bajruši: Najznačajnija Hrvatica je Savka Dabčević-Kučar (Nacional, 08.08.2005, Zagreb) online izdanje, <http://www.nacional.hr/articles/view/19731>

Sineau, Mariette: Ravnopravnost - VE i sudjelovanje žena u političkom životu (Vladin ured za ravnopravnost spolova, 2003), izvornik: Mariette Sineau: Genderware - the Council of Europe and the Participation of Woman in Political Life, 2003.

Valentić, Branka: Besplatni odvjetnici za utjerivanje alimentacija (Vjesnik, 13.12.2006, Zagreb), online na <http://www.vjesnik.hr/pdf/2006/12/13/04A4.PDF>

Valentić, Branka: Sporna primjena Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji (Vjesnik, 12.07.2004, Zagreb) online članak na:

<http://www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/pressclipping/mjesec7/pc7-6.htm>

Vlada RH - 3. nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova, 2006. (Narodne Novine, broj 114/06, 2006, Zagreb)

POTRAGA ZA REGIONALNIM IDENTIETOM (Ana Peraica)

Bal, M. and D. Jobling, On story-telling: essays in narratology, Sonoma, Calif, Polebridge Press, 1991.

Beauvoir, S. d, The second sex, London, D. Campbell, 1993.

Broude, N. and M. D. Garrard, Feminism and art history: questioning the litany, New York, London, Harper & Row, 1982.

Brown, A, Apology to women, Inter-Varsity. Na hrvatskom Brown, A, 1991. Obrana žene feminizam i Biblija, Zagreb, Stepres, 1996.

Deleuze, G., L. v. Sacher-Masoch, et al., Masochism, New York, Zone; London: MIT Press [distributor], 1989.

Dijanić, D., M. M.-. Golubić, et al., Ženski biografski leksikon Sjećanje žena na život u socijalizmu, Zagreb, Centar za ženske studije, 2004.

Norese, G. and w. a. o. E. F. a. C. Pietroiusti, Eds, Oreste alla Biennale, Oresta at the Venice Biennale, Milan, Charta, July 21st 1999, No association - nar-

ration, female oral network, pages not enumerated, 1999.

Réage, P. and G. Crepax, The story of O. New York, Grove Press, te u vrhuncima s Anais Nin, čiji Nin, A. s., 1978. In favour of the sensitive man: and other essays. [London], W.H. Allen, 1981. i Nin, A. s. [1986]. Henry and June: from the unexpurgated diary of Anais Nin. London, W.H. Allen, 1988. mijenjaju žanr.

Reckitt, H. and P. Phelan, Art and feminism. London, Phaidon, 2001.

Rismondo, V., Ed., Statut Grada Splita
Srednjevjekovno pravo Grada Splita, Split,
Književni krug Split, GL CXXIV, 1985.

Sacher-Masoch, L. v., J. Neugroschel, et al., Venus in furs. New York; London, Penguin Books, 2000.

Stanton, E. C., The woman's Bible: the original feminist attack on the Bible. Edinburgh, Polygon, 1985.

Weininger, Otto, Geschlecht und charakter: eine prinzipielle untersuchung,
Wien, Braumüller, 1903.

Wright, E., Lacan and postfeminism, Cambridge, Icon Books, Hrvatski prijevod: V. Wright, 2000.
E Lacan i postfeminizam, Znanost u džepu,
Naklada Jesenski i Turk, 2001.

Zrnić, Valentina Gulin: Febru Kvodidijana ili o udaji u Jambrešić Kirin, R. and T. Škokić, Između roda i naroda: etnološke i folklorističke studije. Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku: Centar za Ženske studije, str 97 - 119., 2004.

Žižek, S., The metastases of enjoyment: six essays on woman and causality, London, Verso, 1994.

SJEĆANJA - ŽENSKÉ ŽIVOTNE PRIČE (Dijana Dijanić i Iva Niemčić)

Banac, Ivo, Sa Staljinom protiv Tita, Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu, *Globus*, Zagreb, 1990, str. 232.

Bekić Darko, Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955, *Globus*, Zagreb, str. 59. i 60., 1988.

Berger Gluck; D. Patai, Women's Words The Feminist Practice of Cazi, 1991. Nada, Društveni položaj žene. Kako slaviti naše praznike, 8. mart - međunarodni dan žena. Novinarsko-izdavačka ustanova, Pregled, Zagreb, str. 113., 1974.

Dijanić, M. Merunka Golubić, I. Niemčić, D. Stanić Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004.

Feldman. Andrea (ur.), Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest, Institut "Vlado Gotovac", Ženska infoteka, 2004, str. 249.

Gross, Mirjana, Nevidljive žene, u: *Erasmus*, časopis za kulturu demokracije, Erasmus Gilda, Zagreb, rujan 1993, broj 3.

jela. Sjećanje žena na život u socijalizmu - u: O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu.

Kašić, Biljana, Symbolic Discourses: Inscribing Women Into History Stories from Socialism, neobjavljen, izlagan, Budimpešta, 2000.

Knežević, Đurđa, Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj

Leinert-Novosel prema D. Stanić, M. Merunka Golubić, I. Niemčić, D. Stanić (ur.), Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu, Centar za ženske studije, Zagreb, 2004.

M. Kristi Hjemdahl i N. Škrbić Alempijević, FF-press i Srednja Europa, Zagreb, 2006.

Minister: A feminist frame for the Oral History Interview u S. Berger Gluck; D. Patai, n. d. Str. 35.

Oral History, Routledge, New York, London

Popis stanovništva 1961, 1971, knjiga II, Pis-menost i školovanost, rezultati za socijalističke republike i demografske regije, Socijalistička

Federativna Republika Jugoslavija (Savezni zavod za statistiku, Beograd, str. 28.

Sklevicky, L, Konji, žene, ratovi, odabrala i priredila Dunja Rihtman Auguštin, Ženska infoteka, Zagreb, 1996.

Spehnhjak, Katarina, Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948, Golden marketing-Tehnička knjiga. Zagreb, 2006, str. 8.-9.

Sundhaussen, Holm, Jugoslavija i njezine države slijednice. Konstrukcija, dekonstrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova - u: Brkljačić; Maja i Prlenda, Sandra (ur.), Kultura pamćenja i historija. Golden marketing-Tehnička knjiga. Zagreb, 2006, str. 244 - ...

DIOKLECIJANOVE ŽENE VALERIJA I PRISCA (Nenad Cambi)

Cambi, Nenad, Diocletian: the person and the personality and his place, Zagreb, Split, Croatian P.E.N. centre, 1997.

Cambi, Nenad, Dioklecijanova žena Prisca i kćerka Valerija, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti. 489, 42; 1-18 (članak, znanstveni rad), 2003.

Laktancije, Firmijan, O smrtima progonitelja Lucije Cecilije Firmijan Laktancije, prev. Nenad Cambi i Bratislav Lučin, 2005.

O PRSTENJU, ZARUČNIČKOM I VJERENIČKOM (Kristina Restović)

Charlton, Reno, Jewerllybox, na www.jewerllyonline.com

Plinije Stariji, Book XXXVII, The Natural History Of Precious Stones (chap. 1. The First Use Of Precious Stones), na: www.Perseus.tufts.edu

Vrtovec, Ivanka, Narodni nakit Hrvatske, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1985.

White, Melissa, Routledge International Encyclo-

pedia of Women, 1, Routledge: New York, Class and feminism, 2000, str. 185.

ŽENSKI PROBLEMI - ŽENSKO PROBLEMATIZIRANJE JAVNOG PROSTORA (Martha Rosler)

Jacobs, J., The Death and Life of Great American Cities, pp. 458. Jonathan Cape: London, 1962.

AUTOBIOGRAFIJA (Renata Poljak)

Deleuze, Gilles, Pismo Sergeu Daneyu: optimizam, pesimizam, putovanje, 1990. - u: GD, Pourparlez, Minuit, Paris, 1990, preveo i pripremio: Leonardo Kovacevic, Up&Underground, Art Dossier, Zagreb, 2005/06, broj 9/10, str. 97.

GENETIKA LJUDSKE RAZNOVRSNOSTI (Miroslav Radman)

Dawkins, R., The selfish gene. Oxford, Oxford University Press, 1976.

LIBIDINALNA EKONOMIJA RODNIH PODJELA NA BALKANU (Stevan Vuković)

Bachofen, J. J. t. E., Das Mutterrecht. Eine Untersuchung u\0308ber die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religio\0308sen und rechtlichen Natur, etc, pp. xl. 435. pl. IV. Stuttgart, 1861.

Gremaux, Rene, Mannish women of the Balkan mountains: Preliminary notes on the sworn virgins in male disguise, with special reference to their sexuality and gender-identity, 1989.

Bremmer, {ur.} From Sappho to de Sade : Moments in the History of Sexuality, London: Routledge, str. 143-172.

Bax, E. B., The Fraud of Feminism, pp. 7. 175. Grant Richards: London, 1913.

Bax, E. B., The Legal Subjection of Men, New edition, pp. viii. 64, New Age Press: London, 1908.

Gremaux, Rene, Woman Becomes Man in the Balkans, 1994. - u Herdt, Gilbert {ur.} Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History,. New York City, Zone Books, str. 241-283

Hahn, J. G. v., Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar .. Mit einer Karte, etc. [Besonders abgedruckt aus dem XVI. Bande der Denkschriften der Philosophisch-historischen Classe der kaiserlicher Akademie der Wissenschaften. pp. ii. 365, Wien, 1867.

Irigaray, Luce, An ethics of sexual difference. London, Continuum, 2004.

Jovanović - Batut, M, Čudna prilika (s moga puta po Crnoj Gori), 1867, - u: Branik, Dec. 12-24, 1885 Hahn, J. G. v. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar .. Mit einer Karte, etc. [Besonders abgedruckt aus dem XVI. Bande der Denkschriften der Philosophisch-historischen Classe der kaiserlicher Akademie der Wissenschaften.], Beč pp. ii. 365.

Theweleit, K., Male fantasies. Cambridge, Polity, 1987.

Žižek, Slavoj, The Spectre of Balkans, *The Journal of the International Institute*, The University of Michigan, <http://www.umich.edu/ffiinet/journal/vol6no2/zizek.htm>

ŽENA JE I ROBINJA I CARICA (Breda Beban)

West, Rebecca, Black Lamb and Grey Falcon. The record of a journey through Yugoslavia in 1937, 2 vol, Macmillan & Co., London, 1942.

O DRAMATIZACIJI PERFORMANSA OD STRANE ŽENSKIH PERFORMERA NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE (Marina Gržinić)

Burger, Glenn, Queer Performativity and the Natural in Chaucer's Physician's and Pardoner's Tales, <http://www.georgetown.edu/labyrinth/conf/cs95/papers/burger.html>, 20 Feb. 2006.

Gržinić, Marina, On Dramatization of Sexual Myths. Performed by Women artists in the ex-Yugoslav space - u: Sexy Mythos, [NGBK, Berlin] 2006. Cf. Kao i Cf. Bojana Kunst i Petra Pogorevc {ur.} , Sodobne scenske umetnosti, Maska, Ljubljana

Gržinić, Marina, Female consequences: sex and rock'n'roll, - u: Rosa Reitsamer i Rupert Weinzierl {ur.}, Female Consequences. Feminismus. Antirasismus. Popmusik, Löcker Verlag, Vienna, 2006.

Gržinić, Marina, Performativity and Processuality, rad predstavljen na INVENTORY in Dance and Performance, Congress, selekcija i organizacija Martina Hochmuth i Georg Schöllhammer, Tanzquartier, Beč 2005.

Gržinić, Marina, O repolitizaciji umetnosti skozi kontaminaciju, - u: Marina Gržinić and Tanja Velagić {ur.}, Trenutki odločitve. Performativno, politično in tehnološko. Umetniški video, filmska in interaktivna večmedijska dela Marine Gržinić in Aine Šmid 1982-2005, Zak, Ljubljana, 2006.

Preciado, Beatriz, Gender and Performance Art. Three Episodes from a Feminist Queer Trans Cybermanga ... - u: Zehar no. 54, San Sebastian, Arteleku, 2004.

Tom Holert, Mass-Media Acts: On Visual Programming of the Political Space: Photo-Op-Effects, četiri teksta, *Camera Austria*, Graz, No. 88-91, 2004-2005.

Bibliografija projekta „Žena na raskrižju ideologija“

NAJAVE PROJEKTA:

Siniša Jović: Projekt „Žena na raskrižju ideologija“ (*Metro Express*, Dalmacija, petak, 5. siječnja, 2007, str. 05)

M.J: Projekt Žena na raskrižju ideologija (*Vjesnik*, 5.1. 2007, str. 4)

Patricija Kiš: Pet ideologija kroz problem „naše žene“ (*Jutarnji list*, Kultura, petak i subota 5. i 6.1. 2007, str 24, dostupan na http://www.jutarnji.hr/ispis_clanka.jl?artid=57013)

Ana Jerković: Protiv diskriminacije (*Slobodna Dalmacija*, Kultura, ponedjeljak, 8.1, 2007, str. 29)

Nikola Bajto: Splitski ženski pečat (*Slobodna Dalmacija*, Spekter, 13. 1. 2007) str16 i 17

Vesna Božanić - Serdar: Žena na raskrižju ideologija (*Novi list*, Kultura, nedjelja, 14. siječnja, 2007, str. 66)

Vesna Božanić - Serdar: Žena na raskrižju ideologija (*Glas Istre*, Kultura, 14. 1. 2007, str. 13)

Mira Jurković: Žena na raskrižju ideologija (*Vjesnik*, 15.1. 2007, str. 16)

Vesna Božanić - Serdar: Žena na raskrižju ideologija (*Zadarski list*, 16. 1.1 2007, str. 18)

V.B.S: Žena na raskrižju ideologija (*Glas Slavonije*, 16 .1. 2007, str. 32)

Siniša Jović: Žene u Dalmaciji (*Metro Express*, 17. 01. 2007, str. 4)

Pero Smolčić: Indeks žena svakog dana u Marmontovoj (*Večernji list*, Dalmacija, srijeda, 17.01. 2007)

Ana Jerković: Ženski pogled iz 4 kantuna (*Slobodna Dalmacija*, Kultura, 20. 1. 2007, str. 30)

.. Indeks žena, splitska instalacija (*Business.hr*, 18.1. 2007, str. 55)

P.Ku: Anketa za žene kao umjetnički projekt (*Jutarnji list*, 18. 1. 2007, str. 26)

dnevne najave programa i najave projekta nisu unesene

M. Jurković: Projekt osjećam se diskriminirano (*Vjesnik* večernje izdanje, 23.1.2007, str. 38)

...Žena na raskrižju ideologija (*Vjesnik* večernje izdanje, 29.1.2007, str. 45)

...Žena na raskrižju ideologija (*Fokus*, 2.2.2007, str. 51)

REPORTAŽE S OTVARANJA

M.J. Povratnice, iseljenice, nomatkinje (*Vjesnik*, 20.1.2007, str. 13)

Ana Jerković: Kako umjetnice vide svoj dom (*Slobodna Dalmacija*, Kultura, ponedjeljak, 22. 01. 2007, str. 27)

D.L: Izložba o ravnopravnosti spolova (*Jutarnji list*, Hrvatska, ponedjeljak, 22.1. 2007, str. 18)

Dragan Miljuš: Povratnice, iseljenice, putnice (*Večernji list*, Kultura, 22.01, 2007, str. 24 i 25)

A.V: Višednevne rasprave (*Nacional*, Zlatno oko, 26.01.2007, str. 106)

Vesna Božanić - Serdar: Afirmacija ženskog stvaralaštva (*Novi list*, Kultura, 22. siječnja, 2007, str. 36)

- Mira Jurković: Žene i njihovi korjeni [*Vjesnik* večernje izdanje, 24.1. 2007, str. 25]
- V.B.S: Mala ženska čitaonica otvorena u Splitu [*Novi list*, Kultura, četvrtak 25. siječnja, 2007, str. 66]
- Dsm: Počeo jednomjesečni art projekt [*Novi tjednik*, 26. 1. 2007, str. 16]
- Mira Jurković: Otvorena ženska čitaonica [*Vjesnik* večernje izdanje, 26. 1. 2007, str. 16]
- Ana Jerković: Muškarci su s filma, žene su s videa [*Slobodna Dalmacija*, Kultura, 2.2.2007, str. 41, dostupan online na <http://www.slobodnadalmacija.hr/20070202/kultura01.asp>, te u pdf-u: http://manguramarket.net/cunterview/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=69]
- V.B.S: Breda Beban pred Splićanima [*Novi list*, 28. 1. 2007, str. 18]
- V.B.S: Breda Beban pred Splićanima [*Zadarski list*, 30.1.2007, str. 18]
- SS: Žene u Splitu ali i šire [*Elle*, 1.2.2007, str. 37]

INTERVJUI

- Ana Peraica, intervju Siniša Jović: Kulturnjaci se boje publike [*Metro Express*, Metromagazin, petak, 22 prosinca 2006, str. 20]
- Ana Peraica, intervju u Tatjana Gromača: Progledaj dom svoj! [*Feral Tribune*, 19. siječnja, 2007, str. 41- 42]
- Neli Ružić u Ana Jerković: Budućnost pripada ženama [*Slobodna Dalmacija*, Kultura, 24.1.2007, str. 24, dostupan online na <http://www.slobodnadalmacija.hr/20070124/kultura01.asp>, te u pdf-u http://manguramarket.net/cunterview/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=69]
- Sol Aramendi u Ana Jerković: Umjetnička pomoć iseljenicima i marincima [*Slobodna Dalmacija*, Kultura, 26.01. 2007, str. 41]
- Akademik Nenad Cambi u Ana Jerković: Tražim ulicu Valerije i Prisce [*Slobodna Dalmacija*, Kultura, 27. siječnja, 2007, str. 20 dostupan i u online izdanju <http://www.slobodnadalmacija.hr/20070127/kultura01.asp>]
- Akademik Miroslav Radman u Siniša Jović: Muškarac je danas sveden na donatora sperme [*Metro Express*, Hrvatska, petak, 26. siječnja, 2007, str. 03]
- Akademik Miroslav Radman u Ana Jerković: Današnji muškarci su samo donori sperme [*Slobodna Dalmacija*, Mozaik, 27.01.2007, str. 45]
- Stevan Vuković: Ženska prava hoću! [*Slobodna Dalmacija*, Nedjeljna Dalmacija, 18 veljače, 2007, str. 17]
- Breda Beban u Ana Jović: Žena je i robinja i kraljica [*Slobodna Dalmacija*, Kultura, 29. 01, 2007, str. 26, dostupan online na <http://www.slobodnadalmacija.com/20070129/kultura01.asp>]

KOMENTARI

- Olja Savičević Ivančević: Nomatkinje [*Slobodna Dalmacija* {kolumna, Sve po mom, 28.1.2007, str. 3, dostupan na <http://www.mvinfo.hr/izdvojeno-kolumna-opsirnije.php?ppar=1008>]
- Damir Pilić: Smrt intuitivne žene [*Slobodna Dalmacija*, Mišljenja, 31.1.2007, str. 21]

KRITIKE:

Branko Cerovac: Grad Žena (*Zarez*, *Vizualna kultura*, V/X, 200, 22 veljače, 2007, str. 18 i 19)

Sandi Vidulić: Žene u prvom licu (*Slobodna Dalmacija*, *Kultura*, 3.2.2007, str. 31)

Iva Radmila Janković: Žena na raskrižju ideologija (Treći program Radio Zagreba)

Iva Radmila Janković: Žena na raskrižju ideologija (HRT1, *Transfer*, 2.3. 2007, 1h)

Iva Radmila Janković, Žena na raskrižju ideologija (*Kontura*, broj 92, 13. 3. 2007, str. 16 i 17)

Božidar Jelenić: uz Žena na raskrižju ideologija (*Preklop*, samizdat, 2007)

PORTALI:

Oneworld (razna izdanja), Ekviva, Ženska mreža Hrvatske, Žena.hr, inet, Culturenet, Kulturpunkt, ZaMir-Zine, Cunterview, H-Alter, Visit-split, Ured za ravnopravnost spolova (Vlada RH), Split-online, Križevci-info, Cro-maps, Vip-portal

BLOGOVI:

Biti Supruga, Roda, Furba

POPIS AUTORSKIH FOTO I GRAFIČKIH RADOVA

Rad 1 Andreja Kulunčić: Osjećam se [interaktivni plakat na ulicama grada Splita, City Lights, dizajn: Jurana Puljić, produkcija HULU Split, u sklopu projekta Žena na raskrižju ideologija, 2007].	13
Rad 2 Tanja Ravlić Čelić: Kapučino (fotografija Tanja Ravlić - Čelić, 2006)	50
Rad 3 Ana Hušman i Ana Šerić Cross Tree (2003)	57
Rad 4 Ana Hušman i Ana Šerić: Cross tree (2003) pozivnica	58
Rad 5 Sanja Iveković: Ljubica Gerovac (oglas, iz serije Gen XX, 1997-2001):	82
Rad 6 Sanja Iveković: Sestre Baković (oglas, iz serije Gen XX, 1997-2001):	83
Rad 7 Sanja Iveković: Dragica Končar (oglas, iz serije Gen XX, 1997-2001):	84
Rad 8 Lala Raščić: U Kninu (uz seriju Nevidljivi General), vektorski crtez, dimenzije varijabilne, 2006)	141
Rad 9 Sandra Sterle: iz ciklusa Na otoku (fotografija: Frouke Eigen, 50 x 70 cm, 1996)	155
Rad 10 Sandra Sterle: iz ciklusa Na otoku (fotografija: Frouke Eigen, 50 x 70 cm), 199	156
Rad 11 Sandra Sterle: iz ciklusa Na otoku (fotografija: Frouke Eigen, 50 x 70 cm, 1996)	157
Rad 12 Renata Poljak: No name (2002)	167
Rad 13 Renata Poljak: No name (2002)	175
Rad 14 Neli Ružić: Reproductivni sistem (crveni konac na isprintanoj fotografiji, 18 x 16 cm, 2001) izložen u priveremenoj Maloj ženskoj čitaonici (otvorena 24. siječnja u Loggi Kinoteke Zlatna Vrata)	177
Rad 15 Zlatan Dumanić: Sto tisuća žena na vrhu Mosora (2006), pamflet, nađen zgužvan, A4,	198

ILUSTRACIJE:

Vodarice, združene splitske umjetnice, 21. 3. 1997, slijeva nadesno: Ljubinka Grujin, Deniza Dumanić, Ivana Runjić, Kristina Restović, Ana Peraica (iza), Neli Ružić (ispred) i mali Ive Zorić; fotografija: Raol Brzić 66

Iz Venecije: Rows - curves - knots (Nizovi - petlje - čvorovi), slijeva nadesno: Ana Peraica, Marija Grazio, Sabina Salomon i Neli Ružić (Oreste, Giardini, Bijenale u Veneciji, 1999), dodatni podaci o bibliografiji u fusnotama 68

Žena u borbi broj 6 99

Žena, časopis za društvena i kulturna pitanja žena i obitelji, broj 1299

Renata Poljak: Velika očekivanja, film, super 16mm, 17 min, 2005 173

Sanja Iveković, Trokut (1979), dokumentacija performancea 234

Vlasta Delimar:, Mature woman, (1997), fotografija 235

Granice kontrole br. 4 (1982.), plakat 242

Tanja Ostojić: Crni kvadrat na bijelom (1996), razglednica 244

IRWIN, The future is between your legs (1983), plakat 245

Eclipse (2001)	246
Maja Delak i Mala Kline, HI-RES (2004.), still iz videa	247

POPIS DOKUMENTARNIH FOTOGRAFIJA

Andreja Kulunčić: Index žene (vidi anotaciju Rad 1), fotografija: Zoran Krpetić	14
Nasilje u obitelji (okrugli stol), publika, fotografija: Zoran Krpetić	41
Okrugli stol Nomatkinje (24. siječanj, 2007, Stara gradska vijećnica) slijeva nadesno: Renata Poljak, Tanja Ravlić - Čelić, Sol Aramendi, Neli Ružić, Ana Peraica i Sandra Sterle (fotografija: Toni Meštrović)	118
Žena plete u publici (fotografija Zoran Krpetić)	136
Predavanje akademika Miroslava Radmana: Genetika ljudske raznovrsnosti (Kinoteka Zlatna Vrata, 24. siječnja, 2007)	180
Okrugli stol Muškarac i feminizam: Mirjana Kučer (Domine), Stevan Vuković, Zlatan Dumanić, Ana Peraica, fotografija Zoran Krpetić	201
Breda Beban i Dunja Ivanišević na otvaranju izložbe Najljepša žena u Guči, Salon Galić (fotografija: Sol Aramendi)	227
Breda Beban i Dunja Ivanišević na otvaranju izložbe Najljepša žena u Guči, Salon Galić (fotografija: Zoran Krpetić)	227

POPIS TABELARNIH PRIKAZA

Podaci Državnog izbornog povjerenstva - Splitsko-dalmatinska županija, izbori za tijela lokalne uprave i samouprave, svibanj 2005.	38
Pregled kaznenih djela i prekršaja za nasilje u obitelji na području Policijske uprave splitsko-dalmatinske	50

*Indeks tema i pojmova
(komparativni unosi)*

A

AFŽ, 86, 89, 90

kao paradigma (Zlatan Dumanić), 197

B

BALKAN

„Žena postaje muškarac na Balkanu“

(Rene Gremaux), 215

definicija (Peraica), 61

kao inspirativno područje

(Breda Beban), 223

Libidinalna ekonomija rodni podjela
na Balkanu (Vuković), 211

Balkanska obitelj, 76

C

CROSS

crossgendering, 216

Tree, 56

E

EKONOMIJA I ŽENE

bankovni računi umjesto muškaraca
(Radman), 176

F

FEMINIST

Miroslav Radman, 176

Stevan Vuković, 207

Zlatan Dumanić, 200

FEMINIST

Tri kategorije prema Marini Blagojević
(Vuković), 201

G

GAY

i genetika (Radman), 185

GENETIKA

“Genetika ljudske raznovrsnosti”

(Miroslav Radman), 176

Gen XX (Sanja Iveković), 81

i homoseksualnost, 185

Mitohondrija, 182

GOVORENJE

Nizovi - petlje - čvorovi, 66

Oral history i feministička metodologija, 93

H

HEROINE

Dragica Končar (Sanja Iveković), 83

Ljubica Gerovac (Sanja Iveković), 81

Sestre Baković (Sanja Iveković), 82

Teuta, 54

Zenobija, 54

I

IDEALNA OBITELJ

i idealna žena, 18

IDEALNA ŽENA

mjera kulturalnih predodžbi, 72

IME I PREZIME

Daša M., 102

i genealogija imena (Hušman i Šerić), 56

imena u Zabilježske žena, 100

Jelka Č., 103

Marija M., 105

K

KAFA

Kapućijo (Ravlić), 47

Marthe Rosler, 157

M

MACHIZAM

i kriptomatrijarhat (Vuković), 211

u Dosje Pacov (Makavejev), 213

MAMIN SIN

Edip, 204

i LEGO kockice, 42

i šintoizam (Dumanić), 205

MATRIJARHAT

kriptomatrijarhat, 211

pseudomatrijarhat i marijanski kult, 59

P

PORNOGRAFIJA

i ženski užitak (Vuković), 203

žena kao objekt

(Mirajana Kučer, Domine), 204

S

SHIZOFRENI MULTIPLICITET ULOGA

i kuhinja, 160

i očekivanja društva, 73

T

TITO

Bog i Tito, socijalističko djetinjstvo

(Neli Ružić), 175

U

UDOVICE

crnina kao izuzeće (Peraica), 69

sretne, 49

V

VESTALKE

i vlast (Cambi), 53

i Vodarice, 64

VJEŠTICE

i femicid, 206

ženski negativan lik, 199

Ž

ŽENA I MEDIJ

film i fotografija, 226

ŽENA I MEDIJI

i diskriminacija videa, 162

i ručni rad, 8

ŽENE I EKONOMIJA

i emancipacija kreditnih kartica

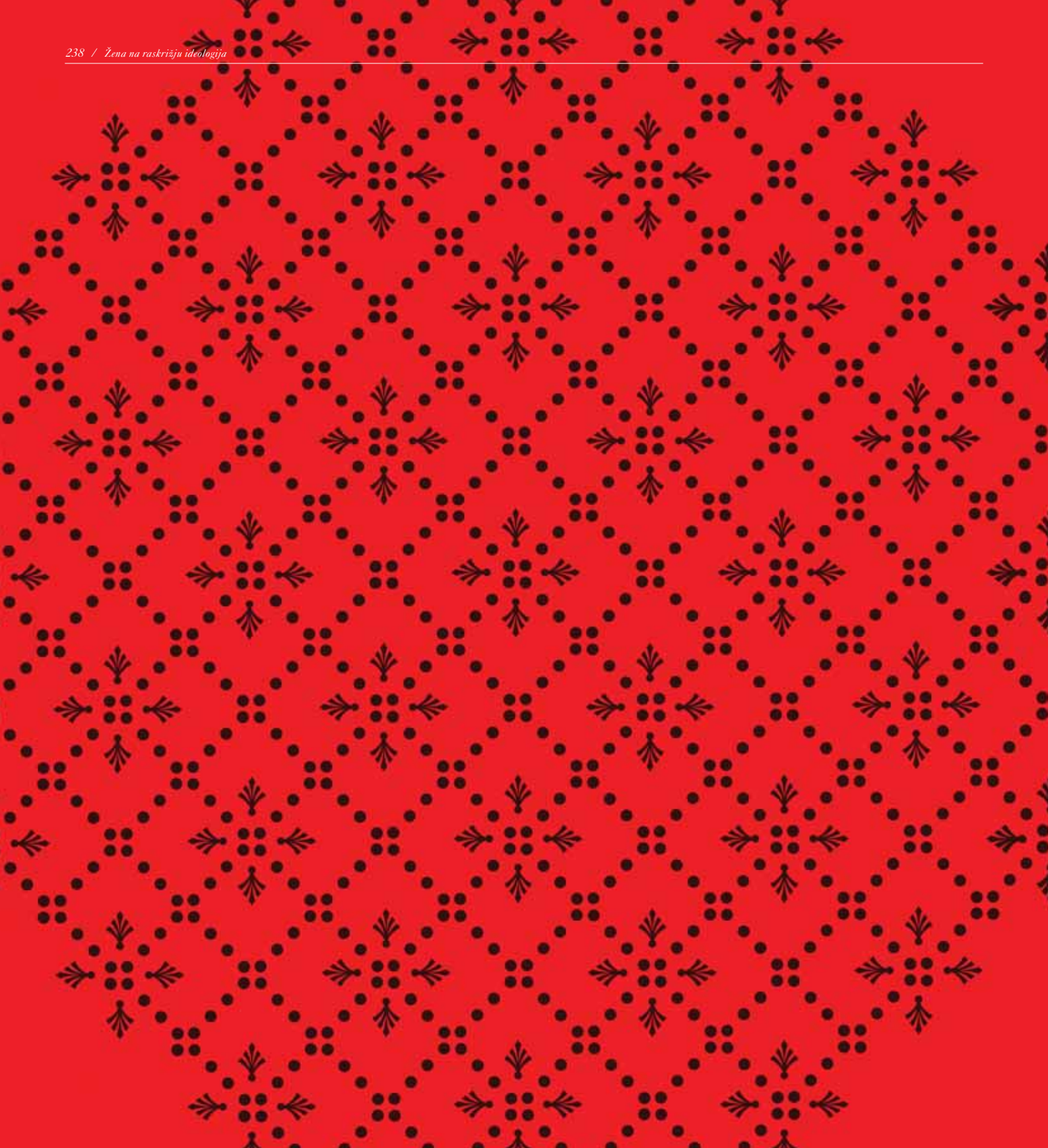
(Polović), 16

muškarci kao banke sperme (Radman), 10

sponzoruše, 42

ŽENSKA EROTIKA

i konfencionalnost (Breda Beban), 223





Izdavač:
Hrvatsko društvo likovnih umjetnika
Split, Hrvatska

Distribucija:
Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH
Hrvatska

Split, 2007.
